

*Od Drvara
do Lima*

Potkraj maja 1944. godine, vazdušnim desantom na Drvar, na sedište Vrhovnog štaba NOVJ i ostalih rukovodećih organa narodnooslobodilačkog pokreta, uz istovremeno nastupanje jakih pešadijskih i motorizovanih snaga na slobodnu partizansku teritoriju u zapadnoj Bosni, otpočela je velika nemačka operacija, tzv. sedma neprijateljska ofanziva. Bio je to još jedan pokušaj Nemaca da se, uništenjem rukovodstva Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, zada odlučan, poražavajući udarac toj polumilionskoj oružanoj sili, koja je držala prostrane slobodne teritorije širom Jugoslavije, ugrožavajući vitalne pozicije nemačkih snaga na jugoistoku Evrope. I ovoga puta, kao i u svim ranijim velikim okupatorsko-kvislinškim ofanzivama, u žarištu najžešćih borbi našla se 1. proleterska brigada.

Nemačka ofanziva zatekla je brigadu na položajima prema Mrkonjić-Gradu i Jajcu, na kojima je, zajedno sa ostalim jedinicama 1. proleterske divizije i 5. korpusa, vodila već više meseci iscrpljujuće odbrambene borbe, zatvarajući pravce koji iz doline Vrbasa vode ka unutrašnjosti slobodne teritorije - prema Mliništu i Drvaru. Na vest o nemačkom desantu, jedan bataljon brigade je upućen usiljenim maršem ka Drvaru, da bi neposredno učestvovao u zaštiti Vrhovnog štaba, dok se glavnina brigade suprotstavljala snažnom napadu nemačkih snaga, koje su uporno nastojale da, uz pomoć tenkova, prodru iz rejona Mrkonjić-Grada, Jajca i Glamoča ka Mliništu da bi sa istoka zatvorile obruč oko prostora na kojem se nalazio Vrhovni štab. Saznanje da će se izvlačenje Vrhovnog štaba izvršiti upravo na odbrambenom odseku brigade, uzanim koridorom koji su bataljoni uporno održavali otvorenim, nadahnjivalo je borce, da po cenu žrtvovanja, časno izvrše zadatak koji im je poveren.

Na zamornom manevru, na teško prohodnom planinskom području između jakih nemačkih garnizona Prozora, G. i D. Vakufa, Bugojna, Travnika, Busovače i Fojnice, brigada je u drugoj polovini juna vodila naporene borbe, među kojima se posebno ističu one na Bašarinac-polju, kod Busovačkih staja, na Smiljevačkoj kosi i Sarajevskim vratima.

Za vreme poslednjih borbi na Vranići, brigada je predala svoje teške ranjenike 10. krajiškoj diviziji i ubrzanim maršem, preko planine Bitovnje, prispela na komunikaciju Sarajevo - Konjic, koju je prešla u toku noći 27/28. juna, i izbila na Bjelašnicu. Dalji pokreti vodili su brigadu pored Trvova i preko zapadnih planina Jahorine, gde je vodila manje borbe, da bi 4. juna prešla Drinu i Čehotinu u Foči i stigla, najzad, u Sandžak. Tek tu, u rejonu Pljevalja i Šahovića, završila je svoj dug, jednomesečni marš i mogla je da odahne, da zaleči svoje rane i prikupi novu snagu za krupne zadatke koji su je čekali na tlu Srbije.

U borbama sa Nemcima oko Mrkonjić-Grada

U drugoj polovini marta 1944. godine, Kraljevački bataljon je krenuo usiljenim maršem sa prostorijske sela Maslovare - Kotor-Varoš i stigao u Mrkonjić-Grad na dugo očekivani odmor. Mrkonjić-Grad se tada nalazio na periferiji slobodne teritorije i zadatak je 1. proleterske brigade bio da, u sadejstvu sa ostalim jedinicama divizije, obezbedi taj prostor i spreči eventualni prodor Nemaca iz Jajca u Drvar, gde se nalazio Vrhovni štab.

Naš bataljon je u brigadnoj rezervi, nije u neposrednom kontaktu s Nemcima, ali je njegov zadatak da bude u stalnoj pripravnosti, spreman za brzu intervenciju u svako doba i u ma kom pravcu.

Mrkonjić-Grad se nalazi u kotlini, okružen ograncima planine Lisine, čije se padine spuštaju prema gradu. Lisina je pokrivena gustom šumom. Zajedno sa Majdanskim kosom, čini uzdužni greben, veoma pogodan za odbranu i sprečavanje prodora nemačkih kolona u pravcu Mrkonjić-Grada i Mliništa.

Kroz uvalu, preko Mrkonjić-Grada, prolazi magistralni put Jajce - Ključ - Bosanski Petrovac i služi kao glavna saobraćajnica za Bosansku krajinu. Osim toga, od Rogolja, preko sela Mračaj, odvaja se put za Mliništa, Glamoč i Livno, a drugi, preko Manjače, za Banjaluku. Nemci su to dobro znali i nije im bilo svejedno u čijim se rukama nalazi ta varoš.

Tih dana vladao je mir, nigde se borbe ne vode, sem što ponekad nemački avioni tipa »Roda« nadleću Mrkonjić-Grad. Izviđaju, a ne bombarduju. Ipak, to je bio znak da nešto pripremaju, manje ili veće ispade prema našoj slobodnoj teritoriji. Zbog toga je štab bataljona zaveo strogu pripravnost i naredio pojačano izviđanje i veće mere bezbednosti, radi sprečavanja četničkih trojki i nemačkih diverzanata.

Sve te mere predostrožnosti nisu umanjile političku aktivnost bataljona u samom gradu i okolnim selima.

1

Osvanuo je 2. april, sunčan i prohladan dan. Po četama je podeljen doručak, a posle toga trebalo je ići na redovno zanimanje.

Članovi kulturne ekipe, koji su za to veče pripremali dramski i horski program, otišli su u grad na redovnu pripremu.

Ostali borci su obavljali svoje dnevne zadatke. Nemci u Jajcu još miruju. Smatralo se da će takvo stanje potrajati duže, da Nemci neće preduzeti nikakvu akciju iz Jajca, manjih ili širih razmera. Rede se pojavljuju i nemački avioni.

Ta neizvesnost nije dugo trajala. Pred veče, sa prevoja sela Previla, začu se mitraljeska vatra, rafali »šarca« sve češći, a njihova svetleća (obeležavajuća) zrna ukrštavaju se iznad Mrkonjić-Grada i obližnjih sela. Čelni odred nemačke kolone, sa dva laka tenka, izbio je na prevoj i odmah otvorio snažnu mitraljesku vatru, prema gradu. To je bio deo Izviđačkog odreda nemačke 7. SS-divizije »Princ Eugen«, koji je vičan vođenju borbi u svim uslovima.

Naših snaga nije bilo u selu Previla. Pojava Nemaca na tom mestu potpuno nas je iznenadila, bili smo nespremni da odmah organizujemo otpor. Komandant se, u toj situaciji, brzo odlučio, pozvao je komandire četa i izdao im kratka i precizna naređenja.

Čete su, još ranije, razmeštene van Mrkonjić-Grada i za kratko vreme mogle su stići na određene položaje, a prištabske jedinice trebalo je da se što pre udalje iz grada i povuku pozadi fronta.

Mrkonjić-Grad je već prazan, poslednja je izišla kulturna ekipa. Nemci ulaze u grad, idu veoma oprezno, zauzimaju pojedine ulice ali stalno otvaraju vatru. U gradu se nisu zadržali. Odmah su krenuli u napad, i to duž komunikacije koja vodi preko sela Brda ka Rogolju. Žele da obezbede pogodne položaje za uspešnu odbranu grada. Napad je izvršen na položaje 1. čete i desno krilo 2. čete. Ali, dočekani snažnom vatrom, Nemci nisu mogli dalje, povlače se i zadržavaju ispred sela Brda i Kotline. Imali su dosta gubitaka.

Desno od našeg bataljona, na Radanu (kota 991) i Borovnjaku, nalaze se delovi 3. kragujevačkog bataljona. Njihov zadatak je da spreče prodor Nemaca na greben Lisine. Sa njima još nismo uspostavili neposrednu vezu. Te noći kod njih se nije čula borba! Nemci, izgleda, ne žele da idu na greben Lisine, nego samo u Mrkonjić-Grad.

Noć između 2. i 3. aprila je bila dosta hladna: padala je kiša i susnežica, borci su bez šinjela i tople odeće, a borbena situacija nije dozvoljavala da se ide u kuće i pojate.

Osam je časova, magla se pomalo podiže, uslovi za osmatranje sve su bolji. Nemci su udaljeni od naših položaja oko 600 metara, još ne kreću napred.

O svemu što smo do tada uradili poslao sam kratak izveštaj štabu bataljona. Kurir iz štaba se brzo vratio i doneo kratko naređenje: »... Odbrambene položaje dobro pripremite, čvrsto ih branite, a povlačenje samo po našem naređenju.« Iz toga se videlo da je štab čvrsto odlučio da se, na tim položajima, Nemcima da snažan otpor.

U 10,30 časova Nemci počinju snažnu vatrenu pripremu na čitavom frontu, sa osmatračnice se dobro vidi da u manjim kolonama kreću napred, pažljivo i dosta sporo. Borcima je već ranije naređeno da ne otvaraju vatru dok Nemci ne dođu na pogodnu daljinu. Kada su došli na blisko odstojanje, na njih je otvorena snažna puščana i puškomitraljeska vatra. Među njima nastade komešanje, jedni se povlače, a drugi napadaju, izvlače ranjene, a iz dubine im pridolaze sveže snage. Prvi napad je odbijen, nemački streljački stroj je zadržan.

Težište napada, u toj fazi, Nemci ispoljavaju na položaje koje brani rudarska četa, žele da što pre zauzmu Gradinu i time stvore uslove za bezbolnije nastupanje u dubinu naše odbrane i zauzimanje sela Rogolj. U zahvatu komunikacije Mrkonjić-Grad - Rogolj, Nemci su uputili manje snage i tamo sporo napreduju. Oni ponovo vrše juriš na celom frontu. Žestina borbe ne jenjava, najžešće je na Gradini, koju brane rudari. Na selo Kotline, koje brani 2. četa, Nemci vrše snažan pritisak, a na pravcu sela Brda borba je nešto slabija. Gradina je pravo poprište žestoke borbe, rudari se lavovski bore, vrše protivjuriše, nanose Nemcima osjetne gubitke, ali Nemci žele, po svaku cenu, da zauzmu taj važan objekat, kao osnovicu za dalje nastupanje.

Negde oko 12 časova oni su zauzeli Gradinu, 2. četa se sa prihvatom izvlači na zapadnu ivicu sela Kotline, a 1. četa na istočni deo Bujadnice. Naš odbrambeni front Nemci su delimično ispresecali, komandovanje je veoma otežano. Situacija je kritična, ali je ipak, štab bataljona drži u svojim rukama i preko kurira rukovodi borbenim dejstvima.

Komandant bataljona je naredio postepeno izvlačenje, i sa prihvatom, prema Rogolju. Nemci i dalje nastupaju, dosta sporo, boje se iznenađenja. Naš je otpor još snažan, mada su gubici dosta veliki, pa smo prisiljeni na opreznost.

Negde predveče, Nemci zauzimaju Debelu među i raskrsluicu puteva u selu Rogolj. Na taj način su izvršili svoj prvi zadatak: zauzeli su raskrsluicu puteva, odakle mogu razvijati ofanzivna dejstva prema Banjaluci, Ključu i Mliništu. Štab bataljona je zaključio da će Nemci svoja dejstva nastaviti prema našoj slobodnoj teritoriji, i to na pravcu: Roglje - selo Mračaj - Mlinište.

U toku tih jednodnevnih borbi, iz bataljona je poginulo tri druga i pet ranjeno.

Štab brigade je naredio da Kraljevački bataljon što pre posedne položaje u rejonu selo Pošiljak - Rustina - Gradina (kota 992), i da zatvori komunikaciju Rogolj - Mliništa. Pokret je odmah izveden i, u toku noći 3/4. aprila, bataljon je poseo određene položaje.

U ranim jutarnjim časovima, 4. aprila, Nemci kreću u napad. Od Rogolja prema selu Mračaj upućuju jače snage, a prema Gradini nastupaju u manjim odeljenskim kolonama, koje se kreću jarugama i ponegde kosama, neprimetno i bez mnogo mitraljeske vatre. Žele da se što više približe našim položajima i da onda izvrše juriš. Nastupaju oprezno, još nisu utvrdili na kojim su položajima naše jedinice. Tako su, posle kraćeg vremena, prišli na blisko odstojanje. Komanda je pala, začu se snažna vatra sa Rustine i Gradine. Nastade opšta gužva. Ali, i pored toga, nemački oficiri stalno komanduju: »Forverc, forverc... «

Prvi napad je odbijen, Nemci se povlače. Rustinu i Gradinu čvrsto držimo, sadejstvo između 2. čete i rudara odlično funkcioniše. Osmatrači izveštavaju da iz Rogolja ide veća kolona Nemača, kao pojačanje.

Nemci su ponovili napad, sa jačim snagama. Vođena je teška borba gotovo ceo dan. Uprkos teškim gubicima, Nemci uspevaju pred mrak da zauzmu selo Mračaj. Po naređenju štaba brigade, u toku noći 4. bataljon se povlači i poseda položaje u rejonu Zelenikovac - Crni vrh (trigonometar 1259). Nemci produžavaju napad i u toku 5. aprila zauzimaju i te položaje, tako da se bataljon morao pomeriti na liniju selo Pecka - Potkraj.

Na tim položajima je dobio zadatak da onemogući svaki prodor neprijatelja u pravcu slobodne teritorije.

Nemci su pokušali da idu dalje, ali nisu mogli - otpor našega bataljona je zaista sprečio njihovo napredovanje, nanevši im velike gubitke. Zato su odustali od daljeg napada i povukli se preko Mrkonjić-Grada u Jajce, odakle su i pošli.

2

U prethodnim borbama Nemci nisu postigli operativni cilj. Radi toga 18. aprila preduzimaju, iz Jajca, šira ofanzivna dejstva na prostoru između Vrbasa i komunikacije Jajce - Mrkonjić-Grad. Namera im je bila da tu prostoriju »očiste« od naših snaga. Za izvođenje te akcije angažovali su znatne snage iz 7. SS-divizije »Princ Eugen«, locirane u Jajcu. Nastupili su na širokom frontu sa više manjih kolona, ali veoma oprezno i smišljeno. Prvo su

zauzeli selo Barevo, a pred mrak Omar i Rastik. Jedna kolona je nastupala prema Mrkonjić-Gradu i zadržana je na njegovim prilazima.

Nije se očekivalo da će Nemci tako brzo, posle žestokih prethodnih borbi, preduzeti ofanzivnu akciju širokih razmera. Trebalo je sprečiti ili zaustaviti njihovo nadiranje ka našoj slobodnoj teritoriji. Štab brigade se odlučio da sa 2, 3. i 4. bataljonom izvrši protivnapad i ponovo vrati Nemce u Jajce.

U sklopu tog protivnapada, naš bataljon je dobio zadatak da napadne Nemce u rejonu selo Rastik - Omar (k. 758), razbije i uništi neprijatelja i drži pod kontrolom komunikaciju Jajce - Banjaluka. Za izvršenje zadatka, komandant se odlučio da uputi 1. četu i jedan vod 2. čete, a ostatak bataljona da ostavi za obezbeđenje prema Mrkonjić-Gradu.

Na izvršenje zadatka pošlo se 19. aprila, u 18 časova. Marševski poredak je određen: 1. četa i vod 2. čete. Marševalo se u koloni po jedan. U prethodnicu je određena jedna desetina sa zadatkom da izviđa i obezbedi nesmetani pokret kolone. Znalo se da u selima Rastiku i Omaru ima Nemaca, da su tu stigli predveče i da su, verovatno, uredili položaje za odbranu. Radi toga je naređeno da se maršuje sa rastojanjem, u potpunoj tišini, da bi se neprimećeno približili i iznenadili neprijatelja. Radi svoga obezbeđenja, Nemci su na kotu 370 postavili zasedu, sa ciljem otkrivanja našeg eventualnog približavanja njihovim položajima. Budnost te zasede bila je veoma slaba! Kolona 1. čete prošla je pored nje neprimećena. Sudeći po razvoju događaja, zaseda je, izgleda, osetila da naše snage prolaze pored nje, a na to ih je upozorila i galama seljaka iz sela Omar, koji su se posakrivali u jaruge i potoke. Bojeći se da ne budu pohvatani, Nemci su krenuli u panično bekstvo. Munjevito su prošli kroz razređenu kolonu 2. čete, a da na njih niko nije otvorio vatru. Očigledno, mi smo bili više iznenađeni, nego Nemci! O tom slučaju odmah sam izvestio štab bataljona i dao potrebne podatke o jačini i sastavu nemačke zasede.

Naše prisustvo je otkriveno, sada treba ići što brže napred, prići Nemcima i silovito ih napasti. Prva četa se već razvila u streljački stroj, otpočinje paklena vatra nemačkih »šaraca«, nebo se svetli od svetlećih zrna i raketa. Jedan »šarac« i tri zbrojovke 2. čete odmah zauzimaju vatrene položaje i jakom vatrom podržavaju napad 1. čete, koja smelo juriša, potiskuje Švabe i zauzima prvi rov. Ali dalje nije mogla. Nemci se sređuju i daju snažan otpor. Nastupanje, u takvom borbenom poretku nije obećavalo uspeh. Onda Štab bataljona naređuje komandiru 2. čete da sa juga izvrši bočni napad na selo Rastik i tako omogućiti uspešnije

dejstvo 1. čete. Bočni napad je odmah izveden, Nemci su sabijeni ne još uži prostor, ali i dalje daju organizovani otpor.

Oko 24 časa planiran je i izveden zajednički juriš. Čuju se komande: »Juriš!... Napred proleter!« Nemce potiskujemo iz prve linije, povlače se u neredu, ostavljaju opremu, ranjene i poginule. Krkljanac i dalje traje, od snažne vatre ništa se ne čuje, računamo da će još jedan snažniji napad biti dovoljan za uspeh. Međutim, Nemci se sređuju, ulaze u zaklone, bore se do krajnjih granica i ne daju dalje. Borbe se vode sve do svanuća. Izveli smo još nekoliko smelih juriša, ali bez uspeha.

Bliži se zora, videlo se da napad neće potpuno uspeti, pa je štab bataljona odlučio da prekinemo borbu i da se izvučeno na prvobitne položaje. Gubitaka nismo imali, a 7 Nemaca smo ubili.

3

Posle borbi na Rastiku i Omaru, bataljon se, po naređenju ¹ štaba brigade, premestio u rejon Rogolje i selo Potšiljak, sa zadatkom da zatvori pravce Mrkonjić-Grad - Mračaj - Mlinište i Mrkonjić-Grad - Čadavica - Ključ. Zadatak je veoma složen i obiman. Za zatvaranje ta dva važna operativna pravca treba i snaga i borbenih sredstava. Ali drugog izlaza nije bilo, štab bataljona je odlučio da se dobro pripremimo i organizujemo, a naročito da dobro branimo čvorište odbrane - raskršnicu puteva na Rogolju i Nemci neće uspeti da ostvare svoje planove.

Sve te borbe vođene su pod vrlo teškim uslovima. Bila je velika hladnoća, sa manjim snegom, a borci nisu bili dobro odeveni i obuveni, hrana se nije mogla kuvati i na vreme dostavljati borcima. Osim toga, borci su dan i noć provodili pod bukvama, očekujući svakog časa pojavu neprijatelja. Sve te i druge teškoće borci su odlično izdržali i savladali. Pokazali su da mogu da vode borbu i pod uslovima koji za normalno ratovanje ne odgovaraju. Moral i borbenost bili su i ovog puta na visini.

4

Posle dan-dva provedena na položajima, bataljon odlazi u selo Gerzovo, kao brigadna rezerva. Ponovo smo na okupu, održavaju se četne konferencije, partijski sastanci, analiziramo prethodne borbe, ističemo pojedince koji su davali primer drugima. Na kraju, 26. aprila, održana je i partijska konferencija bataljona. O vojno-političkoj situaciji u svetu i kod nas, o zadacima komunistu u narednom periodu, detaljnije je govorio Moma Dugalić,

sekretar bataljonskog biroa. U svom opširnijem referatu govorio je o uspesima Crvene armije na Istočnom frontu, i uspesima naše Narodnooslobodilačke vojske u stvaranju velike slobodne teritorije i izgradnji narodne vlasti. Duško Karić, politkomesar bataljona, podneo je referat o istorijskim korenima monarhije i njen sadašnji uticaj na razvoj oružane borbe u Srbiji.

Odmor u selu Gerzovu bio je veoma kratak. Bataljon je 27. aprila dobio zadatak da smeni 2. crnogorski bataljon koji je držao položaj na Lisini i majdanskoj kosi.

Mile **MAKSIMOVIĆ**

Ново неугодно искуство

Крајем марта 1944. године, 1. пролетерска бригада прешла је ријеку Врбас, у рејону с. Барево, на просторију Јајце - Мркоњић-Град у слиједећем распореду.

Први батаљон у рејону с. Борци - с. Миле, сјеверозападно од Јајца, за извићање и дјејства ка Јајцу.

Други батаљон, са противоклопном четом, у рејону с. Мајдан - Језеро, да затвара и руши цесту Јајце - Језеро - Мркоњић-Град.

Трећи батаљон у рејону с. Г. Поље - с. Густоваре, источно од Мркоњић-Града, да обезбеђује прелаз р. Врбас, у близини села Барева, и извића преко Голе планине ка Јајцу.

Четврти батаљон у рејону с. Рогоље - с. Потшиљак, западно од Мркоњић-Града, за контролу ка Чађавици и извићање ка планини Мањачи.

Батаљон »Гарибалди«, у рејону с. Магаљдол, позади 1. батаљона.

Шести батаљон у рејону с. Котур - с. Старо Село, источно од Мркоњић-Града, као бригадна резерва. Штаб и остали дијелови бригаде у с. Мрачај, на цести Подрашница - Млиниште.

У Јајцу се налазило око 1000 припадника 13. пука њемачке 7. СС дивизије »Принц Еуген«, ојачаних са артиљеријом.

Првог априла ујутру, снаге из Јајца су извршиле испад на положаје 1. и 2. батаљона. Одбачене су уз знатне губитке, а из 1. батаљона су заробљене двије другарице, које су, због магле, биле залутале.

Снаге јачине батаљона, ујутро 2. априла, у захвату цесте поред Врбаса и гребеном Голе планине, нападе су и разбиле снаге 3. батаљона и порушиле мост на р. Врбасу, у рејону с. Барево. Штабу 3. батаљона је наређено да разбије непријатеља и поврати с. Барево.

У међувремену, 1. и 2. априла, стигло је у Јајце појачање (око 2000 војника), са артиљеријом и четом тенкова и оклопних аутомобила.

Штаб бригаде је процијенио да ускоро предстоји напад на Мркоњић-Град и одлучио да главне снаге бригаде распореди

југозападно од цесте Језеро - Мркоњић-Град - Чађавица, а мање снаге (1. и »Гарибалди« батаљон) да задржи на линији с. Миле - с. Магаљдол - Превила. Трећем батаљону је наређено да се повуче у рејон с. Хоћуне, јужно од Мркоњић-Града, али наређење није стигло правовремено.

Прије регруписавања снага бригаде, ноћу 2/3. априла, Нијемци су убацили »труп« у рејон с. Борци, уз помоћ водича из непријатељски расположеног мјесног становништва, правцем Јајце - Гола планина - с. Г. Поље ка Мркоњић-Граду.

Први батаљон је имао ојачану 3. чету у с. Доње Миле, а њен 1. вод се налазио изнад окуке цесте код језера; 2. чета је била десно, на положају у рејону с. Врбица, а штаб и остали дијелови у селу Горње Миле.

Нијемци су једновременно *отпочели* напад у 3 сата ујутру, убаченим снагама на штаб и остале дијелове батаљона, у с. Г. Миле, и на снаге 2. и 3. чете. Штаб батаљона је био изненађен и није имао времена и могућности да предузме организовано извлачење. Прва чета је самоиницијативно прихватила 2. чету, која се лијево ослањала и на дијелове 3. батаљона и успјешно се извлачила на сјевер, преко Дубраца. Уз интервенцију и прихват батаљона »Гарибалди«, штаб и приштабски дијелови 1. батаљона су се, такође, извлачили преко с. Магаљдола на сјевер. Трећа чета се нашла у најтежој ситуацији, одсјечена између двије колоне које су брзо надирале. Уз међусобни узјајамни прихват водова, не баш организован и чврст, повлачила се пошумљеном удолином ка Равном брду, западно од с. Борци. И док се колоне једног вода успињала са југа, стрељачки строј Нијемаца се обухватно успињао са сјевера. Једновременно су избили на врх Равног брда и сударили се бомбама и ватром аутоматског оружја. Нијемци су успјели збацили вод 3. чете, који се сјурио удолином ка селу Гшриковац. На њихову срећу, дио батаљона »Гарибалди« од с. Магаљдола напао је ту групу Нијемаца на Равном брду. И док се тај вод пребацивао преко цесте Језеро - Мркоњић-Град ка селу Ковачевац, за њима се упутио и други вод. Међутим, 1. вод, који је последњи наилазио, јер је био на најистуренијем положају у почетку напада, залегао је у грмље, тако да га Нијемци нијесу открили. Ту је остао до мрака, а затим се пребацио преко цесте и сјутрадан сустигао остали дио чете, која се, уз прихват дијелова 2. батаљона, прикупила у с. Јовичићи, без губитака. Остали дио 1. батаљона се повлачио правцем с. Г. Пољане - с. Густоваре - Дубраве - с. Белићи. Уз прихват 4. батаљона из рејона Вагањ - с. Рогоље - с. Потшиљак, око 23 часа стигао је у с. Мрачај, гдје су од штаба бригаде добили зада-

так да се, као резерва бригаде, размјесте у рејон с. Трново. Ту им се сјутрадан прикључила и 3. чета. Истим правцем су се повукли и 3. и »Гарибалди« батаљон до с. Мрачај. У овим борбама 1. батаљон је изгубио једног борца, један је рањен и тројица нестали. Непријатељски први дијелови, који су нападали у захвату цесте, и поред жилавог отпора снага 2. и 6. батаљона, продрли су, око 10 часова, у Мркоњић-Град, а затим су снагама јачине батаљона, подржаних групом тенкова и артиљеријом, наставили ка раскрсници путева западно од Мркоњић-Града. Њих је, око 18 часова, у том рејону одбио 4. батаљон.

Бригада се правовремено прегруписала за затварање правца дуж комуникација Подрашница - Млиниште и Језеро - Шипово, за одбрану широке слободне територије, са сједиштем у Дрвару.

За 1. батаљон, а и за бригаду, убацивање њемачког »трупа« у распоред бригаде било је још једно ново искуство и примјер да непријатељ управо све више поприма нашу тактику борбе - првенствено убацивање ноћу и по слабој видљивости.

Та борба ми је остала у сјећању, поред осталог, и по великим физичким напорима. Док су се Нијемци кретали само са наоружањем и са заврнутим рукавима кошуља, јер је преко дана било топло и сунчано вријеме, ми смо се тешко кретали са наоружањем и свом другом опремом, присојним странама. Наш је покрет био тим тежи јер смо упали дубоко кроз расквашену површину, вукли на ногама блато, газили набујалу Јошаницу, прелазили цесту под митраљеском ватром и савлађивали непрекидне успоне и нагибе брдовитог и јако испресијецаног земљишта.

Милутин ЛУГОВАЦ

На Лисини

Већ месец дана смо на планини Лисини и око ње. Кад се спуштамо до Мркоњић-Града, опет се нађемо у њеним непроходним шумама. Упознали смо већ сваки њен кутак, сваку њену стазу и богазу.

На смену, по четама, држимо страже и предстраже на Широј коси, на коти 1348, а остали се одмарају у Мрачају. Мало који дан прође а да нас не посете немачки »трупови«. То су неке нове немачке борбене групе, које се служе нашим борбеним искуством. Дрски су и смели. Појављују се свуда и у свако време. Њима се обично придружују и редовне трупе из Мркоњић-Града.

Ујутру 30. априла 1944, густа магла беше обавила околна брда, па се у Мрачају тешко одвајао дан од ноћи. Устали смо зловолни и нерадо прилазимо потоку да се умијемо, иако није било баш толико хладно. Изненада, гласна Драгова команда »к оружју!«, иако смо били раштркани око кућа, одмах нас је окупила. Питали смо се: »Шта ли му је сад?! Шта ли је сада смислио да изводи да би се свидео штабу батаљона?«

Латили смо се оружја и стали у строј. Ту је био и Кеша. Био је озбиљан и замишљен. А с чела комесара Луке само што град није падао. Из тога закључисмо: Нису посреди Драгове смицалице. Нешто је заиста озбиљно у питању.

Журно и тихо смо пошли на Градину да поседнемо положај, а са Лисине већ »клокоћу« рески рафали немачких брзих »шараца«.

Са наших осам аутоматских оруђа, посели смо положај на голој Градини и узели на нишан гребен Широке косе. А иза нас, на безименом ћувику, постављена су три митраљеза из наше пратеће чете.

Кад се магла диже, пред нама се указа Широка коса. Сада ћемо лакше видети ако се појаве Немци или наши. Није било дуго, ни једних ни других. Наши су одступили преко шуме, изгледа, према Пољани, а Немци су се опрезно кретали к нама гребеном планине.

У неко време, од Потшиљка се појави Ратко Чанак, са својим водом. Он рече да су низа стене скакали да би се из-

вукли из клопке и да их Немци не би заробили. Погинули су мали Драго Трипковић и Анте Тука.

Ратко поће са водом преко Мрачаја, »да тамо негде поседне прихватни положај«, како рече Кеша. Ми смо чекали још неко време.

- Ено их! - повика Жути.

Низ Широку косу спуштала се немачка колона. Ишли су збијено и слободно као на обичном маршу. Чинило се да су Немци веровали да су наше разбили и да их на том простору више нема ко дочекати.

- Нека их, нека се још мало спусте, високо су - рече Кеша.

Чекали смо уговорени знак па да распалимо по њима.

Кад је бела ракета запарала ка оловним облацима, наших дванаест аутоматских оруђа једногласно је »запевало«. Падале су читаве букове гране под нашим сноповима, а између њих су се дизали облаци прашине са места где су ударили наши рафали. Немци ишчезоше иза пошумљеног гробена. Напустили су Широку косу и, заједно са онима што су наступали од Рогоља, повукли су се у Мркоњић-Град.

Ми смо се прикупили и сутрадан пошли према Мркоњић-Граду. Учествовали смо у демонстративном нападу на немачки гарнизон. Наш вод је добио самосталан задатак да нападне немачке ровове на голој коси испод друма. Десно од нас имала је да напада Омладинска чета.

Зачудо, са нама није пошао нико из команде чете. Остали су сви са првим водом, који је одређен да остане у резерви батаљона.

На поласку Кеша ме задржа да ми каже:

- Нападните ровове и бункер! Ако то заузимање изискује жртве, немојте бити упорни. То је само демонстративан напад.

Преко села Брдо стигли смо где треба и подишли непријатељским рововима. Онда смо застали да нам се очи навикну на тмину и објекте око нас. Притајени, ослушкивали смо непријатеља. Чуо се само шапат и повремено оно међународно »пст«. Било је очигледно да су нас открили и да нас спремно очекују. Осећали су нас и знали су где смо, али нису хтели да отварају ватру док се боље не откријемо и више примакнемо.

Размишљао сам шта да радим. Да ли да наредим бомбашима да пођу напред, а пушкомитраљесцима да их подржавају, или само да отворимо ватру?

Десно и лево од нас такође није било борбе. Повремено би пукла нека пушка или би се огласио понеки кратак рафал

ради изазивања Немада. Али Немци нису хтели у празно да пуцају. Чекали су да им дођемо на нишан.

Размишљао сам чему све то? Какве ћемо користи имати ако заузмемо бункер и ровове и на њима оставимо неког борца или неколико њих, па се после повучемо у Мрачај?

Пришао сам политичком делегату во/ а, Бури, да се посаветујемо. У свему се сложио са мном и нагласио:

- Рат ће још довољно дуго трајати дг изгинемо сви. Зашто онда ради забаве да гинемо?

Опалили смо неколико метака из пушака и неколико кратких рафала да бисмо изазвали Немце. Они су испалили само неколико ракета да осветле терен ради осматрања. И ништа више.

Ми смо се затим повукли. Кад смо стигли на полазно место, цео батаљон се већ био окупио.

С њим смо се вратили у село Мрачај, а наша 3. чета преузела је предстражну службу.

Први вод, са замеником командира, Брком, и политичким комесаром Андром, пошао је на Лисину. Други вод, са командиром чете, Драгом, и замеником политкома, Тадијом, остао је изнад села Котлине, на пошумљеној коси, што се са Лисине, западно од Балукане, спушта према друму. На ивици шуме налазила се овчарска колиба, у којој смо ноћивали.

Са положаја смо имали добар преглед терена, све до Мркоњић-Града, пошумљене позадине и колибе за преноћиште. То нам је било доста.

Лево од нас, на Рогољима, налазио се 2. батаљон 13. пролетерске бригаде, са којим смо одржавали везу. У прво време, везу смо одржавали патролама, а касније, када је прекомандован заменик политичког комесара чете, Тадија, одржавање везе је преузео лично командир чете, Драго. Не знам шта га је том батаљону толико привлачило, али тамо је био по цео дан, а у последње време и ноћу је тамо остајао.

На том положају остали смо до 8. маја 1944. Дању смо били на положају, а ноћу у колиби, обезбеђујући се стражом и патролама. Колибу смо осветљавали карбитном лампом. Кроз ретка брвна пролазила је светлост, па су нас Немци чак из Мркоњић-Града уочавали ноћу и топовима гаћали. Срећом, нису нас ниједном погодили.

Како су били учестали препади немачких »трупова« на наше јединице, ми смо их сваке ноћи очекивали, али о нашем обезбеђењу је одлучивао командир чете, па смо радили онако како би он наредио.

Поподне 7. маја, командир се не беше вратио од наших суседа. Паде и мрак, а њега још нема. Ја сам се забринуо, јер сам био одговоран за људство којим сам командовао. Иако сам већ једном био кажњен због одлучивања у његовом одсуству, морао сам нешто предузети.

Протеклих ноћи само сам веровао у могућност ноћног непријатељског напада, а те ноћи сам просто предосећао да ће нас напасти. Не откривајући своју бојазан, осматрао сам наш положај: колиба се налазила на коси испод стене обрасле шумом, а испод ње, десетак метара даље, гребеном косе такође се протезала шума. Западно од колибе простира се ливада, а мало даље, низ голу косу спуштао се колски пут који је вода издубила, па је изгледао као ров, а ивица пута је била обрасла шибљем.

Рачунао сам: ако би непријатељ претходно посео тај пут и стену изнад колибе, а затим извршио напад уз косу, ни један од нас не би се могао извући.

Позвао сам политичког делегата вода да му поверим своју стрепњу и упитао га шта он мисли о томе.

- Драго није ту. За нашу судбину ти си одговоран, па ради како мислиш да је најпааметније. Ја се у свему с тобом слажем - рекао је он.

Борцима нисмо саопштавали нашу намеру и страховања. Као и обично, поставили смо стражаре око колибе, а у њој смо упалили карбидску лампу и намерно оставили отворена врата да се светлост боље види. Али, иако смо се тако открили, Немци нас нису гаћали, што ме је учврстило у убеђењу да ће нас те ноћи напасти.

Око 23 часа изишли смо из колибе у којој је остављена упаљена карбидска лампа и ивицом шуме пошли и посели пут што се низ косу спуштао према друму. У средини нашег стрељачког строја, Шоп је удесио себи гнездо са »бредом«. А лево и десно од њега разместила су се остала аутоматска оруђа. У шибљу поред пута добро смо се маскирали и од ноћне свежине колико-толико заклонили. Објаснили смо људима да могу спавати, али да крај сваког аутоматског оружја по један борац буде будан. Напред, према Мркоњић-Граду, упутили смо патролу и, тако спремни чекали смо непријатеља.

Било је свеже. Између ретких облака повремено би се појавио месец да би, исто тако, убрзо нестао. Иако је био почетак маја, било је још хладно, па смо онако непокретни цвототали, док је стотинак метара испред нас светлела празна колиба.

Око два часа, 8. маја, стиже наша патрола.

- Ево их иду, у две колоне. Једна иде према нама, а друга оде уз долину, према колиби - рече вођа патроле Стојан Кутлача.

Пробудили смо људе, дали им упутства и проверили да ли је аутоматско оружје спремно за дејство.

Чистином се убрзо појавила колона Немаца. Ишли су опрезно и, кад су стигли испред нас, полегали су на ледину. Покривени шаторским крилима, нису се уопште примећивали. Плашио сам се да се нечим не откријемо, или да неком од њих не падне на памет да пође, ради себе, у врзину. Нисмо дуго стрепели. На Лисини, код нашег првог вода, настаде општа граја и оштра паљба аутоматског оружја. Као да су баш то чекали, из шуме изнад колибе и оне испод ње заштекташе немачки »шарци«, а затим је око колибе грунуло неколико ручних бомби. Они што су испред нас лежали нису од себе давали знаке.

Како је и поред толике ватре у колиби и даље горела наша карбидска лампа, Немци схватише да у колиби нема никога, па јој приђоше. У том моменту, устадоше и они испред нас и пођоше к њима. Чекао сам да се искупе на ливади код колибе, па да дам знак за паљбу, али несретни Шоп није могао то да сачека, него самовољно отвори ватру. Кад му се и остало аутоматско оружје придружило, већина Немаца нађе се у заклону.

Па ипак, Немци не издржаше густину наше ватре, него се дадоше у бекство ка друму, а испред нас остаде »шарац« М-42, какав до тада нисмо имали у батаљону. Да смо обишли терен испред себе вероватно бисмо нашли још аутоматског оружја. Но ми се ту више нисмо смели задржавати, јер нам није било јасно шта се збива на Лисини код нашег првог вода.

Пожурили смо уз стрме падине и убрзо избили преко коте 1348 на безимени ћувик, западно од превоја. Ту смо се зауставили. Хтели смо да видимо да ли ће се на гребену Лисине појавити наши или Немци, али никога није било.

Већ и зора беше зарудела кад стиже са својим водом из Омладинске чете Аца Прч да ту поседне положај.

- Где су Немци? - упита као да сам ја морао знати где се Немци налазе, вероватно мислећи да смо се ми испред њих повукли.

- Они што су на нас налетели, добили су по репу, па су одмаглили одакле су дошли, уколико их нису старешине изгрдили и поново упутиле на нас.

- Хајте ви, буразери, доле у Мрачај, а ми ћемо сачекати Немце. Тако је наредио Кеша.

Желео сам да ту сачекам наш први вод и да му укажем помоћ! Јолико му буде потребна, али наређење се морало изврши. Можда Кеша намерава да нас на друго место пошаље ам и рекао Аци.

Ја сам бих волео да овде, с тобом, сачекам Немце, али како наређено, морам ићи. Желимо ти срећан сусрет с »ф вима«.

Једном Широке косе брзо смо стигли на Градину, где смо нашли Кешу са 2. четом. Иако сам био без икога из команде чете, командант ме није ништа питао. Једино нам је наредио:

- Пођите у Мрачај и јавите се Луки. Он ће вам дати задатак.

Тек што смо стигли у село, сrete нас комесар Лука и упита:

- Где је Драго?

- Нисмо га видели од јуче у подне. Појма немам где је.

- Иди са водом уз овај поток и наћи Брку! Остављен је у шуми, тешко рањен. Коса ће ти показати где га је оставила.

Тек тада сам приметио Косу која је стајала и чекала да пође с нама. Она је јадна сама извукла рањеног Брку и некако га довукла до Дубоке долине. Није могла да га носи даље, па га је сакрила у шуми и дошла у штаб батаљона да тражи помоћ. Уз пут нам је причала како је доживела немачки напад.

- Лежали смо и спавали око ватре која је била скоро угасила. Имали смо само једног стражара иза нас, на пољани. У један сат после поноћи упућивали смо патроле оном једином стазом према граду. Хтео је водник и ноћас да упути патролу у исто вријеме, али Брка није дао. Вели: »Нека људи спавају, још је рано. Упути је у три сата«. Синоћ се био нешто много ослободио и раскомиотио. Био је обесио торбицу, па и сат, о смрчу изнад себе. Ту му је сат и остао. Немце нико није приметио док није зачуло. Бомбе и меци праштали су по ватри, а жар и пепео нас је посипао, тако да смо од тога скоро обневидели. И сад се чудимо како је ико од нас извукао главу. Тамо нам је остао Назим и једна лака »брета«.

- Шта је са осталима?

- Извукли су се и остали су горе на коси. Где су сада, не знам. <

У разговору брзо смо стигли и нашли Брку, затрпаног грањем. Ставили смо га на провизорна носила. С тешким напором изнели смо га из Дубоке долине и упутили у болницу.

Умро је сутрадан.

Тек у поподневним часовима, чета се искупила на Пољани, а увече, када се и непријатељ повукао, дошао је и командир Драго.

Иако није био присутан, нити је знао како се одиграо сусрет 2. вода са Немцима, он је то приписао себи и зато добио похвалу претпостављених.

Станко РАВИЋ

Били смо изненађени

Почетком маја 1944. године 3. крагујевачки батаљон налазио се на положајима према Мркоњић-Граду. Јединице су биле смештене у селима Пољане и Шибови. Предстража, јачине једног вода, била је стално истурена на планини Лисини, на коти 1.467, и смењивала се свака двадесет четири часа.

Како је батаљон дуже време остао на том терену, дошао је ред и на други вод 3. чете да иде на предстражу.

Једног дана, вероватно у првој половини маја, вод је кренуо на Лисину одмах после ручка. На коту смо стигли у први сумрак. Приликом примања дужности, речено нам је да су запажене јаче немачке снаге у Мркоњић-Граду и да треба непрекидно да држимо два стражарска места, а у току ноћи да шаљемо према граду по две патроле са по три борца, и то једну пре поноћи, а другу после поноћи, ради извићања.

Иако је био мај, било је јако хладно, јер је Лисина још била под снегом. Зато смо од претходника »наследили« две »опремљене« вртаче, где су се сместили борци који нису били на служби, да би се, колико-толико, заклонили од хладноће. Биле су дубоке и ограђене грањем четинара.

Од хладноће није се могло спавати, па смо готово сви били будни, прибијени један уз другог. Са водом је био и заменик командира чете, Брка, Далматинац. Као најстарији, одредио је да се на положај изађе тек изјутра, у три часа. Током ноћи он, десетар, водни делегат и ја, као командир вода, повремено смо обилазили стражарска места.

Негде око поноћи вратила се прва патрола и није донела никакве новости. Када је она кренула, дежурни је почео да »буди« и остале другове, па кад је дошао до заменика командира, рекао је да их треба оставити још један сат, пошто неће моћи да издрже јаку хладноћу на положају.

Није прошло ни двадесет минута од часа када је патрола кренула, а дежурни престао да нас »буди«, изненадно је отворена паклена ватра из митраљеза, машинки и бомби по вртачама у којима смо се налазили.

Тешко је описати тај треиутак. Поспани и хладноћом исцрпљени, било нам је тешко да се приберемо. А и секунди су били одлучујући. Требало је организовати одбрану, задати ударац непријатељу и сачувати што више бораца.

Како сам се налазио у мртвом углу, на оној страни вртаче одакле је непријатељ пуцао, нисам био директно изложен његовој ватри, па смо ја и још два друга бацили бомбе на Немце и отворили ватру из »шарца« и машинке. Наш отпор за тренутак је створио забуну међу Немцима. Ми смо то искористили, и петорица смо се извукли из вртаче. У непосредној близини заузели смо положај и отворили ватру на Немце, водећи рачуна да ће пуцамо у правцу одакле су се могли појавити наши. Док смо давали отпор, пристигла су нам још два друга из вода.

Међутим, Немци су ускоро успели да нам зађу за леђа, тако да смо се једва извукли. Када смо одмакли око седам стотина метара од места где смо били на предстражи, послали смо два друга у штаб батаљона да извести о изненадном нападу Немаца и њиховом надирању ка батаљону, како би наше јединице благовремено заузеле положаје.

Нас петорица смо поново заузели положај да бисмо задржали непријатеља и сачекали неког од другова, претпостављајући да нису сви изгинули. Није прошло дуго, приметили смо да нам иде у сусрет једна група наоружаних људи. Видљивост је била мала. Надајући се да су то наши из вода, када су стигли на педесет-шездесет метара од нас, упитали смо: »Ко је тамо?« Одговорили су: »Партизани!«

Није ми био познат глас човека који се јавио, па сам затражио знак распознавања. Уместо одговора, отворили су на нас ватру из три правца. Пушкомитраљезац Мића Бундало, пошто је био на најистуренијем месту, одједном се нашао на свега двадесет метара удаљен од Немаца.

На њихову ватру одговорили смо ватром из »шарца« и другог оружја, али, како је претила опасност да будемо поново опкољени, морали смо да се што пре повучемо. Био сам очевидац како су Немци у стопу пратили пушкомитраљесца Мићу.

У трчању, њему се митраљез закачио за јелову грану и она му је свукла митраљез са рамена. Он више није могао да га дохвати, јер би га Немци живог ухватили, макар да се само секунд задржао. Свестан тога, он је наставио да одступа без митраљеза.

После тог напада Немаца, нисмо имали шта више да чекамо. Од тренутка првог напада на предстражу већ је било

прошло више од два часа, тако да није било наде да ће доћи још неко од бораца. Уз то, сматрали смо да је за то време штаб батаљона могао бити обавештен шта се догодило и са јединицама изаћи на положаје. Зато смо похитали да што пре стигнемо у јединицу. Немци су стално били за нама, пуцали су, а највише су нас засипали тромблонским бомбама.

Међутим, није прошло дуго, а већ смо се нашли пред новом невољом. Из правца којим смо одступали, отворена је јака митраљеска ватра на нас. Дуго смо се питали ко се тамо налази. Претпостављали смо да то једино могу да буду делови нашег батаљона, који су запосели положаје. Услови за споразумевање су били врло тешки. Ми смо њих лепо чули када су нас питали ко је тамо, јер је ветар доносио њихов глас ка нама. Али, они нас нису могли чути. Наш глас је ветар носио право к Немцима. На крају, једва смо се споразумели и искористили последњу могућност да се прикључимо нашем батаљону, који је био посео положај. Немци су извршили неколико јуриша, али је сваки био одбијен, уз њихове велике губитке.

Кад се одбијени непријатељ вратио на највише врхове Лисине преживелима из 2. вода је наређено да поћу у село Пољане. Када смо стигли, крај двојице које сам са Лисине послао у штаб батаљона, била су још четворица из нашег вода. И они су успели да се извуку. Пошто је осамнаест нас било на предстражи, закључили смо да смо изгубили седам другова.

Истог дана заказан је састанак партијске ћелије 3. чете, на који су дошла и два члана штаба батаљона. На састанку је била само једна тачка дневног реда: »Анализа узрока због кога је дошло до тога да нас Немци изненаде, и држање комуниста«.

После дуже дискусије, констатовано је да је вод који смо сменили начинио пропуст. Приликом смене, нису нас обавестили да је тога дана од њих побегао један новодошли борац, Муслиман из Мркоњић-Града. Највероватније је било да је он, по задатку, ступио у наше редове, да би открио наше положаје, јачину предстраже, стражарска места и време када се упућују патроле. По свој прилици, он је и довео Немце на Лисину.

Мића Бундало, зато што је оставио »шарац« на положају, и што га је изгубио у врло тешком и критичном тренутку, био је искључен из Партије и разоружан, мада је био млад и слабо развијен. Сутрадан га је требало спровести у штаб бригаде, који ће му судити.

Иако сам знао да ни један борац, а поготово комуниста, не сме да се одвоји од оружја, а нарочито аутоматског, ипак ми је у *тој* одлуци нешто сметало. Знајући околности под којима је Мића остао без »шарца«, а допуштајући могућност да Швабе нису пронашле Мићин »шарац«, предложио сам да група преживелих другова крене у позадину непријатеља и покуша да пронађе оружје. О том предлогу дуго се расправљало. Неки су истицали да је критично упућивати борце на велику даљину, претпостављајући да се тамо још налази непријатељ. На крају смо се ипак сагласили, па смо, у први сумрак, кренули да покушамо да нађемо »шарац« и тако помогнемо Мићи.

Захваљујући добром водичу и нашој вољи, у зору смо стигли на Аисину, и то на меско где смо држали предстражу.

На наше изненађење непријатељ се није ту налазио. По мраку, претраживали смо бојиште, да бисмо пронашли погинулог малог Дуцу и другу двојицу бораца који су ту пали. Али, сем трагова крви, друго ништа нисмо нашли. Онда смо кренули истим путем којим смо дан раније одступили, Док смо се ближили месту где смо пружили последњи отпор Немцима, били смо све радозналији да ли ћемо бити те среће да пронађемо »шарац« и тако Мићу ослободимо најгорег.

На општу радост, »шарац« смо нашли на месту где га је јелова грана скинула са Мићиног рамена и, тако рећи, сакрила у свом сплету.

Од силне радости Мића га је љубио и плакао, заричући се да се од њега више никад неће одвојити.

Властимир ЛАЗАРЕВИЋ МАЛИ

Matini ratni koncerti

Poslije ustanka, Mate Šolić je otišao u Mosorski partizanski podred. S puškomitraljezom je bio u stroju kad je osnovana 3. dalmatinska brigada. Pod zastavom svoga bataljona borio se neustrašivo do Sutjeske, kad je prekomandovan u 2. crnogorski bataljon. Malo se tadašnjih proletera uspjelo zadržati do četrdeset sedme godine u sastavu svoje ratne jedinice, kao Mate Šolić.

- Stotine doživljaja sam imao - priča on. - Juriš je smenjivao juriš. Preživio sam pokrete, krkljance. Idemo naprijed, pa natrag. Iz pokreta u borbu. Iz borbe u pokret. A dešavalo se, ne jednom konji da padaju u sniježnim nanosima, a tad bi borci s njih skidali oružje i municiju, i tovarili na svoja leđa. Čovjek može više nego konj!

- »Trupovi« su jedno vrijeme dosta brige zadavali.

Matine se obrve nakostriješiše, a čelo još više nabora. Oči ostale u znaku čuđenja.

- Čuo si za to?

- Jesam - kažem. - Nedavno mi neko o tome ukratko ispriča.

- Nije te slagao. Imali smo dosta kuburacije s »trupovima« jedno vrijeme. Tad sam bio zamjenik komandira čete.

- Bili su vrlo neugodni.

- E, da, još kažeš. Vodiš borbu čitav dan, onda krećeš da se odlijepiš što više od neprijatelja i, u zoru, tek što padnemo na travu onako umorni i željni sna, uvjereni da ima dovoljno rastojanja između nas i Švaba, a ono otpočne iznenadni mitraljeski koncert rafala. I onda trk na položaj, a oči se same zatvaraju od sna i umora. Naročite trenutke smo imali preko Zec-planine, od Vraniće do Bašarinac polja.

- I još užasno gladni - upade Josip Turić.

- E, da! Zbog gladi, jednom umalo ne izgubih glavu - reče Mate Šolić. - Pritisle Švabe i glad, pa ne znaš šta je teže. A znaš kako su oni napadali? Čuo si, sigurno. Kroz šumarke i potoke, duž živica, drvoreda, kraj ceste i ivica šuma, upadnu trupovi u štab, komandu mjesta, napadnu komoru, a potom, nestanu.

Zastade, toliko da uzme zraka za pluća, a zatim nastavi:

- Najčešće su trupovi napadali jedinice na spavanju i odmoru. Te desetine i vodovi, naoružani strojnicama, lakim bacačima

i tromblonkama, s dosta ručnih granata, znali su napraviti čitavu zbrku u početku napada, koje su izvodili iznenadno i brzo - munjevito. Jednog dana s četom uđoh u šumu. Naidoh na srijemušu, onu travu, znaš... Ima je, uh... Ja skinem šatorsko krilo i, tu čupaj. Idi, čupaj..., i gotovo. A »trup«, znaš: njemački »trup«, ja čine voda, posmatrao je zaklonjen. Mi, zaneseni srijemušom, sve dublje smo ulazili u šumu berući. A šuma gusta - češalj. Sad se »trup« počeo vješto primicati k nama. Kad se došuljao do nas, vatrom po nama. Mi brže-bolje izvučemo se. Pitaj boga kako. Kad izadosmo gore, vidim: svi zdravi i čitavi. Sav srećan, velim: Dobro je, boga mi. Bacim pogled na naoružanje i opremu, kad: nema četiri puškomitraljeza. Okrenu mi se cio svijet.

- Nazad! - viknem. - Komesar Mitar Vujović, zamjenik komesara Đuro Petrović i ja sa četom natrag. Pođosmo kroz šumu, polako za njima. Kad, na jednoj čuki, razastrli šatorsko krilo i jedu neke konzerve, sir i smiju se...

- E nećete se za dugo smijati - mislim ja.

- Samo smireno, čiče, - upozorava me komesar Mitar. - Proleter i ne smiju biti brzopleti.

- Vala će im onaj sir iskižati na nos - rekoh tiho, više u sebi, no javno. I mi ih polako opkolismo. Kad im se približismo, na deset-petnaest metara, kako gdje, poklopismo ih vatrom.

- Ruke uvis! - komesarov glas nadjačao je pucnje.

Nekoliko ih pogibe, a neke zarobismo. Vratimo svoje puškomitraljeze i još uzmemo njihova dva i minobacač. Kad se vratismo, umalo ja opet ne nastradah. 'Bem ti vraga!

- Zbog nebudnosti? - upitah.

Mati Šoliću kresnuše varnice iz očiju. Kao kad je imao dvadeset godina. Potom reče:

- Zbog nebudnosti, moj druže, nego... Komandant bataljona Radomir Popović Duško pozva me k sebi, i kaže:

- Dobro je sve završeno. Nek ti ovo bude pouka, Mate, tebi i svima u bataljonu... Tako to biva kad rukovodilac zaboravi na svoje dužnosti i obaveze...

A kriv sam bio, nije se imalo šta braniti. Više se Mate nije dao lako povući na »tanak« led, pa gladan bio ne znam koliko. Svaka škola se plaća i čovjek je poslije nekoga događaja bogatiji za jedno iskustvo. Je li tako, a? Tako, dabome. Te ratne, četrdeset četvrte godine nije »trup« samo tada pokušao iznenaditi 1. proletersku brigadu. Eh - koliko su me puta iznenadni rafali natjerali da u trku zauzmem položaj, da bi potom otpočela surova igra uz mitraljeske i puščane koncerte. Bili su to teški, ali slavni dani, zlatnim slovima upisani u dnevnik naše brigade.

Rade BULAJIĆ

»За нашу војску мора да има«

Средином маја 1944. године, пред неуспели десант на Врховни штаб у Дрвару, Прва пролетерска бригада налазила се у околини Мркоњић-Града, Пливе и Млиништа. У то време био сам на дужности члана бригадне Комисије за исхрану. По задатку сам дошао у село Герзово да бих прикупио нешто меса и других намирница. Близу села затекао сам једног сељака који је орао са два вочића упрегнута у ралицу. По неухрањеним вочићима видео сам да је сељак веома сиромашан. Поздравио сам га и рекао му да сам из Прве пролетерске бригаде.

- А из кога си краја, друже? - упитао ме је, осетивши по говору да нисам из његовог краја.

- Ја сам из Србије - одговорио сам му и одмах прешао на ствар: - Потребно нам је нешто хране коју би ви сељаци добровољно дали. Шта ко има и колико може.

Гледао ме је замишљено и рекао:

- Друже, ово је сиромашан крај, код нас успева највише јечам и зоб, понешто кромпира, кукуруза и ситан мал. Рат је, па се и то умањило, али нешто ћемо наћи.

Пошао је према воловима, испрегнуо их из јарма и држећи једног за рокове рекао:

- Ево, узми овог. Наша војска мора да једе. Она се бори!

Изненађен овим његовим одлучним гестом упитао сам га чиме ће он да оре.

- Узми ти само, друже, ја ћу се већ снаћи. Удружићу се са суседом, он ће дати једног, а ја другог вола, па ћемо орати.

Гледао сам сељака и његове изнурене животиње и размишљао како је рат суров и неправедан према овом сиромашном народу, како је и овај сељак спреман и вољан, иако му је тешко, да допринесе. Присећао сам се речи комесара који је говорио: »Ово је народна револуција и борба. Са нама је народ, а народ је непобедив.« Пошли смо у село. Сељак ми је помогао да прикупимо неколико врећа кукуруза, јечма и нешто

кромпира и сира, за што сам дао признанице. Натоварили смо све то на коњиће и повели вола са узицом око рогова.

Сељаци су ме отпустили до бригадне интендантуре. Када су све предали, пошли су у село својим кућама. Дуго сам гледао за њима, размишљајући о тим добрим људима, без чијих великих одрицања наша револуција не би победила.

Радован ПАНТЕЛИЕ ПУРА

Добили смо таМне податке

Маја 1944, батаљон се одмарао на подручју села Трно-ва, југозападно од Мркоњић-Града.

У то вријеме непријатељ је појачао обавјештајну и изви-ћачку дјелатност према нашој слободној територији. Скоро свакодневно је убацивао »трупове« у нашу позадину, да из за-сједа нападају наше јединице или врше разне диверзије. Тих дана пребјегавало нам је много домобрана, који нам дају под-атке о непријатељским снагама у Јајцу и Мркоњић-Граду и о њиховим намјерама. У ствари, како се касније показало, то »пребјегавање« је организовала непријатељска обавештајна служба ради обмане наших штабова, а и ради прикупљања података о нашим јединицама.

Извићањем наших обавјештајних и извићачких органа откривено је да непријатељ прикупља јаке снаге у Јајцу и Мр-коњић-Граду. Нарочито је био интензиван саобраћај борбених и неборбених возила на комуникацији Мркоњић-Град - Јајце - Доњи Вакуф.

Из прикупљених података било је јасно да непријатељ припрема офанзиву на нашу ослобођену територију у Босан-ској крајини. Због тога је извићачка група 1. батаљона добила задатак да контролише комуникацију Јајце - Мркоњић и при-купља податке о непријатељу, који би могли бити од користи за утврђивање његове јачине, наоружања и намјера. Групу су сачињавали Драгиша Митровић, Спасоје Стијовић, Драго Живковић и Станко Бијелић.

Неколико дана смо осматрали комуникацију и збивања на њој. Бројали смо возила која су се кретала у оба правца, раз-врставали их и оцењивали шта превозе. Пролазили су и тен-кови, оклопни аутомобили, транспортери и артиљерија. Сваки дан смо реферисали штабу батаљона и слали извјештаје шта-бу бригаде. Ноћу смо силазили у Мајдан и околна села и од становништва прикупљали податке.

У разговорима са мјештанима Мајдана, сазнали смо да у селу живи, са дјецом, једна жена чији је муж погинуо 1941, као усташа, и да често иде у Јајце. Можда бисмо преко ње могли добити нешто података о непријатељским снагама и на-мјерама. Одлучили смо да то покушамо.

Послије подне, 23. маја, пошли смо ка Дебелој коси и Мајдану, шумским путем, узбрдо. Ишли смо опрезно да не бисмо упали у какву непријатељску засједу. Већ је била ноћ када смо стигли у Мајдан и ушли у кућу жене на коју су нам указали мјештани. По ношњи и понашању, није нам се учинило да је сељанка. Примила нас је - непријатељски. То смо очекивали.

Дуго смо с њом разговарали док смо је убиједили да поће у Јајце. Искористили смо за то податке које смо већ знали о њој. На крају је пристала. За сваки случај, дали смо јој и питања која су нас интересовала. Успут смо је замолили да нам донесе нешто дувана и писаћег папира, што ћемо јој платити.

Ријешили смо да се те ноћи не враћамо у батаљон. Преспавали смо у шуми изнад села, да би сјутрадан могли осматрати комуникацију и под присмотром држати кућу у којој смо били.

Тешко иде са спавањем. Тек што који заспи, пробуди се и дрхти од хладноће. Онда устаје и скакуће у мјесту. Тако читаву ноћ. А она дуга, дуга. Никада јој краја.

У праскозорје смо сви на ногама. Збијамо шале на рачун проведене ноћи. И док се шалимо, ка Великом брду разбуктала се борба. Није нам јасно шта се дешава и откуда тамо непријатељ. Претпостављамо да се наша предстража сукобила с неким њемачким »трупом«.

Заштићени шумом, изашли смо сјеверозападно од села Заградине. Осматрамо. Борба се постепено удаљавала да би, након једног сата, престала.

Маскирани у шумици, осматрамо околину и цесту, којом се, с времена на вријеме, крећу мање колоне њемачких камиона.

Око 10 часова чујемо пјесму, али не разумијемо ријечи и не видимо никог. Напрегнути смо. Пјесма јача. То нијесу Нјемци. Нико ме од нас ни на крај памети није да то могу бити Дреновићеви четници! Гдје би се усудили да нас нападну, закључујемо сви, знајући њихову храброст! Можда је то нека наша јединица? Сачекаћемо да будемо сигурни, и тек тада ћемо одлучити шта ћемо да радимо.

Из шуме, путељком који води од Велике косе ка Мајдану, изби колона. Истурила и бочна обезбјеђења. Посматрамо их из заклона. Бљеснуше кокарде на капама. Четници!

Премјештамо се лијево, на бок колоне. Кад цијела колона изађе из шуме, на чист простор, отворисмо ватру. Четници су изненађени и збуњени.

Не дају никакав отпор. Приковали смо их за земљу. Тучемо их с растојања 50-150 метара. Спасоје, стари и искусни пушкомитраљезац, жали што сада нема пушкомитраљез. Са

косе изнад Мајдана, огласио се четнички митраљез. Ватру отвара по ивици шуме у којој се ми налазимо. Много не хајемо због тога. Кад нам је понестало муниције повлачимо се један за другим према Великом брду, задовољни оним што смо учили.

Али немамо података које смо тражили од оне жене из Мајдана. Били смо убијеђени да ће бити вриједни. Због тога остајемо до пада мрака.

По мраку смо се вратили у Мајдан. Жене која је пошла у Јајце нема у кући. Дјеца кажу да се још није вратила. Плашили смо се преваре. Блокирали смо прилазе кући и чекали. Око 22 часа жена стиже. Драго и ја ућосмо за њом у кућу, Спасоје и Станко су нас обезбјеђивали. Чим нас видје, жена се осмјехну и предаде нам један лист папира и нешто дувана. Поздрависмо се с њом и захвалисмо јој. Брзо смо изашли напоље. Чим смо се дохватили шуме оно што смо добили под свјетлом шибице на брзину сам прочитао. Какво изненађење! Читким рукописом, анонимна личност обавјештава да ће ујутру, 25. маја, у 4 часа, почети концентрични напад на нашу слободну територију, од Доњег Вакуфа до Мркоњић-Града, и да ће у њему бити ангажоване јаке њемачке и усташке снаге. Чак је навео и правце напада и неке друге важне податке. Рекох друговима да што прије морамо стићи у штаб батаљона, јер располажемо важним подацима.

Ознојени стигосмо у штаб. Прво нам се обрадоваше, јер су, кад су чули борбу, вјеровали да смо изгинули. Упознао сам штаб са подацима. Били смо сви у недоумици да ли да повјерујемо подацима или не с обзиром на извор и начин на који смо их добили. Ја сам вјеровао подацима. Рачунао сам да се она жена, с обзиром на њену ситуацију, не би смјела усудити да нам донесе лажне податке.

По куриру је упућен извјештај штабу бригаде и приложен оригинал који смо добили из Јајца. Већ након два часа, наш је батаљон добио наређење из штаба бригаде да посједне положаје у току ноћи. Исто наређење су добиле и остале јединице бригаде.

У 5 сати, 25. маја, почео је напад непријатеља на положаје наше бригаде. Захваљујући подацима које смо прибавили, бригада је брзо посјела и организовала положаје за одбрану, што јој је омогућило да непријатељу нанесе тешке губитке у људству и материјалу, и да му не дозволи, за цијела три дана, осјетније напредовање. Самим тим непријатељу је пропао план да што прије избије у рејон Млиништа и даље наступа ка Дрвару.

Драгиша МИТРОВИЋ

Прва пролетерска у дрварској операцији

Рано изјутра 25. маја, 7. СС-дивизија започела је офанзивне операције од Мркоњић-Града и Јајца ка слободној територији. Њене снаге (у првом моменту преко 2.000 војника, са неколико камиона и једном батеријом топова) кретале су се у три колоне: од језера према Шипову, од Јајца преко Дренов-Дола и Горице такође према Шипову; трећа колона кретала се истим правцем до с. Горице, а одатле је скренула према подручју Јања.

Извиђачке патроле 6. батаљона сукобиле су се са непријатељем у рејону Горице, и од Шипова комуникацијом према Језеру. У међувремену, главнина батаљона је запосједала утврђене положаје на линији Шарићи - Шипово - Вражић. На тој линији батаљон је имао задатак да сачека непријатеља на блиско одстојање и да га изненади убитачном ватром. У жестокој борби која се развила непријатељ је трпео велике губитке. С обзиром на то да је имао организован положај за одбрану, батаљон је имао само 2 мртва и 7 рањених бораца. Он је успио да успори напредовање непријатеља на правцу Соколац и ка извору ријеке Пливе, држећи за све вријеме своје положаје на линији с. Вражић - с. Боровица.

Други батаљон (који се налазио у с. Шпирићима као бригадна резерва), у 17 часова је упућен у рејон Соколац да затвори правац према Шипову и онемогући продирање непријатеља преко Соколца ка селима Поткрају и Пецкој. Међутим, непријатељска претходница је већ била избила на ту линију. Батаљон је на време то открио, што му је омогућило да направи засједу и пусти непријатеља на блиско одстојање, и да му жестоком ватром нанесе осјетне губитке. На тај начин је одбачен до источног дијела Соколца, одакле је преко цијеле ноћи давао јак отпор.

У 21 час главнина батаљона »Гарибалди« је упућена јужно од с. Поткраја и Соколца и постављена на линију Суваја - Калканове ливаде. Главнина 1. батаљона се налазила на сектору с. Трнова, одакле је штитила правац према с. Шибовима. Једна његова чета и једна чета батаљона »Гарибалди«, биле су у саставу 6. батаљона, као његово ојачање.

Четврти батаљон се налазио на Зелениковцу, као резерва 13. пролетерске бригаде, пошто је са њом раније учествовао у борбама на линији с. Мрачај - с. Подрашница.

У току ноћи 25/26. маја, непријатељ је од Јајца ужурбано довлачио појачања и преко цијеле ноћи вршио јак притисак на јединице бригаде. Послије жестоког отпора 6. и 2. батаљона, главнина непријатељских снага скренула је од Шипова, преко с. Сарића, на с> Олиће ка Пљевским Подовима, да би са те стране обухватила јединице бригаде на простору с. Бараћи - с. Поткрај - с. Трново. То је благовремено откривено, те су поступно пребациване јединице на наше десно крило, тако да су се на линији Суваја - Драгнић Подови - Пљевски Подови, 26. маја нашла комплетна три батаљона бригаде. За то вријеме, од Мркоњић-Града према с. Трнову и с. Бараћима није се испољавало дејство непријатеља, па су све јединице постепено, од Трнова и Боровице, пребациване преко Поткраја на линију Поткрај - Драгнић Подови.

Рано изјутра 26. маја, на сектору Соколац - Драгнић Подови - Пљевски Подови и изнад изворног дијела ријеке Пливе, развиле су се огорчене борбе. Положаји јединица бригаде на томе сектору били су доминантни и природно утврђени. Непријатељу је преко цијелог дана стизало појачање у људству и материјалу, и само захваљујући томе могао је настављати упорну исцрпљујућу борбу, у којој је претрпио огромне губитке. Према извештају штаба 1. бригаде, непријатељ је имао преко 300 мртвих и рањених војника и официра, а губици бригаде у тим борбама износили су 7 мртвих и 16 рањених, а два борца су нестала.

Лијево крило, које се налазило на косама јужно од Соколца и Поткраја, које су, углавном, сачињавали главнина батаљона »Гарибалди« и дјелови 6. батаљона, непријатељ је потиснуо, а и због тога што су борци утрошили превише муниције. У вези са несташицом муниције и брзим продором непријатеља на нашем лијевом крилу, настало је расуло у приличној мјери код батаљона »Гарибалди« и једне чете 6. батаљона. Код тих јединица налазио се начелник штаба бригаде Љубиша Веселиновић, који није успео задржати повлачење лијевог крила.

Четврти батаљон, који се налазио у саставу 13. пролетерске бригаде на Црном врху и Зелениковцу, по наређењу штаба дивизије, требало је да избије на Градину, источно од комуникације, и да се повеже са батаљонима бригаде. Фронт бригаде био је широк, терен испресијецан, па је везу било веома тешко одржавати, нарочито ноћу.

Десно крило, код кога се налазио командант бригаде, последије борби око Пљевских и Драгнић Подова, под снажним непријатељским притиском, било је приморано 26. маја увече, да се постепено повлачи жељезничком пругом и преко Подгоре ка Млиништу. Сви мањи покретни дијелови бригаде пребачени су 26/27. маја ноћу западно од жељезничке станице Млиниште, а главне снаге бригаде, до свитања 27. маја, биле су постављене на линији Смрчева Коса - Млиниште - Бјеловина - Липовац - Љубишина дол - Набојина - к. 883. Пред крај тога дана бригада је добила попуну муниције.

Рано изјутра 27. маја, непријатељ је отпочео напад према Млиништима и Липовцу и, кроз шуму, успио да се пробије до Млиништа и према Була глави, к. 1486.

Према ранијој директиви штаба дивизије, ако се непријатељско дејство испољи комуникацијом ка југу, бригада је имала задатак да чврсто затвара жељезничку пругу и правац западно од комуникације Млиниште - Гламоч, према Овчару и Штекеровцима, и да најупорније брани тај сектор, јер је тим правцем непријатељ највише могао да угрози Дрварску котлину. Преко штаба дивизије и штаба корпуса, често смо обавјештавани о развоју ситуације у Дрвару и надирању непријатељских колона са више праваца ка Дрвару, потпомогнутих јаком моторизацијом. Ситуација се све више заоштравала, постајући на моменте нејасна и забрињавајућа. Зато се упорност јединица 1. и 13. пролетерске бригаде морала стално одржавати, а ситуација је захтијевала и велике жртве, јер је то остао једини правац куда су се из Дрварске котлине могли извући Врховни штаб и остале његове установе и институције.

Тога дана на сектору Млиниште - Липовац развиле су се жестоке борбе. Шести и 4. батаљон успјели су да одбију све непријатељске нападе; непријатељ није могао освојити ни педаљ земље, нити се пробити даље од Млиништа и Липовца. Крајем дана, јасно се уочио правац главног удара непријатеља, који је главнину својих снага оријентисао жељезничком пругом ка Лисини и преко Јасенових Потока ка Врбљанима. Први батаљон, на десном крилу, имао је задатак да се постави на линији Була глава - к. 1486 - к. 1429 - Локве; 2. батаљон од лијевог крила 1. батаљона до жељезничке пруге, 6. батаљон посиједао је жељезничку пругу, као средишњи дио свога сектора, а 4. батаљон Липовац, к. 1033 и Липов врх. Батаљон »Гарибалди« постављен је на Тубино брдо (к. 1226), као бригадна резерва и ради одржавања споја између 1. и 2. батаљона.

Према наређењу штаба дивизије од 27. маја, бригада је имала задатак да изврши напад на непријатељске снаге у ре-

јону Млиништа и Липовца. Због неповезаности десног крила, до организованог напада није могло доћи, а и због тога што су све јединице биле ангажоване у жестоким борбама. Други батаљон је усмерио напад преко к. 1426 и Була главе к. 1486 ка друму који кроз наш распоред води ка Гламочу. Међутим, на тој линији непријатељ се није налазио, јер је, с падом мрака, своје снаге оријентирао на правцу свога главног удара. Дијелови 4. и 6. батаљона извршили су напад на Млиниште и према Липовцу, али њихов напад није донио нарочите користи за даљи развој борбе на фронту бригаде. У тој фази борбе, веза штаба бригаде са батаљонима, постала је веома озбиљна. Сада смо телефонску везу могли одржавати са штабом дивизије и батаљонима који су се кретали дуж жељезничке пруге и позадинским дијеловима. Четинарска шума, измијешана с крупним буковим стаблима, била је толико густа да се усред дана једва могло видјети на 20 до 30 метара. У ноћним борбама није се могло видјети ни прста пред оком. То је знатно отежавало везе између јединица, нарочито у ноћним борбама. Употребљавали су се углавном минобацачи. Главна веза између јединица сада су били курири и патроле од одабраних бораца. Они нијесу знали за умор и страх, за опасност и немогућност извршења задатка. Као и увијек, они су нам замјењивали све врсте веза.

Другом батаљону је наређено да се чврсто повеже са 6. батаљоном и да се оријентише за одбрану правца дуж жељезничке пруге; 1. батаљону да се постави на линију Тубино брдо - Оштрелеви - Овчара - к. 1576; такође и батаљону »Гарибалди«. Код тих батаљона се тада налазио начелник штаба бригаде, који је имао јасне инструкције и знао нашу основну идеју: повезати батаљоне међусобно и оријентисати их према жељезничкој прузи и командном мјесту штаба бригаде, који се стално налазио у покрету међу јединицама.

У расвит 28. маја, јаче непријатељске снаге почеле су да нападају од Млиништа и Липовца на сектор 4. и 6. батаљона, упућујући своје колоне у више праваца. Оне су наступале и развиле су се жестоке борбе. Непријатељ је вршио узастопне и дрске јурише, које су 4. и 6. батаљон успијевали дјелимично да одбију. Први пут тог дана имали смо чврсту везу са јединицама 13. пролетерске бригаде, чији је 2. батаљон водио оштре борбе на лијевом крилу 4. батаљона. Из часа у час, ситуација је постајала напетија, па се од батаљона, посебно од 4. и 6, захтијевало да положаје западно од Млиништа, нарочито Липовац и Липов врх, по сваку цијену морају бранити. Истовремено се настојало успоставити веза са деснокрилним ба-

таљонима бригаде, али без успјеха. Стога је тежиште борби пало на 4. и 6. батаљон. У предвечерје непријатељ је потиснуо 6. батаљон од Млиништа према жељезничкој станици Овчар; такође и 4. батаљон 1. пролетерске и 2. батаљон 13. пролетерске бригаде. Тада је једна чета 4. батаљона остала у непријатељској позадини, одсјечена на Липовцу. Штаб бригаде и штаб батаљона сматрали су да је она херојски изгинула, и од тада до почетка јуна била је отписана. Тада нас је, 31. маја, са свим својим бројним стањем, стигла јужно од Млиништа.

У борбама о којима је ријеч, 4. и 6. батаљон су превазишли сами себе: нијесу напустили ни један педаљ земље, а да га непријатељ није платио осјетним жртвама.

И поред многобројних патрола које смо упућивали 1. и 2. батаљону, веза се с њима није могла успоставити. Штаб бригаде је, у 17 часова 28. маја, тим батаљонима упутио наређење, којим их је упознао са тешком ситуацијом на секторима 4. и 6. батаљона и 13. пролетерске бригаде. То наређење им је упућено по капетану Воју Јововићу, који је, пар дана прије, дошао са официрског курса из Дрвара. Сем писменог наређења, за сваки случај, он је добио и усмене инструкције како деснокрилни батаљони да поступе и којим правцем да се крећу да би дошли у састав бригаде. Друг Јововић је, са својом пратњом, успио да пронађе батаљоне у шумама, истог дана око 21 час. Па ипак, они у току ноћи нијесу успјели да ухвате везу са штабом бригаде, као ни са 6. батаљоном који се налазио на жељезничкој прузи и јужно од ње. У току те ноћи непријатељ је успио да се пробије преко жељезничке станице Овчар до пруге источно од Крша, к. 1488, а са извјесним групама је посјео к. 1361, јужно од пруге.

Четврти и 6. батаљон цијеле ноћи водили су борбе, прса у прса, дуж жељезничке пруге и лијево и десно од ње. Тек 29. маја око 8 часова, 1. и 2. батаљон и батаљон »Гарибалди« стигли су на линију Крш - к. 1488 - Гола коса - к. 1650, са које су напали непријатеља који се кретао пругом на правцу 4. и 6. батаљона, ка жељезничкој станици Лисина. Та група батаљона је ухватила везу са 6. батаљоном и обавијестила га о противнападу. Четврти и 6. батаљон су у исто вријеме, извршили противнапад и одбацили непријатеља два до три километра натраг, нанијевши му осјетне губитке. Међутим, једна његова група је успјела да се неопажено пробије иза њихових леђа, па су били принуђени да се повуку јужно према Буковачи, што је донекле пореметило замисао одбране. Ипак се успјело повезати батаљоне и поставити их на линију Обршина - Понорци - Бјелевина.

Тог дана непријатељ је вршио сталне јурише жељезничком пругом, од Бабића крчевина и Црљенице (к. 1112), на положаје које су држали 6. и 4. батаљон од безимене коте јужно од Аокве према Обршини. На том сектору развиле су се до тада најоштрије борбе. Помоћ коју су батаљони добили у тако тешкој ситуацији од 13. пролетерске бригаде била је драгоцјена.

Од подне до ноћи, 2. батаљон је са Обршине вршио снажан притисак на непријатеља, и са те стране није му дозволио да кроз шуму продре и угрози јединице бригаде.

Положаји које је бригада држала у току 29. маја били су од пресудног значаја. Ситуација у Дрвару, као и у његовој ближој и даљој околини, била је све компликованија и неизвјеснија. Позади нас су се налазили штабови и установе разних јединица, болнице, савезничке војне мисије и низ других позадинских јединица и организација. Слободна територија, са центром у Дрвару, могло би се рећи да већ није постојала. Без јаких и добро наоружаних одјељења, способних да прихвате борбу није се смјело кретати ни у којем правцу.

У току 29. маја на положаје бригаде дошао је командант корпуса Коча Поповић. Његово присуство уливало је борцима велику снагу и самопоуздање. Он се у свим ситуацијама очински бринуо о сваком борцу, од њега су сви учили оно што је најплеменитије. Он је права легенда. Чим сам га угледао, било ми је јасно да је ситуација и превише озбиљна, иако се то на њему није могло примијетити. Покушах да му рапортирам. Одмахнувши руком он ме предухитри и рече: »Видим и сам што се догађа«. Затим ме упита: »Јагошу, можете ли до ноћи задржави ове положаје?« »Можемо, друже Коча!« Тада ми је постало јасно да би у току наредне ноћи требало да се догоде крупне ствари када је Коча на положајима, тако рећи, у првој борбеној линији.

Послије кратког времена, на истом мјесту посјетише ме командант и политички комесар дивизије Васо Јовановић и Владо Шћекић. Од њих сазнадох да је иза нас Врховни командант, са својим штабом. Као и Коча, командант дивизије је истакао важност положаја 1. и 13. пролетерске бригаде.

Како је 29. мај све више одмицао, борбе су се распламсавале и око подне достигле кулминацију. Најжешће борбе су биле на сектору 6. батаљона. Сиктале су ручне бомбе, тешки и лаки минобацачи. Аутоматска оруђа су кресала грање јела у букава, парала стабла дрвећа. Све је то личило на пакао. Дио одбрамбених положаја 6. батаљона - једна безимена кота, сјеверно од коте 1127 и нешто сјеверозападно од жељезничке

станице Лисина - пет пута је у току дана прелазила из руке у руку. Пети пут, када ју је 6. батаљон повратио, није више допустио непријатељу да је освоји. Политички комесар бригаде Мирко Јовановић и ја налазили смо се око двјеста до триста метара позади 6. батаљона. Највише нас је забрињавала ситуација управо код тог батаљона. Предложих Мирку да се некако провучемо до батаљона, да се нађемо међу борцима. Мирко се одмах сложи.

Било је веома тешко доћи до тих положаја. Ипак смо успели да дођемо до штаба батаљона, који се налазио у стрељачком строју. Честитали смо борцима и штабу, на упорности и хероизму. Потом смо се вратили на командно мјесто јер је требало пратити ситуацију на сваком дијелу фронта.

Мало времена је протекло после обиласка положаја 6. батаљона, а непријатељ је насрнуо да заузме тај положај који му је отварао пут ка Дрвару. Настао је ураган ручних бомби и митраљеских рафала. Непријатељски јуриш је скршен, па више није ни покушавао да овлада положајем. Мирко и ја, на брзину, написасмо наредбу, којом смо, у име штаба бригаде, захватили борцима и штабу 6. батаљона на невиђеном хероизму.

Непријатељски губици од 27. до закључно са 29. мајем на фронту 1. пролетерске бригаде (на сектору Млиништа - Лисина) били су велики.

Према ранијој директиви штаба дивизије, и поред огорчених борби које су још биле у току, најважнији задатак бригаде био је да до 21 час 29. маја прикупи све јединице на сектору жељезничка станица Лисина - Обршина - Бјељевина, ради њиховог извлачења, с тим да се оставе неопходни дијелови према непријатељу, у улози заштитнице.

Извршење тога задатка било је веома тешко. Вођена је жестока ноћна борба, како непријатељ не би осјетио намјере бригаде. Прикупљање јединица ишло је споро, нарочито батаљона 13. пролетерске бригаде, који су били најудаљенији. Упркос свим тешкоћама, све је, ипак, остварено по плану.

Између 22 и 24 часа 29. маја, отпочео је покрет јединица са простора Бјељевине, одакле је формирана дивизијска колона, у коју су се укључивале све остале јединице и дивизије. На челу колоне, као претходница, кретао се 4. батаљон бригаде. Покрет је изведен са простора жељезничка станица - Бјељевина, преко Кутљеровца и до 30. маја, око 13 часова бригада је, са свим својим дијеловима прешла преко пруге Млиниште - Гламоч и челом колоне почела избијати на сектор Понор - Вучје пољане. У току дугог марша, нијесмо наишли на непри-

Јатеља, остао Је у прашумама гдје су се претходних дана водиле огорчене борбе.

Покрет - марш, који је извела бригада у саставу јединица дивизије, био је веома напоран. Иако преморени, пролетери су показали невјероватну издржљивост и дисциплину.

О борбама вођеним од 25. до 31. маја, штаб бригаде је написао опширан извештај. У њему је посебно истакнуто да је бригада у борбама на сектору Шипово - Млиништа - Лисина - Вучје пољане показала високу борбену способност и дисциплину у уништавању непријатеља и спречавању његовог продора на нашу слободну територију. Терен и услови на којима су вођене борбе били су веома тешки. Непријатељ је имао велику надмоћност у људству и техници. Наше јединице су биле веома исцрпљене и без довољно муниције. Па ипак све то није могло ни најмање поколебати наше борце и руководиоце у одлучности да спријече продор непријатеља преко положаја 1. пролетерске бригаде према Дрвару.

Јагош ЖАРИЕ

Kragujevački bataljon u borbama oko Drvara

17-24. maj 1944.

Pecka - Mliništa. Bataljon je bio određen za obezbjeđenje divizijske bolnice, čuvanje divizijskih magacina municije i hrane u Mliništu. Taj teren je trebalo držati pod kontrolom zbog djelovanja pojedinih četničkih grupa i radi zatvaranja pravca prema Glamoču. Od Drvara do Mliništa svaki je dan saobraćao voz »Ćira« i dovozio razni materijal. Da nije bilo prodora Nijemaca iz pravca Mrkonjić-Grada i Jajca i borbi s njima, bilo bi gotovo pravo mirnodopsko stanje. Neprijateljski avioni često su nadlijetali, ali nas nisu bombardovali.

Predveče 22. maja, neprijateljska avijacija je tri puta nadlijetala rejon između željezničkih stanica Mliništa i Ovčara. Pažljivo smo posmatrali avione, jer su neki od njih - neuobičajeno - izbacivali bijele signalne rakete, a sa zemlje im je neko odgovarao ispaljivanjem raketa: prvo, jednom crvenom, pa dvjema bijelim, i opet jednom crvenom. Izgledalo nam je da su se te rakete sa zemlje javljale negdje iz rejona Jokića-Poljana, u blizini Mliništa, gdje inače nije bilo neprijatelja, sem možda kakvih prikrivenih četničkih grupa. Odmah smo angažovali 3. četu da pretraži taj teren. Toga dana i slijedeća dva pretresali smo cio teren. Pronašli smo samo tri čaure od ispaljenih signalnih raketa i jedan primjerak četničkih novina »Slobodne srpske planine«. U njima je najviše pisalo o svečanostima vjenčanja kralja Petra II i njegove nevjeste Aleksandre, u nekoj londonskoj crkvi. Ostalo je nerazjašnjeno ko je ispaljivao rakete sa zemlje kao odgovor avionima neprijatelja.

Preduzeli smo manju akciju protiv četničkih grupa oko sela Jasenovih Potoka, ali bez većeg rezultata, pošto su se četnici razbjegli.

Sreski narodnooslobodilački odbor iz Drvara tražio je da vojska bez nužde ne gazi preko zasijanih njiva. Narodna vlast sa autoritetom je preduzimala i takve mjere. Upoznali smo komande četa i borce sa tim zahtjevom i ponovo ih upozorili na pažljiv odnos prema narodnoj imovini.

25. maj 1944.

»Čirom« sam otišao 23. maja u Drvar da obiđem drugove Miodraga Milovića i Savu Maškovića, slušaoce u Oficirskoj školi, i da vidim može li Vojo Niketić, ekonom Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba, da nam izdvoji nešto odjeće za bataljon. Cio slijedeći dan ostao sam u Drvari[^]. Doručkovao sam kod Maškovića i Milovića i porazgovarao s njima. Rekli su mi da će im škole mnogo koristiti, ali su se i žalili da im je teže u školi nego u brigadi, tvrdeći da nema pravog života bez svog bataljona i akcija. Vojo Niketić, raniji borac našeg bataljona, dovezao se u Oficirsku školu nekim motociklom i provozao me kroz cio Drvar. Išli smo do pred pećinu, gdje se nalazio drug Tito, onda do kurseva za vezu i za sanitet, i na kraju, kod njega, tamo gdje mu je bio smješten ekonomat. Kazao mi je da nema ništa od odjeće na raspolaganju, ali je obećao da će izdvojiti nešto čim bace saveznički avioni. Savjetovao mi je da ostanem do sutradan, jer se nadao savezničkim avionima iduće noći. Častio me dobrim ručkom i dao mi malu čokoladu, pa me odvezao do Oficirske škole. Dvourio sam se da li da noćim u Drvaru?

Odlučio sam, ipak, da se vratim u Mlinište. Za večerom sam ispričao Savu i Miodragu šta mi je Vojo obećao i kako me nagovarao da ostanem. Miodrag mi reče:

- Ma znaš ti Voju, on sve obećava, a šta će učiniti to nikad nije sigurno...

Poslije večere, pozdravio sam se s drugovima, pa sjeo u »Čiru« i pošao za Mlinište. Ujutru, negdje ispred Potoka, u vozu smo čuli jaku buku aviona. Ništa se iz voza nije moglo vidjeti, prolazili smo kroz gustu šumu. Kajao sam se što nisam ostao u Drvaru. Vjerovao sam da su to saveznički avioni koji će bacati materijal.

U Mliništu iznenađenje. Svi su bili na nogama. Bili su obaviješteni da su Nijemci bacili desant na Drvar. Nijesmo dobijali nikakvih novih vijesti o borbama u Drvaru. Bili smo uznemireni. U Mliništu se iz pravca Jajca i Mrkonjić-Grada čuo eho izuzetno jake borbe na sektoru naše brigade. Neprijateljska avijacija skoro stalno je nadlijetala rejone borbe, a artiljerijska vatra bivala sve jača i učestalija. Bilo je očigledno da neprijatelj uporno nadire da bi se iz tog pravca dočepao Potoka, Mliništa i Drvara. I našem bataljonu naređena je pripravnost.

Na putu prema Glamoču napravili smo prepreke od porušenih velikih stabala, a mineri su na više mjesta na cesti postavili mine. Zatim smo uputili prema Glamoču jedan vod 3. čete, kojim je komandovao Stanko Ravić. Zadatak mu je bio izviđanje i us-

postavljanje veze sa jedinicama 3. krajiške proleterske brigade, koje su se nalazile u tom rejonu. Imali smo i naređenje da im prebacimo municiju iz magacina u Mliništima, ali, da bismo to mogli izvršiti, trebalo je da utvrdimo gdje se nalaze. Vozom iz Drvara u Mliništa su bili dovezeni jedan tenk i jedna borna kola. Izvršavajući naređenje za pripravnost, od raspoloživih vagona formirali smo voz, utovarili u njega razni materijal i prikopčali mu vagone na kojima su stigli tenk i borna kola. Obavijestili smo o tome štab 1. proleterske divizije, pošto je naš bataljon u novonastaloj situaciji bio pod njegovom neposrednom komandom.

26. maj 1944.

Mlinište - Potoci. Prije podne smo dobili naređenje iz štaba divizije da bataljon odmah dođe u Potoke i da se komandant i politički komesar jave komandantu 1. proleterskog korpusa. Komandant bataljona Miodrag Nešić Keša bio je s jednim dijelom bataljona kod Pecke. Poslali smo im kurira da odmah krenu za Potoke. Povukli smo četvu sa pravca Glamoča i ukrcali se u voz, koji je stajao u Mliništu. Brzo smo stigli pred Potoke, gdje smo zastali jer su ih strašno bombardovali neprijateljski avioni. Na brzinu smo poiskakali iz voza i rasturili se po šumi oko pruge. Iako su avioni prelijetali i iznad nas, izgleda da ni na nas ni na voz nijesu obraćali pažnju. Razlijevali su se užasno zavijanje »štuka« i jake eksplozije. Poslije završenog bombardovanja, opet smo se ukrcali u voz i stigli u Potoke. Odmah smo poiskakali, pojurili uz brdašce i potrpali se u lijevke od eksplozija bombi. Sve su zgrade bile porušene i popaljene. Dogorijevale su grede drvenih kuća. Između zgarišta tumarala je velika šarena mačka.

Pošto komandant bataljona još nije bio stigao sa jedinicama iz Pecke, pošao sam sa Dragom Stuparom, komandirom 3. čete, da nađem štab Korpusa. Ispred obližnje šume presreli su nas dvojica boraca Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba i povelili nas do male kamuflirane drvene barake. U njoj blizini dežurni je provjerio ko smo, zašto i kod koga dolazimo, pa nas je uveo u baraku. Tamo su se nalazili Aleksandar Ranković Marko, član Vrhovnog štaba, i Koča Popović, komandant 1. proleterskog korpusa. Saopštili smo im da je bataljon u Potocima, bez jednog dijela, koji će, zajedno sa komandantom bataljona, stići u toku večeri. Komandant Koča pitao je kakve podatke imamo sa pravca Glamoča. Rekli smo da je naša četa primijetila manju kolonu iz tog pravca, ali da se ne zna ko je to, i da smo uputili jedan vod za vezu sa štabom 3. krajiške proleterske brigade, ali se taj vod nije vratio do našeg polaska iz Mliništa. Koča je zaključio:

- Možda su to Krajišnici, ne verujem da bi mogli da budu Nemci. . .

Rekli su nam da je drug Tito izišao iz Drvara i da očekuje da stigne u Potoke. Zadatak bataljona bio je, prema naređenju komandanta Korpusa, da se prebaci u toku noći na padine Lunjevače, iznad sela Marčeta, da zatvori taj pravac i onemogući eventualno nadiranje Nijemaca iz pravca Drvara prema Potocima. Vezu je trebalo da držimo sa štabom Korpusa. Naređeno je bilo i 3. krajiškoj brigadi da pošalje jedan bataljon na taj položaj.

Krenuli smo, čim je Kesa stigao sa drugim dijelom bataljona. Bila je uveliko noć.

27. maj 1944.

Padine Lunjevače. Maršovali smo cijelu noć od Potoka do padina Lunjevače iznad sela Marčeta. Strma staza kroz šumu, isprepletana mnogim debelim žilama bukovih stabala, bila je prava teškoća za brže kretanje natovarenih konja. Morali smo rastovariti dva konja iz intendanture i smanjiti njihov teret, da bi se mogli dalje kretati. Na šumskom putu za Potoke naišli smo na manju kolonu, koja se pored staze odmarala na povaljenim starm stablima. Pažljivo su nas posmatrali, a mi smo užurbano prolazili, ne prepoznajući u tamnoj noći ko je to bio. Pretpostavljali smo da je bio drug Tito, sa pratnjom. Neki drugovi sa začelja naše kolone saznali su da su to bili slušaoci raznih kurseva i Oficirske škole u Drvaru i pozadinski radnici.

Patrole izvidnice utvrdile su da na teren koji je trebalo da posjedujemo i branimo još nijesu stigli Nijemci. Uspostavile su vezu sa jedinicama 3. ličke proleterske brigade, koje su se nalazile kod sela Mokronoga. Odmah smo rasporedili čete i posjeli položaje na južnim padinama Velike Lunjevače, kod Lauševca i sjeverno od sela Marčeta.

Održali smo kratke partijske sastanke u svim četama na položajima. Objašnjena je ozbiljnost situacije i značaj našeg zadatka da, po svaku cijenu, onemogućimo eventualno nadiranje neprijatelja prema Potocima, gdje su se tada već nalazili drug Tito i Vrhovni štab.

0

28. maj 1944.

Položaj iznad sela Marčeta i na padinama Lunjevače. Nijemci su upali u Prekaju i, napredujući prema Marčetama, zauzeli dio položaja jedinica 3. ličke proleterske brigade. U borbu je stupio i 2. bataljon 3. krajiške proleterske brigade iz rejonu Bunčevca.

Upornom borbom natjerali smo Nijemce da se povuku u selo Škrbiće, gdje su zanoćili.

Uveče smo ih napali u tom selu. U napadu su učestvovali naš bataljon i jedan bataljon iz 3. ličke brigade, a bataljon 3. krajiške brigade je zakasnio. Štab 3. ličke brigade rukovodio je tim napadom. Pustili su nas da uđemo dublje u selo i onda su otvorili vatru sa svih strana. Nismo uspjeli da ih potisnemo iz Škrbića. Povukli smo se na polazne položaje. Pored slabog sadjejtva naših bataljona, razlozi neuspjeha bili su i u jačini njemačkih snaga, njihovoj dobroj organizovanosti i upornoj odbrani.

U toku dana, prvi put smo vidjeli savezničke avione »spitfajere« kako uspješno napadaju Nijemce u pokretu, pa smo im se radovali.

29. maj 1944.

Isti položaji. Pored 2. bataljona 3. krajiške proleterske brigade, stigao je i kompletan 3. bataljon 3. ličke proleterske brigade. Zauzeo je položaje na našem desnom krilu prema Lunjevači. Zajednički smo odbijali napade grupa Nijemaca, koji su pokušavali da izviđaju i da, po mogućnosti, prodru prema našim položajima, u pravcu Potoka.

30. maj 1944.

Isti položaji. Bataljoni 3. ličke proleterske brigade krenuli su preko Lunjevače prema Bosanskom Petrovcu. Rano ujutru, blizu nas, komandant 2. bataljona 3. krajiške proleterske brigade, Đuran Kovačević, prikupio je svoje jedinice i, sem komande, još je i pištaljkom naredio pokret bataljona. Dotrčali smo do njega i tražili da ostane s nama na položajima, jer mi nismo imali nikakvo naređenje za povlačenje, a bili smo svjesni značaja tog pravca prema Potocima. Đuran nam je odgovorio da je dobio naređenje od svoga štaba brigade za pokret prema Poljicama i da ga mora izvršiti. Pošto ni poslije odlaska tog bataljona nijesmo dobili nikakvo novo naređenje, ostali smo sami na položajima. Iz rezerve bataljona isturili smo bočne izvidnice, sa mitraljeskim odeljenjima, da nas neprijatelj ne iznenadi s tih strana.

Nijemci su nešto poslije 9 časova krenuli prema nama, sa dvije kolone. Uspjeli smo ih zadržati, dajući otpor negdje do pred podne, a onda, kad su nas žestokim napadom, uz jaku vatru minobacača i tromblonskih bombi, zbacili sa položaja koje smo branili, morali smo se povući u pravcu Poljica, kuda su krenuli Krajišnici.

Poginuli su: Vasilije Bijelić, zemljoradnik iz Sitneša (Srbac), i Živorad Đorđević Muštiklar, radnik iz Božurnje (Kragujevac).

Dok smo, u povlačenju prema Poljicama, prelazili jednu udolinu sa urvinom, greškom su nas bombardovali i mitraljirali saveznički avioni. Srećom, nijesmo imali gubitaka, nekoliko drugova lakše je ranjeno. Nijesmo se ni sklanjali, jer su avioni nisko letjeli i vidjeli smo da su saveznički, a ne njemački. Vjerovali smo da i avijatičari vide i razaznaju da nijesmo Nijemci.

Kad smo stigli u Poljice, gdje su se nalazile jedinice 3. krajiške proleterske brigade, dobili smo naređenje od njihovog štaba brigade da se naš bataljon postavi na položaje kod Podića, sa zadatkom da spriječi moguće nadiranje Nijemaca iz pravca Prekaje. Istovremeno smo obezbjeđivali i obližnji teren, na koji su saveznički avioni bacali oružje, municiju i namirnice.

U Poljicama smo čuli da su drug Tito i Vrhovni štab u toku dana prošli od Potoka prema Šator-planini.* Zbog toga je hitno povučen 2. bataljon 3. krajiške brigade s naših zajedničkih položaja kod Marčeta, a nama nije stiglo naređenje štaba 1. proleterskog korpusa.

31. maj 1944.

Na položajima kod Podića. Nije bilo neprijateljskih pokreta ni ispada prema našim položajima.

U toku dana Vrhovni štab je dobio obavještenja da su prethodnog dana njemačke snage ušle u Glamoč i Vagan. Procijenio je da Nijemci namjeravaju da zatvore obruč oko Preodca i Šator-planine, pa je odlučio da se povuče, sa jedinicama koje su se nalazile u tom rejonu, pravcem Poljice - ceste Mliništa - Glamoč - Vitorog planina.

U tom pokretu glavnu kolonu sačinjavali su: Vrhovni štab, savezničke vojne misije, štab 1. proleterskog korpusa, Prateći bataljon i Inženjerijska brigada Vrhovnog štaba i štab 3. krajiške proleterske brigade, sa njena tri bataljona. Ona se kretala pravcem: Preodac - Klačine - Bošnjaci - Runje - Tanki palež. Desnu kolonu i zaštitnicu sačinjavali su dva bataljona 3. krajiške brigade. Njen pravac kretanja bio je: Popovići - Oblaj - Štekerovci - Bukovača.

Mi tada nijesmo znali da su Tito i Vrhovni štab krenuli 29. maja uveče iz reiona Potoka i da su 30. maja u zoru stigli u blizinu sela Bunčevca, a zatim produžili između njega i Poljica, preko Kamenice i Klačina te da su tog dana, oko 10 sati, stigli pod Šator-planinu.

U lijevokrilnoj koloni bili su naš bataljon i jedna četa iz 3. krajiške brigade. Pokret smo izvršili iz Podića, pravcem Motike - Poljice, prema Crnom vrhu. Nijesmo znali da su Nijemci u toku dana već ušli u selo Poljice i, kada je naša kolona, negdje iza ponoći, naišla krajem sela, došlo je do kraćeg puškaranja čela kolone i njemačkih predstraža. Odmah smo promijenili pravac pokreta. Izbjegli smo dalje kretanje kroz Poljice, produživši prema šumi, a kada smo dublje zašli u nju, tu smo i zanoćili. Na čelu naše kolone išli su Krajišnici, koji su dobro poznavali teren, pa nam je to olakšalo naporan noćni marš.

1. jun 1944.

Glavna kolona, sa Vrhovnim štabom, stigla je noću, poslije tri sata, u rejon Tankog paleža, i tu zanoćila.

Naš bataljon dobio je naređenje da, u daljem pokretu, bude desna kolona i zaštitnica kretanja glavne kolone, sa Vrhovnim štabom, i da obezbijedi njeno prebacivanje u rejon Mliništa. U lijevoj koloni bio je bataljon »Mateoti« iz 3. krajiške brigade.

Prelazeći na novi pravac kretanja, prošli smo kroz šumu pored Tankog paleža, gdje je prenoćio Vrhovni komandant, sa Vrhovnim štabom. Tu smo vidjeli druga Tita, neke članove Vrhovnog štaba i AVNOJ-a, te engleske i sovjetske oficire iz vojnih misija.

Da bi se bataljon brže i lakše kretao, uključili smo naš Radni vod i komoru u glavnu kolonu, uz komoru Vrhovnog štaba.

Išli smo vrlo teškim terenom, preko planinskih kosa i kroz šumu, i izbili sjeveroistočno od Štekerovaca, a zatim nastavili prema Tubinom brdu. Cesto smo zastajkiivali da bi izvidnica utvrdila ima li ispred nas neprijatelja. No, na cijelom putu, nijesmo nigdje naišli na neprijatelja. Međutim, na pravcu glavne kolone, u večernjim časovima, čula se jaka borba.

2. jun 1944.

U ponoćnim časovima prešli smo preko Tubinog brda i u samu zoru stigli do željezničke pruge Mlinište - Potoci, nedaleko od stanice Mlinište. Ni tu nijesmo naišli na neprijatelja. Zastali smo i malo sačekali, ali glavna kolona nije se pojavljivala. Onda smo se spustili na prugu i njom produžili u pravcu Mliništa i Čardaka. Oko sedam sati stigli smo u sastav brigade, u rejonu željez-

ničke stanice Čardak - Presedlo, ne znajući šta se dogodilo na pravcu kretanja glavne kolone, sa Vrhovnim štabom.

Jedna četnička grupa je iznenada napala brigadnu intendanturu, koja se nalazila ispred Presedla, u blizini našeg zastanka. Pobjurili smo da napadnemo četnike, ali su oni pobjegli, odnijevši nešto stvari manje vrijednosti.

Tek što smo bili stigli do stanice Čardak - Presedlo i malo predahnuli, izbila je jedna njemačka kolona prema položajima 6. beogradskog bataljona i ugrozila taj odbrambeni sektor brigade. I naš bataljon odmah je stupio u borbu. Odbili smo prvi njihov streljački stroj, ali su oni ponovno jurišali. Beogradski i naš bataljon koncentrisali su sve snage, i u protivnapadu smo razbili Nijemce i potisnuli ih prema selu Podgorje. S tog sektora bio je obezbjeđen nesmetan prolazak naših kolona prema Čardak-livadama i Vitorogu.

Tu smo saznali od Krajišnika šta se i kako se zbilo prethodnog dana na pravcu kretanja glavne kolone sa Vrhovnim štabom. Kada su bataljoni 3. krajiške brigade na čelu glavne kolone, u popodnevnom satima, prelazili rejon Bjeljevine i Obršine i uputili se stazom koja pored Obršine vodi preko željezničke pruge između stanica Lisine i Ovčara, dočekani su jakom vatrom brojnih njemačkih snaga skoro po cijeloj dužini kolone. Četnici koji su služili Nijemcima za vodiče i izvidnicu, pomogli su im da iznenade kolonu. Istovremeno, četničke grupe su pripucale na dio kolone sa Vrhovnim štabom. Razvila se obostrana ogorčena borba, koja je trajala sve do večeri, a nastavila se i u toku noći.

U takvoj situaciji je Vrhovni komandant odlučio da se u toku noći jedinice odvoje od neprijatelja, a kolona sa Vrhovnim štabom vratila se istim putem do Tankog paleža, gdje je opet zanoćila.

Ujutru 2. juna, kolona sa Vrhovnim štabom pošla je iz rejona Tankog paleža i kretala se teškim šumovitim terenom Crne gore, Bukovače i Jokića-poljane. Tek popodne je izbila na cestu između Mliništa i Glamoča i, kod sela Vasića, prešla pod borbom komunikaciju, kojom su nadirale njemačke motorizovane snage. Vrlo kritični trenuci nastupili su baš kada su Tito i Vrhovni štab prelazili cestu.

3. jun 1944.

Borbe s Nijemcima oko Čardak-livade i padina Vitoroga. Štitili smo prolazak bolnice i drugih kolona prema Vitorogu i Kupreškom polju. Bile su vrlo oštre borbe sa jakim snagama neprijatelja. Skoro neprekidni juriši i kontrajuriši.

4. jun 1944.

Beogradski i naš bataljon, zajedno sa bataljonima 13. hrvatske proleterske brigade, zatvarali su pravac od Glamočkog polja prema selu Pribelji. Toga dana Nijemci nijesu napadali jačim snagama. *Saveznički avioni* bacili su nam dosta hrane i municije. Skoro cijelu noć prikupljali smo materijal koji su bacali saveznici i pomagali da se natovari na konje. Preostalo vrijeme do jutra proveli smo pod krošnjama drveća u drijemežu i borbi sa planinskom hladnoćom.

5. jun 1944.

Nijemci su navaljivali od Glamočkog polja kao ludi. Desetak i više tenkova i bornih kola podržavalo je pješadiju. Vodili smo žestoke borbe. Potiskivali su nas. Nijesmo izdržali pritisak tenkova, pa smo se pomjerali na nepristupačnije položaje prema Vitorogu.

6. jun 1944.

Noć uoči 6. juna bila mi je jedna od težih. U predvečerje prethodnog dana, došao je kurir štaba brigade, sa naredjenjem da se cio bataljon postepeno povuče sa položaja na padinama Vitoroga i prikupi na susjednoj kosi, gdje će nas čekati novo naredenje. Omladinska četa je bila na krajnjem lijevom krilu bataljona i pod pritiskom Nijemaca se povlačila ivicom šume ispod Vitoroga. Zamjenik komandanta bataljona Miodrag Milović, kurir i ja pošli smo da povučemo i dovedemo četu na zakazano zbornu mjesto. Privlačio se mrak kad smo stigli blizu položaja čete. Iznenada, odatle zaskvijetliše dvije rakete. Vjerovatno je to signal dokle su Nijemci stigli. Za trenutak smo se pritajili, a onda smo se, zaobilazno, koristeći šumu, vratili do zbornog mjesta na određenoj kosi. Nikoga nije bilo - bataljon je otišao. Malo smo pričekali. Niko nije nailazio. Nijesmo znali kuda da krenemo. Pošli smo u suprotnom smjeru od njemačkih položaja, nekim proplankom, pa puteljkom i onda udosmo u šumu. Poslije dužeg hodanja, izašli smo opet na neki proplanak, ali nije bilo ničega što bi nam pomoglo da se orijentišemo. Noć i ubistvena tišina. Nigdje pucnja. Sjeli smo na panjeve posječenih stabala. Dogovarali smo se šta da preduzmemo. Ljutili smo se na sebe i svoj bespomoćan položaj usred šume, na nepoznatom terenu, a na domaku Nijemaca. Ni sami nijesmo znali koliko smo od njih daleko. Zavisilo je od toga da li su se kretali naprijed od mjesta gdje smo ih ostavili.

- Prošao sam Srbiju, Crnu Goru, Hercegovinu, Dalmaciju i nekoliko puta Bosnu, pa da ovdje zaglavim, kao u mišolovci! - ogorčeno reče Milović.

Tog momenta kurir povika iz sveg glasa:

- Druže komandire, što me ostavi... Jedva smo ga probudili. Bio je zaspao i u snu se preplašio.

Odlučili smo da čekamo jutro, pa kad počne borba da se orijentiramo prema pucnjavi. Pošli smo malo dalje uzbrdo i nađosmo jednu manju vrtaču, zavaljenu sa nekoliko porušenih stabala. Uvukli smo se tamo, računajući da krenemo čim svane. Sabili smo se jedan uz drugog, pokrili se kurirovim šatorskim krilom i drhtali od hladnoće. Ličili smo na medvjede kad se pripremaju za zimski san. Kurir je ubrzo zaspao. Nas dvojica još smo malo razgovarali, ubjeđujući se da ćemo ujutru nekako naći put. Jedino smo znali da nam je pravac prema Kupreškom polju.

Probudio sam se prvi. Sunce se bilo pojavilo iznad Vitoroga. Bili smo se uspavali, kao da smo kod kuće. Gurnuo sam Milovića. Počeo je dan sa ljutnjom i nervozom. I tog jutra bila je tišina, nigdje pucnja. Sunčan dan u probuđenoj šumskoj prirodi, a mi sumorni i nervozni.

Krenuli smo sa rastojanjem, Milović, ja, pa kurir. Nas dvojica smo imali mašinke, pištolje, kurir italijansku pušku, i sva trojica po jednu bombu. Kretali smo se obazrivo padinom brijega, s oružjem »na gotovs«. Najprije smo naišli na šumsku željezničku prugu i pošli njome, ali smo je ubrzo napustili, pošto se spuštala prema dolini. Odatle smo vidjeli, u daljini, rastrkane kuće nekog nepoznatog sela. Nijesmo imali topografske karte da bismo se orijentisali prema tom selu. Pošli smo dalje iznad pruge i, poslije dužeg hoda, naišli smo na šumski put. Utabanost staze pokazivala je da je neka kolona tuda prošla, ali se nije moglo utvrditi u kom pravcu. Povećali smo opreznost. Milović je osmatrao ispred nas, a ja tragove na stazi. Ubrzo smo primijetili osušene otiske konjskih potkova i vidjeli da idemo u pravcu kretanja kolone koja je tuda prošla. Nije dugo trajalo, naišli smo na opušak od cigarete zavijene u grubu hartiju. Na tom otisku hartije razaznavalo se nekoliko riječi: »... ubijeno je ustaša... « Bilo nam je jasno da je taj ostatak od radio-vijesti. Uvijek smo im se radovali, a sad je to bilo više od radovanja. Spas. To je bila partizanska kolona, a mi na pravom putu.

Idući tom stazom, naišli smo baš na naš bataljon upravo kad se spremao da nastavi pokret. Bili su nas prežalili. Utoliko više su se obradovali. Kao da smo se ponovo rodili!

Radovali smo se što je cijela Omladinska četa takođe stigla. Ona se prethodnog dana po podne, pred nadiranjem neprijatelja,

povukla sa položaja koje je branila i ušla dublje u šumu, na padinama Vitoroga. Kako komanda čete nije dobila naređenje o povlačenju, ona je, po prestanku borbi, uveče, samoinicijativno, krenula sa četom grebenom planine, orijentišući se prema Kupreškom polju. Jednog trenutka, Aliji Ćebi, komandiru čete, izgledalo je da je čuo prolazak neke jedinice i viknuo je: »Alo, 3. bataljon«. Četa je promijenila pravac kretanja, lomatajući se po bespuću, preko panjeva i jaruga, i tek ujutru je stigla u sastav bataljona. Štab bataljona je računao da smo produžili sa Omladinskom četom i nije nam ostavio vezu.

Prešli smo na poznate terene oko Vukovskog i izgubili »vezu« sa Nijemcima. Saznali smo da su drug Tito, Vrhovni štab i teški ranjenici odletjeli sovjetskim i engleskim avionima sa Kupreškog polja za Italiju.

Luka BOŽOVIĆ

Добродвољно на предстражи

Краљевачки батаљон је 25. маја био у резерви 13. пролетерске бригаде и налазио се у с. Шибови, у ширем рејону Мркоњић-Града. Лево од нас, била је 13. пролетерска бригада, на коју су Нијемци извршили јак напад негде око подне. Већ у поподневним часовима успели су да потисну њене дијелове и заузму с. Подрашницу.

Батаљон добија задатак да што прије пође у противнапад на непријатеља, у источном дијелу с. Подрашница. Тај наш напад је успио. У првом налету одбацили смо Нијемце и избили на главну комуникацију Мркоњић-Град - Бараћи - Млиниште. Спуштао се мрак, непријатељ се задржао у западном дијелу села, а ми смо законачили у источном дијелу.

Негдје око пола ноћи, из куће испред наших положаја излази жена, долази на наше положаје и пита: »Јесте ли гладни другови?« Пошто смо јој одговорили да тога дана нисмо ништа јели, она је одговорила да ће нам нешто донијети за јело. Након краћег задржавања, опет се појавила, носећи у завежљају печеног кромпира и хљеба од јечма и зоби. Правдајући се да нема ништа боље у кући, предаде нам храну и рече: »Једите ви на миру, а ја ћу поћи мало даље и гледати да се непријатељ не приближи«. Она оде испред наших стражарских места на своју добровољну осматрачку улогу, коју је обавила без страха, мада је била сама и без оружја између нас и непријатеља, а бацачке мине су доста често падале испред нашег положаја.

Храброст и рјешеност ове жене оставила је на нас велики утисак. Тог смо се случаја често сјећали, дивећи се непознатој храброј жени.

Кад сам послѣ рата био у ситуацији да потражим ту жену, посјетио сам 1967. године село Подрашницу и утврдио да је то била Зорка Туморић. Она се била одселила у Београд. За вријеме мога боравка у Београду, негде 1978. године, потражио и нашао сам је и захвалио јој на доброти, гостопримству и храбрости коју је показала према мени и мојим друговима далеке 1944. године.

Лрагоја СТОЈАКОВИВ

V даноноћним борбама око Млиништа

Уочи 24. маја 1944. године, наша чета се налазила у Герзову, у саставу баталона, гдје смо се одмарали, последије вишедневних и тешких борби са непријатељем.

Јутро је тихо, изузетно лијепо, пуно топлине и необичне прољетне њежности. Дрвеће и земља одјевени су у прекрасно зелено рухо. Све мирише пролећем...

Тек што се појавило јутарње сунце и ми устали, на плавом небу, мало пострани од нас, чује се све снажнија хука авионских мотора. Одмах је било јасно да је посриједи већа формација. Тај снажан хук изазва необичан немир. Није страх, навикли смо се на то много пута. Неко нам је командовао да се са ивице гаја повучемо под крошње дрвећа. Вероватно је то наредио комесар чете Владо Савељић. Код нас неколицине младалачка крв и радозналост надјачаше, за трен, осјећај војничке дисциплине. Изађосмо сасвим изван гаја, са очима упртим ка небу, одакле стиже тутњава авионских мотора. И пред нама се указа необична слика: лете тешке машине, високо небом, а око њих, изнад, испод и са стране, мноштво мањих ловачких апарата. Лете у правцу Дрвара.

Почеше коментари: Куда иду? Јесу ли то формације бомбардера или тешки транспортери?...

Комесар чете је поновио наређење: »У заклон!«

Неко од другова помену како му се чини да се иза те формације креће још једна, мање видљива, јер је удаљенија, а понеко, опет, примијети да авиони нешто иза себе вуку!

Убрзо несташе са нашег видика.

Не знамо колико је времена потрајало од проласка тих формација до часа кад се на свом коњу, задихан и узбуђен, појавио командант батаљона. Били смо на окупу, у непосредној близини, радног вода, који је, у неколико великих казана, спремао ручак. Командантов коњ је био сав у пјени. Он га предаде једном куриру. Знам да су одмах затим преврнути казани и да је почело паковање и спремање за покрет. Сада је све било јасно: непријатељ је извршио ваздушни десант на Дрвар... У Дрвару су друг Тито, Врховни штаб.

Наш 2. батаљон је био у резерви. Убачен је у борбу послије подне. Маршевали смо, без застанка. Пред ноћ смо стигли изнад села Соколца. Нијемци су већ избијали на ивице косине Соколца. Након пола сата, можда и мало мање плану снажна борба, заштекташе митраљеви, одјекнуше снажне експлозије ручних бомби, усамљени пушчани пуцњи, повици оних који су ступали већ у окршај.

Целу ноћ ватра се обнављала, с мањим или већим интензитетом.

Неколико пута вратили смо фашисте на полазне положаје. У зору, 26. маја непријатељ је успио да потисне и наш батаљон.

Полако се повлачимо, под борбом. Застанемо, мало ватре, па опет уназад. Наш задатак је да спријечимо непријатеља да брзо продире према Поткрају и Пецкој.

Како је чудна ова борба. Жестока, на кратким одстојањима, а ни један изгубљени живот у чети. Само је Милош Драговић рањен.

На пропланак је избила њемачка колона, развијена у стрелце. Они опрезно наступају отварајући ватру без престанка, али нема трке, нема нервозе. Око подне пролазимо поред једне усамљене куће од камена. Испред ње млада, испијена жена, са двоје голуждраве дјеце, два мушкарчића. Загрлила мајка дјецу, привила их уз своје нејако тијело и са зебњом гледа како се ми повлачимо, а надире строј у зеленој одјећи.

Простор је скоро раван, сада нема ни ватре, као да је усахнула. Жена види све, као на длану. Прилази првој групи бораца и нуди лонац млијека.

- Млијеко дјечи, а нама мало воде, рекосмо у пролазу.

- И склони дјецу у кућу да не погину. Брже, брже, улази са дјецом довикује комесар Владо.

Док смо могли, погледом смо пратили строј Нијемаца. Прошли су поред куће без задржавања. До тог часа вјерујем да је цијела чета мислима својим била окренута оној жени и њеној дјечици.

Борба се распламсала изнова. Одвукли смо Нијемце од куће, навукли их на себе, све дубље у камењар и стијење, иза којих је положај батаљона »Гарибалди«, који нас је прихватио и привремено одвојио од непријатеља.

Ушли смо у шуму стољетних стабала, кроз вртаче пуне маховина и свеколиког шаренила природе. Испред шуме Нијемци су заустављени.

Послије кратког предаха, нашој чети прилазе борци једне чете овдашњег партизанског одреда (мислим да је то био Јањски одред). Ту је и политички комесар нашег батаљона Машан Милутиновић. Он одржа кратак говор, чији је смисао био да се морамо борити на живот и смрт и спријечити пролаз Нијемаца према Млиништу и Дрвару, јер је тамо друг Тито, с врховним вођством револуције. Борцима из одреда је рекао да им се пружила посебна част да крену у снажан и одлучан јуриш на Нијемце, са четом пролетера...

Како комесар батаљона заврши свој говор, тако кренусмо на јуриш, кроз шуму и преко камењара. Бубњају митраљеви, овјетови црвеносивих експлозија мина на сваком кораку. Чују се узвици и понеки јавк рањеног друга, али највише оно наше, за фашисте стравично, »Ура, јуриш пролетери...«, али, овога пута Нијемци су упорни.

Тако се завршио други дан борбе наше чете. Заноћили смо у шуми, са посебним обезбеђењем. Слиједећег дана линија борби бригаде: Смрчева коса - Млиниште - Бјеловине - Липовица - Љубишна Дол - Набојино (к. 883). Наш батаљон је између 1. ловћенског и 6. београдског.

И наредна два-три дана борба је трајала скоро без прекида. Била је тешка, одлучна. Стољетне шуме, понекад изненадна ватра убачених њемачких група, кретање преко оборених стабала. И глад. И жеђ. Наши коњовоци Борко и Владо Свитилица нијесу стигли да дођу до нас нити да нас пронађу, да нам донесу на својим коњићима муницију и храну (кретали су се сада са радним водом батаљона). Зато смо тих дана за храну имали печене пужеве, кисјеле листиће »зечјег купуса«, који смо налазили у сјеновитом дијелу шуме, испод дебелих букава. Умјесто воде, прегршт снијега који се задржао у дубодоллинама, што је само појачавало жеђ. Понекада се забрањивало ложење ватре. Почесто би се појавила »Рода«, да нас открије. На линији Крш (к. 1488) - Гола коса (к. 1650) наш и 1. батаљон, 28. маја наишли су на непријатеља дуж пруге код Крша али нису успјели да продру кроз шуму ка штабу бригаде. На сектору Млиниште - Лисина, од 27-29. маја било је велики број мртвих и рањених непријатељских војника и старешина. У поподневним и вечерњим часовима, 29. маја, почело је прикупљање бригаде на сектору Лисина - Обршина - Понорци - Бјељевина. У току ноћи ушли смо у формирану колону дивизије и, 30. маја до подне, прешли комуникацију Млиниште - Гламоч, на сектору Понор - Вучје пољане. Прешли смо без борбе, али је марш био изузетно дуг и напоран. Сје-

ћам се да су тога дана летјеле »летеће тврђаве« (формација савезничких тешких бомбардера), које су испустиле товар својих разорних бомби по прузи.

Били смо поносни. Извршили смо постављени задатак. Пет-шест дана, скоро без предаха, више без хране, али увијек са срцем, бранили смо прелазе према Дрвару, тукли и потукли непријатеља, дочекали да друг Тито уђе у колону наше дивизије, да га неколико дана штитимо и пратимо, док га нијесмо допратили и испратили са Купрешког поља.

Васко РАДУНОВИЋ

Kurirski zadatak

Zadnji su dani maja 1944. godine. Glavnina brigade je prispjela u širi rejon Mliništa.

Proteklih nekoliko dana, svi bataljoni Prve proleterske brigade vode danonoćnu, upornu i bespoštednu borbu sa brojno i tehnički nadmoćnijim snagama ozloglašene 7. SS »Princ Eugen« divizije.

Od časa kada je na Drvar iznenada izvršen vazdušni desant i jednovremeni, silovit napad na naše položaje duž planine Lisina, kod Jajca i Mrkonjić-Grada, Prva proleterska je, odbijajući danju juriše a noću vršeći protivjuriše, nanosila njemačkim jedinicama znatne gubitke i postepeno organizovano se povlačila dok nije stigla na položaje na kojima se sada nalazi. Od viših štabova je stigao strog zahtjev i naređenje da se nazad ne smije ni pokoju cijenu. Uzroke takvog zahtjeva bilo je suvišno objašnjavati borcima. Svi su znali da su u blizini Vrhovni štab, Predsedništvo AVNOJ-a, savezničke vojne misije i lično drug Tito. Vijest, da je osuđeno njihovo uništenje od strane vazdušnodesantnih snaga i da su se iz drvarskog kotla uspješno izvukli - silno je obradovala borce. Ali, tu vijest, sa strepnjom očekivanu, svi su doživjeli i shvatili kao krupnu dodatnu obavezu da po svaku cijenu onemoguću neprijatelja da pješadijskim i motorizovanim snagama, koje sa velikom odlučnošću stalno napadaju nastupajući prema srcu slobodne partizanske teritorije, ostvari ono što nije ostvario vazdušnim desantom.

Štab Prve proleterske i njegovi pozadinski dijelovi razmješteni su u blizini željezničke stanice Lisina oko koje se vodila neprekidna borba. Neko je rekao da je u blizini i štab 1. proleterske divizije i štab 1. proleterskog korpusa.

Sve ove okolnosti su, same po sebi, nagovještavale da bitka koju naša brigada i divizija vode toga časa, ima sudbonosan značaj za onemogućavanje ciljeva najnovije neprijateljske ofanzive.

O toku, pojedinostima i rezultatima žestokih borbi koju bataljoni brigade vode, najbolji izvor podataka su naši ranjenici koji stižu u brigadni sanitet¹ iz časa u čas. Jedino ih već drugi dan

¹ Autor ovog priloga je u to vrijeme, nakon težeg ranjavanja bio na liječenju u brigadnom sanitetu i ujedno bio politički komesar ove ustanove koju su mnogi nazivali »brigadnom bolnicom«.

nema iz 1. i 2. crnogorskog bataljona, jer je izgleda sa ovim bataljonima izgubljen kontakt, što kod odgovornih starješina a i ostalih izaziva ne malu zabrinutost. Najviše ih je iz Beogradskog, Kraljevačkog i »Garibaldi« bataljona.

Među lakšim se ranjenicima živo prepričava i komentariše sve što se zbilo u toku današnjeg i protekla dva dana. Mnogima upada u oči do sada nepoznata upornost njemačkih jedinica pri svakom njihovom pokretu i napadu, a pojedinci zapažaju i neke promjene u načinu njihovog nastupanja. Dojam je, slično zahtjevu našim jedinicama, da po svaku cijenu drže položaje ili da ih po svaku cijenu moraju zauzeti.

U ovim razgovorima su danas najglasniji ranjenici iz Beogradskog bataljona. S ponosom govore o upornosti i hrabrosti svojih drugova i pojedinih četa. Potanko objašnjavaju kako su u blizini željezničke stanice Lisina položaje, koje su Nijemci nekoliko puta bili na juriš zaposjeli, snažnim kontrajurišima uspjeli povratiti u svoje ruke i sada ih drže čvrsto. Borci su, kažu, na izmaku fizičkih snaga, jer već treći dan nisu ni časa imali za odmor i san. Ipak, najveća je nevolja što je jedinicama u uslovima neprekidne danonoćne borbe ponestalo municije a rezerve koje su postojale u brigadi su se istrošile.

Osoblju i ranjenicima u brigadnom sanitetu, koji je u rastresitom rasporedu postavljen u šumi kraj omanjeg proplanka, stalno objašnjavamo situaciju. Povremeno se drže kratki sastanci sa komunistima. Svima je predložena ozbiljnost situacije. Svakog trenutka svi, uključujući i ranjenike kojima mogućnosti dozvoljavaju, moraju biti spremni za odbijanje iznenadnih napada njemačkih »trupova« ili većih njemačkih jedinica. Danica Rosić, referent brigadnog saniteta, koja veliki dio vremena provodi u brigadnoj bolnici, nagovijestila je da će se broj ranjenika povećavati, a ni sve najteže ranjenike neće biti moguće uputiti u divizijsku bolnicu. To će zahtijevati još veće napore mada su i dosadašnji bili po veliki. Najodgovornije starješine konstatuju da priznanje svi zaslužuju ali da se među njima svojom požrtvovanošću naročito ističu pojedinci. Doktor Mario Romano, upravnik i njegov zamjenik Branka Milenković ne štede riječi priznanja za četrnaestogodišnju Nevenku, za vrsnu bolničarku Stojanku, za jednog od najiskusnijih sanitetlija Milenu (»Cvrčka«), a komunisti ranjenici spominju požrtvovanost komandira Pavia Jovičića, naročito oko nabavke konja, transporta i brige za bezbjednost. Posebno se ukazuje na neophodnost pripravnosti da se svakog trenutka može izvršiti pokret, jer naređenje o tome svakog momenta može uslijediti.

Živost oko štaba brigade i njegovih prištapskih jedinica povećala je toga dana, oko podne, jaka buka grupe savezničkih transportnih aviona, koji su s nestrpljenjem očekivani. Svi su za mo-

menat zastali i sa pažnjom posmatrali padobrane sa teretom, u kojima je bila municija i nešto hrane. Ovome su se ponajviše obradovali intendant brigade i intendant divizije u čijoj blizini sam se našao u vrijeme spuštanja padobrana. Kako i ne bih, jer kako rekoše, iz jedinica svakog časa stižu poruke u kojima komandanti vapiju da im se pošalje makar i najmanja količina municije.

Dok sam sa ostalima posmatrao sakupljanje padobrana, tu pokraj »aerodroma« me pronađe kurir iz štaba brigade i saopšti naređenje da se hitno javim u štab divizije uz objašnjenje gdje se štab nalazi.

U štab divizije koji se nalazio u šumi, stigao sam što sam brže mogao. Javio sam se komandantu divizije Vasi Jovanoviću i načelniku štaba divizije Momčilu - Momi Đuriću. Odmah mi saopštiše da su me pozvali radi važnog, hitnog i delikatnog zadatka. Treba, što je brže moguće, već pripremljeno pismo uručiti drugu Titu lično i sačekati odgovor. Boravak Vrhovnog štaba znaju, rekoše, samo u grubom - nalazi se u širem rejonu željezničke stanice Potoci, negdje u šumi.

Pošto su mi u štabu divizije predali busolu i sekciju i na sekciji predočili moguću lokaciju Vrhovnog štaba, pojahao sam konja i krenuo na zadatak. Kretao sam se što sam brže mogao u smjeru Drvara trasom šumske željezničke pruge koja se, vijugajući se, čas desno a čas lijevo, probijala kroz gustu visoku, stoljetnu šumu i planinske predjele bez bilo kakvog naselja, čak i usamljene kuće. Detonacije granata i mina i mitraljeski rafali, sve su se manje čuli, a u meni je rasla briga da li će mi poći za rukom da u ovoj ogromnoj šumi pronađem Vrhovni štab.

Nikoga cijelim putem ne sretoh. Iako svjestan hitnosti zadatka i pošto sam od Štaba bio podobro odmakao, s vremena na vrijeme sam zastajkivao i osluškivao. Nisam mogao čuti glasove niti opaziti znakove koji bi ukazivali na nečiji boravak u blizini. Tek kroz nešto više od sat vremena, s lijeve strane šume, oglasilo se rzanje konja. To me razveseli i odmah skrenuh s pruge i uđoh u šumu. U dubini šume, u polutama sjenki visokih šumskih stabala, ugledah puno ljudi i konja raštrkanih na sve strane po šumi. Djelovali su umorno, kao po završetku dugog iscrpljujućeg marša, kada se ljudi i konji jedva dopečaju zasluženog počinka.

Uvjeren, da je Vrhovni štab sa svojim pozadinskim dijelovima upravo pristigao, nisam našao za shodno da bilo koga nešto priupitam. Opazio sam jedan mali šator. Ubrzo stigoh do njega. Pred šatorom, i u njegovoj neposrednoj blizini, osim načelnika Vrhovnog štaba, Arse Jovanovića, koga sam odmah prepoznao, nije nikoga bilo. Kada sam ga sišavši sa konja pozdravio, upitao me je iz koje jedinice dolazim. Pokazujući mu pismo kojeg sam držao u rukama rekao sam da sam od komandanta Prve proleterske divizije donio poštu. Načelnik Vrhovnog štaba je rukom

prihvatio krajičak koverta, ali ga ja nisam ispustio, saopštivši da mi je naređeno da ga predam drugu Titu lično. Nije insistirao i umjesto toga, uzeo me je pod ruku i poveo prema šatoru, udaljenom svega 3—4 metra, i otkrinuvši ga, pokazao prema njegovoj unutrašnjosti.

U šatoru ugledah usnulog druga Tita. Osjetio sam da me je načelnik Vrhovnog štaba stavio pred dilemu, da sam odlučim - da li ću njemu predati poštu ili ću insistirati da probudimo Tita i da mu poštu lično predam, kako mi je to komandant divizije naredio. Ne progovorivši ni reči poštu sam odmah pružio u ruke načelnika Vrhovnog štaba. Pismo koje sam mu predao, onako stojeći odmah je pročitao. Onda je kratko razmišljao - učinilo mi se, dvoumio, da li ili ne zbog njegovog sadržaja da ipak probudi druga Tita. Potom je sjeo na ovelu kladu koja je ležala ispred šatora, a na kojoj sam ga zatekao kada sam maločas stigao. Zatim je na planšeti sa vojnim kartama položenju na koljena napisao odgovor komandantu divizije.

Dok je pisao, kroz malo otkriniti šator sam sa bliskog odstojanja, sjedeći na panju, netremice posmatrao druga Tita, osluškivao njegovo ujednačeno duboko disanje i razmišljajući nastojao da sebi dočaram kakve li je sve peripetije i nevolje imao dok se iz Drvara, ispod udara vazdušnog desanta, nije izvukao sa svojim saradnicima i potom, prevalivši više desetina kilometara dospio na sadašnje mjesto.

Pošto sam iz ruku načelnika Vrhovnog štaba primio poštu, uputio sam se, koliko je konj brže mogao, natrag, istim putem, prema štabu divizije. Prožimalo me je zadovoljstvo što sam zadatak završio i pronašao Vrhovni štab, ali i bio zabrinut što ga nisam izvršio striktno kako mi je naređeno, jer odgovor kojeg nosim ne sadrži Titov potpis.

Cijelim putem nazad, prisjećao sam se zbivanja u protekla tri dana. Najviše su mi se u sjećanje vraćale slike prizora u rano jutro 25. maja, pošto nas je sve iznenadila a pojedince i iz sna probudila, buka neprijateljskih i lovačkih aviona. Na nebu smo ugledali i netremice osmatrali veliku formaciju »junkersa« oko kojih su se motali »meseršmiti«. Pojavila se iz pravca Banjaluke, uz Vrbas, zatim nad Jajcem napravila desni zaokret od 90 stepeni i preko naših položaja produžila u pravcu Drvara. Prije nego što je mogla stići do Drvara začula se dugotrajna tutnjava i prasak bombi. Nametao se zaključak da su grupe bombardera koje su pristigle sa nekog drugog aerodroma bombardovale rejon Drvara i time vršile pripremu za spuštanje vazdušnog desanta. Sve smo to netremice posmatrali dok se vatra njemačkih jedinica nije oglasila na svim položajima brigade. Od tada cijela brigada je u stanju neprekidnih borbi i pokreta. Već je puno drugova poginulo i ranjeno. Zacijelo nas čekaju novi, možda još veći napori i žrtve.

Komandant divizije je bio iznenađen brzinom moga povratka. Predajući mu poštu objasnio sam zašto nisam postupio onako kako mi je naređeno. Međutim, pošto je pročitao pismo načelnika Vrhovnog štaba, umjesto prijekora kojeg sam se pribojavao, pogledavši me, uz osmijeh je kazao da sam zapravo postupio dobro što nisam insistirao da bude umornog i neispavanog druga Tita.

Borbe u širem rejonu Mliništa su i dalje bjesnile. Brigada je uspješno odolijevala napadima Nijemaca. Sledeće noći ili dan kasnije, ne sjećam se tačno, brigada se uspjela odvojiti od neprijatelja, a potom se dugo maršovalo kroz gustu četinarsku šumu, padinama Klekovače. Izbili smo s druge strane željezničke stanice Mliništa. Po prvi put smo posmatrali savezničku avijaciju kako snažno bombarduje položaje neprijatelja, ali ubrzo smo i tugovali kada smo od prispjelih ranjenika iz Beogradskog bataljona saznali da su žrtve toga bombardovanja bili i borci bataljona koji su, dok se formacija bombardera kretala prema Mliništu, ove položaje preoteli od Nijemaca.

Najviše uzbuđenja je bilo prilikom prelaska drumu koji od Mliništa vodi prema Glamoču. Iz tog pravca su njemačke jedinice uporno napadale, uz podršku tenkova i artiljerije, ali na sreću bezuspešno. Približno u isto to vrijeme preko drumu je prošao i Vrhovni štab. Od mjesta na kome se nalazio kada sam nosio poštu, on je izgleda otišao daleko prema Šatoru, da bi ovamo ponovo dospio kada se situacija na položajima donekle razbistrila. Pomišljao sam da su informacije komandanta divizije saopštene u pismu kojeg sam nosio, možda imale uticaja na takvu odluku. Prispjeli ranjenici nakon prelaska pomenutog drumu iznosili su nove pojedinosti o borbama. Nijemci su valjda predosjećali da je u blizini Vrhovni štab te su neumorno navaljivali i napadali, ali se naši nisu dali. Jedan ranjenik je ispričao kako je duž položaja prema Glamoču s jednog na drugo krilo kolala poruka od borca do borca »Titova linija - Titova linija - Titova linija...«. Bilo je očigledno da je »Titova linija« koju je činila Prva proleterska predstavljala snažan bedem, da je ona izdržala sve dok drug Tito i Vrhovni štab nisu stigli na bezbjedno mjesto.

Nekoliko dana kasnije, pristigli smo u rejon Vitoroga a neki dijelovi brigade u Blagajsko polje. Na vijest da su Vrhovni štab, CK KPJ, AVNOJ, savezničke vojne misije kao i veliki broj teških ranjenika sada na potpuno bezbjednom mjestu i da su preveženi transportnim avionima preko mora, prožimalo nas je osjećanje i ponos da su borci Prve proleterske brigade uspješno izvršili svoje zadatke.

Sailih OSMANBEGOVIĆ OSMAN

Dejstvovali smo i u pozadini neprijatelja

Osvanuo je 25. maj 1944. godine. Vreme je lepo i sunce izlazi iza brda. Kao i obično, borci su rano ustali, očekujemo jutarnji obed i izvođenje dnevnog zanimanja. Za taj dan bile su predviđene teme:

Strojevo pravilo: »Ptrestrojavanje na mestu i u kretanju«

Borbena obuka: »Priprema i izvođenje juriša«.

Komande četa već su na svojim mestima. Sve se obavlja normalno, kao i obično, živimo gotovo normalnim logorskim životom.

Najedared na nebu se pojaviše grupe nemačkih aviona. Mnogi vuku po jednu jedrilicu. Činilo nam se da lete od Jajca, preko Drvara, prema moru. U prvi mah nismo mogli proceniti šta je po sredi.

Svi gledamo u nebo i pitamo se kuda će ti avioni?

Husein, komandir prvog voda, pride i radoznalo upita?

- Druže komandire, šta misliš, kuda će ovi avioni, mora da im je negde prigustilo?

Ništa mu nisam odgovorio, samo sam potvrdio njegovu pretpostavku. Međutim, u četi je bilo i drugih mišljenja.

Nastala je neizvesnost, još se ništa ne zna, kakvi nas zadaci očekuju. Uskoro začuše se borbe sa pravca Jajca i od Mrkonjić-Grada na pravcu sela Mrkalji. Mir je prekinut, ali naređenja još nema.

S obzirom na novonastalu situaciju, nismo pošli na zanimanje. Čekali smo dalja naređenja.

U tako napetoj situaciji, opazim da žurnim koracima dolazi vršilac dužnosti komandanta bataljona Teodosije Parezanović. Odmah poziva komandu čete i saopštava: »Situacija je veoma kritična, Nemci vrše vazdušni desant na Drvar, pripremite čete za brza dejstva«.

Situacija je zaista veoma ozbiljna. To su shvatili i borci i starešine. Po četama se stvara borbeno raspoloženje i samo čekaju naređenje da krenu napred. U međuvremenu, Nemci napadaju od Jajca i jezera prema desnom krilu brigade i prema 13. proleterskoj brigadi, na levom krilu divizije.

Naš bataljon se borio pod komandom 13. proleterske brigade. Situacija na frontu je veoma teška. Nemci žele da što pre pro-

dru prema Drvaru. Trinaesta proleterska i glavnina našeg bataljona pružaju im žestok otpor.

Jedino naša četa još nije stupila u dejstvo. Borci su nestrpljivi, žele borbu, ali koga da napadaju? Naređenja, sem prvobitnog, još nema. Sa štabom bataljona veza je sve reda, četa sve više ostaje u pozadini neprijatelja, ali bez odobrenja ne smemo napustiti položaje.

Najzad, iščekivanju je došao kraj. Oko 10 časova kurir iz štaba bataljona donosi ceduljicu, na kojoj piše: »Sa četom se odmah povucite na Lipu (k. 1087). Čekamo vas«. Povlačili smo se veoma brzo kroz gustu šumu četinara, koju niko ne seče. Na koti nas sačeka novi bataljonski kurir i reče da se bataljon povukao na sledeću kosu gde se organizovao za odbranu. Usled jakog pritiska Nemaca, situacija se brzo menjala.

Po pristizanju u sastav bataljona, komandant nas je obavestio o razvoju situacije. Nemci silovito napadaju i žure ka Drvaru, bez obzira na gubitke. U takvoj situaciji, štab brigade se odlučuje da izvede protivnapad prema Lipovcu s ciljem uništenja ili zaustavljanja daljeg prodora Nemaca.

- U duhu odluke štaba brigade, naš komandant upućuje bataljon u protivnapad, da povрати prvobitne položaje. Našoj četi je postavio i dopunski zadatak, da produži dejstvo posle izvršenja zajedničkog zadatka i što pre izbije u rejon Lipovca (1038), preseče komunikacije Mrkonjić-Grad - Mlinište i čvrsto drži te položaje.

U prvom naletu, uz snažnu vatrenu podršku, dosta brzo su Nemci razbijeni i u neredu se povlače. Otvoren nam je put za izbijanje u rejon Lipovca i izvršenje sledećeg zadatka.

Opet smo izgubili vezu sa drugim našim jedinicama. Desno, na pravcu protivnapada našeg bataljona pravi je urnebes, čuju se rafali »šaraca« i »zbrojovki« i eksplozije ručnih bombi. Levo kod 13. proleterske, prava je gužva. A kod nas mirno!?

Mi smo izbili na Lipovac odakle se može dobro osmatrati put Mrkonjić-Grad - Mlinište. Četa je posela određene položaje, isturila borbeno osiguranje i organizovala vatreni sistem. Ali, izgleda da do nje neće doći na ovim položajima. Izgleda napad naše brigade nije uspeo. Borbe se već ne čuju, mora da su se naši povukli dublje u šumsko bespuće.

Komanda čete ceni opštu situaciju i zaključuje da nema bitnih razloga da ostajemo na Lipovcu. Naši su se povukli daleko iza nas. Ići za njima, značilo bi ići u neizvesnost. Odlučismo da ne idemo za bataljonom, nego u »pozadinu« neprijatelja, negde prema Dragnić-Podovima. Tu odluku saopštismo boračkom i rukovodećem sastavu. Na borcima se nije primećivala neka uzne-

mirenost. Naprotiv, borbeno raspoloženje bilo je na visini. Odlučismo da se održi sastanak partijske ćelije, da se komunisti upoznaju sa sadašnjom situacijom i da prime konkretne zadatke.

Odmah su izdata potrebna naređenja i četa je u rastresitom borbenom poretku, kroz šumu krenula ka drumu Mrkonjić-Grad - Mlinište. Drum smo prešli tačno u 16.30 časova, bez borbe ili nekih drugih poteškoća.

Posle prelaska drumu, naš se pokret nastavio u pravcu sela Podgorje. Tu smo zatekli samo nekoliko meštana, jer seljaci su pobjegli, čim su borbe počele.

Ništa nije preostajalo, nego da pošaljemo nekoliko patrola koje će obići susedne zaseoke i raspitati se o situaciji. Sem toga, trebalo je nešto naći i za hranu. Ručka nije bilo, a ječmeni škrob koji je bio za doručak nije pojeđen. Od seljaka dobismo malo ječmenog brašna i nešto mleka i napravljen je kačamak.

Patrole su se vratile. Rekoše da su u selu Bogavica našli partizansku patrolu iz 9. krajiške brigade. Štab te brigade nalazi se u zaseoku Gradina. Čudimo se odakle tu partizani? Zar ne učestvuju u borbi? Možda su došli sa neke druge strane kao pomoć našim snagama koje vode borbu na drvarskom pravcu? Odmah je naređen pokret prema Gradini, gde smo stigli veoma brzo. Ja i Tripo Vučinić, zamenik politkoma čete, otišli smo u štab brigade i informisali komandanta o borbama 1. proleterske kod Mliništa i prema Jasenovim Potocima, zatim o situaciji u kojoj se nalazi naša četa i namerama koje mislimo preduzeti da bi se spojili sa glavninom.

Komandant brigade pažljivo je saslušao naše izlaganje i saopštio da ima naređenje da već sutra preduzme akcije na širem frontu, radi olakšanja borbi naših jedinica na drvarskom pravcu. Pored toga, reče nam da će sutra uputiti jedan bataljon u pravcu Vrbjlana i Ribnika radi izvođenja akcija. Ako želimo možemo i mi s njim poći. Predlog smo prihvatili. Tripo je uredio da od njih dobijemo večeru i doručak.

Pošto je primila večeru, četa se razmesti u pojate, u neposrednoj blizini sela. Pao je mrak, sve je mirno, borbe se više i ne čuju. Možda su i završene. Zabrinuti smo. Gde li su naši, teško je proceniti. To ne znaju ni u štabu ove brigade.

Osvanuo je 27. maj. Ustajanje je izvršeno na vreme. Posle obavljenog doručka, odlazim u štab 4. bataljona 9. brigade da se sa njima dogovorimo o vremenu polaska u planiranu akciju. Pokret je zakazan za 9 časova. Na zbornom mestu, na predlog komandanta bataljona, naša četa je određena da maršuje na čelu kolone sa obrazloženjem da »bolje poznajemo teren«. Maršruta: Gradina - Žepci - D. Vrbjlani.

Maršujemo, po običaju, u koloni po jedan. Ponovo prelazimo put Mrkonjić-Grad - Mlinište. Na čelu su izviđači, a za njima glavina, svako u punoj pripravnosti za borbu. Na putu nema nikoga, čak ni seljaka. Izgleda da su se i oni razbežali. Izviđači nisu mogli prikupiti nikakve podatke o Nemcima i našim snagama. Radi toga je opreznost povećana, jer do iznenađenja nije smelo doći.

Uli sati i 30 minuta, čelo kolone izbija na poprečnu i nepošumljenu kosu sa koje se lepo vidi selo Donje Vrbljane. Na njoj je čelo zaustavljeno, borci su je poseli u rastresitom poretku. Trebalo je prvo dobro osmotriti teren pa onda krenuti napred. Dvogledom sam osmotrio Donje Vrbljane. Ništa nisam video, nigde žive duše; sve je, izgleda, pobeglo u »mišju rupu«, od Nemaca. Kod mene su na osmatračnici Tripo i Husein. Jedan od njih reče: »Neka kolona ulazi u Vrbljane«. Pogledah bolje dvogledom i uočih kako se nekoliko tovarnih grla kreće prema zapadnom delu sela. Kraj kolone se nije video. Zaključismo da se radi o njemačkoj komori koja, verovatno, snabdeva front hranom i municijom. Situacija je nametala brzu akciju; ako zakasnimo, stvar je propala.

Pozvao sam komadnire vodova i izdao im kratko naređenje: Prvi vod, sa jednom desetinom da preseče put D. Vrbljani - Medna, a sa dve desetine da napada centar sela; drugi vod treba frontalno da napadne selo sa jugozapada. Napomenuo sam da se brzina dejstva mora postići i na prepad zarobiti plen naizgled veoma bogat. Borci su odmah, kao risovi krenuli na selo. Trebalo je savladati bar oko kilometar prostora, ali to za njih nije bilo preteško.

U tom momentu stiže i komandant 4. bataljona 9. krajiške brigade. Odmah sam ga upoznao sa situacijom i naređenjima koja sam izdao. Malo je ćutao, kao da je iznenađen, pa odgovori da će i njegov bataljon stupiti u akciju, čim se prikupi. Rekoh mu da požuri da ne bude kasno.

Naša četa brzo je stigla u selo i izvršila napad. Za nekoliko minuta, Voja Terzić vodi nekoliko konja. On je prvi stigao u selo, odmah stupio u akciju i prvi došao do plena. Kratko me izvesti: »Ima dosta komore, pratnje nemaju. Samo konjovodci. Sa ovim konjima su bila dva konjovodca i oba sam likvidirao«.

Nakon toga akcija se brzo izvodila, vodovi su jurišali, hvatali konje i zarobljavali konjovodce. Sve je trajalo tridesetak minuta. Nikada manje borbe, a više plena!

Do kraja akcije borci su sakupili 35 konja. Možda se još toliko razbežalo. Nažalost, naše nade u bogat plen su se izjalovile. Umesto municije i druge vojne opreme, na konjima su se nalazili samo prazni sanduci za hieb. Ipak, trebalo je odmah evakuisati

sav taj plen, pre nego Nemci eventualno, intervernišu iz Ribnika. Akcija je ubrzana i za kratko vreme već smo na polaznim položajima. Na istom mestu, gde smo ga i ostavili, našli smo komandanta bataljona. On se divio brzini naše akcije, ali, na žalost, njegova jedinica nije u njoj učestvovala, sem retkih pojedinaca.

Na kosi je dat kraći odmor, s namerom da se plen sredi i prebroji, i da se pripremimo za pokret. Posle kraće konsultacije, rešismo da se ponovo vratimo u bazu odakle smo i pošli.

Polazimo prema selu Gradina. Gotovo svaki borac jaše po jednog konja. Kolona je ličila na neku konjicu, ali bez sablji i ostalog konjičkog pribora. Narod je iz malih bačija izvirivao i čudio se odakle ta vojska? Kada su videli da su to partizani, izlazili su pred nas i tražili da im damo bar po jednog konja, ili bar samar radi skidanja kože, od koje se mogu praviti opanci. Odgovorili smo da se ratni plen ne deli.

U selo Gradina (ili Novakovića košare) stigli smo 27. maja u 17 časova. Četa se smestila u obližnji zaseok. Posle smeštaja, trebalo je borcima podeliti za večeru malo zaplenjenog hleba i nešto hrane koju smo dobili od štaba brigade. Sve je to bilo jako malo, ali nije nam bilo prvi put da gladni zanoćimo.

U komandi čete smo bili uznemireni što je propao pokušaj da se vratimo u sastav svog bataljona. Bili smo ponovo u štabu brigade i raspitivali se o situaciji. Od njih ništa nismo mogli saznati gde se nalazi 1. proleterska brigada. Rekoše da nemaju radio veze. Konje smo im predali na čuvanje.

Odlazimo iz štaba nezadovoljni. Razmišljamo kuda ćemo sutra? Borci se osećaju usamljeni, odsečeni, bez svoje matice, a tu im se nije ostajalo. Bilo je predloga da se odmah krene. Ali kuda? To se još nije moglo proceniti. Trebalo je sačekati bar sutrašnji dan i sagledati situaciju, pa onda odlučiti.

Noć je prošla, sviće 28. maj. Nestrpljivi smo. Stalno se interesujemo u štabu 9. brigade ima li novih vesti. Prolazi 28. pa i 29. maj, a još ništa konkretnije nismo saznali gde nam je brigada, da bi se sastavili sa svojim bataljonom.

Bili su to dani puni napetosti, iščekivanja, razmišljanja. Pretpostavljali smo da je i štab našega bataljona zabrinut, jer izgubiti jednu četu nije mala stvar.

U 7 časova 30. maja, dolazi jedan borac iz štaba 9. brigade i kaže da jedan seljak traži proletere. Zašto nas traži? Možda nosi neke novosti? Otišao je četni kurir i odmah ga doveo. To je seljak srednjih godina, otresit i dosta razuman. Sede na panj, izvadi duvankesu i počeo da zamotava cigaretu. Ništa ne govori zašto je došao. Tu je cela komanda čete, a počeo da se prikupljaju i borci radoznali šta će seljak da kaže.

Posmatram kako mirno sedi i uredno **zavija svoju cigaretu**. Ravnodušan je, oguglao je na svakodnevnu **borbu, ali je ipak došao** da uredno obavi svoju misiju.

Strpljenju je došao kraj, pa ga upitah:

f

- Odakle si, stari?

- Tu, iz tog zaseoka - pokaza rukom.

- Šta ima novo, kakve nam vesti nosiš?

- Ja sam sinoć bio u Paležu, sabirao drva. Čuh neki glas. Malo se prepadoh, ko me sada zove u toj šumi? »Mi smo partizani« veli jedan, »ne boj se«! Da ti pravo kažem, priđe mi jedan ovako plav čovjek, i pita me ima li ovde partizana«. Odgovorih da ima. A on će na to - »Ima li proletera«? Odgovorih da ne znam. Malo se prisetih, pa rekoh da ima ovdje još neke vojske, sem naše ovdašnje. Eto, ja sam vas našao i prenosim vam naređenje tog plavog čoveka da odmah idete u Mlinište.

- Hvala ti, stari, na obaveštenju - reče mu Tripo, sav ozaren.

- Nema na čemu! - odgovori mirno seljak.

U stvari, po dolasku u Mlinište, štab bataljona uputio je Juricu Ivana Pepia, sa izviđačkom desetinom, da se spusti do Draganić - Podova i da utvrdi da li se na toj teritoriji nalazi 2. četa. Pepi nas nije našao, ali je bio zadovoljan sa porukom, koju je poslao.

U četi velika radost. Dežurnom je naređeno da odmah pripremi četu za pokret. Sve je u redu, ali šta ćemo sa zarobljenim konjima? U komandi čete dogovorismo se da uzmemo samo nekoliko njih, a ostale da ostavimo 9. brigadi.

Naš pokret je počeo u 10 časova 30. maja. Do Mliništa ima preko deset kilometara. Moramo žuriti jer situacija je takva da se može svakog časa izmeniti.

Maršujemo kroz gustu šumu, kroz bespuće i vratolomije. Ali kolona sve više ubrzava kretanje. Prelazimo prugu Jajce - Drvar, zatim nastaje uzbrdica i treba još više napora da se ona savlada. Podilazimo koti 1300 i tu uhvatismo vezu sa bolnicom 1. proleterske divizije. Saznasmo da je naš bataljon kod Mliništa pretrpeo gubitke od engleskog bombardovanja toga rejona. Rekoše da su teško ranjeni Mirko Radić, zamenik politkoma 1. čete i Čarapan, njegov zamenik, da je poginuo Gajo Šovljanski, obaveštajni oficir bataljona. Obišli smo ranjene drugove. Bili su u veoma teškom stanju, naročito drug Radić, kome su noge i rebra polomljeni. (Obojica su kasnije podlegli teškim ranama).

Tu, u neposrednoj blizini, nalazio se i štab 1. proleterske divizije. Komandant divizije pozvao je komandira i politkomesara čete čim je saznao da smo došli, čestita nam na uspešno izvedenoj akciji. (Kasnije, svojom naredbom, pohvalio je 2. četetu Kralje-

vačkog bataljona za ličnu inicijativu, snalažljivost i hrabrost u protekloj situaciji). Uputio nas je, posle toga, u naš bataljon. Marš je odmah nastavljen. Najzad došao je kraj dejstva u pozadini neprijatelja - četa je ponovo u sastavu naših jedinica. Za svoj rad dobila je i priznanje, a gubitaka nije imala, što je od posebnog značaja.

Četa je produžila marš prema Mliništima i odmah stupa u kontakt sa jedinicama bataljona. Prvo srećemo Mirka Perića, vodnika u 1. četi. Čim nas je video, reče: »A diste, gospe ti, mi vas otpisali, tude je štab, doša' je i Kaplar«. Produžimo zajedno ka štabu bataljona i vidim Slavka Maričića Čiču, komandira Prateće čete. Kada je prišao bliže, zagrlismo se i izmenjasmo nekoliko reči. Susret je bio veoma srdačan, nas dvojica se nikad nismo razdvajali ni u borbi ni na odmoru. Čiča se interesovao kako smo prošli, imamo li gubitaka. »Dobro si se izvukao iz te situacije«, veli. »Ama, ja sam to i pretpostavljao. Za ova tri-četiri dana stalno su te zivkali po onoj šumi, kao da ideš za nama, a ja sam im govorio da ti nisi za nama, nego negde u akciji. Nisu mi verovali«.

Rekoh Čiči da moram u štab da se javim komandantu, možda ima i neki zadatak za našu četvu. Pođemo zajedno do štaba. Komandant Radosav Maričić, čim nas je ugledao, pođe ubrzanim korakom prema nama. Ne očekujući da mu referišem, pređe odmah na konkretan zadatak:

- Situacija je veoma teška. Nemci žestoko napadaju željezničku stanicu Mlinište. Tamo su Rudari i jedva odolevaju njemačkim napadima. Sa četom požuri i zatvori komunikaciju ispod prevoja na Mliništu. Položaje moraš držati najmanje jedan čas, sve dok ne prođe naša glavnina, konkretno delovi Vrhovnog štaba.

Vraćam se odmah u četvu. Borci sede i odmaraju se. Naređen je pokret, a vodnici su, po običaju, pozvani na čelo kolone da prime zadatak. Krećemo napred, a dole, oko železničke stanice, vri kao u košnici, dejstva puškomitraljeza i minobacača ne prestaju, to je pravi vulkan, u toj prašumi.

U pokretu sam upoznao vodnike vodova sa opštim zadatkom, a potom konkretizovao zadatak za svaki vod.

Povlačenja nema. Položaji se moraju držati najmanje jedan čas.

Vodovi su pošli na određene položaje. Sa prvim sam krenuo ja, a sa drugim Tripo Vučinić. Položaji su gusto obrasli četinarijama. Njihova su stabla korišćena za zaklone. Šuma je, inače, omogućavala prikriveno približavanje i borbu prsa u prsa.

Kontakt je uhvaćen. Rudari su desno, ubrzo počela je borba, kako narod kaže, na život i smrt. Nazad se nije smelo, bar za jedan sat. To su znali i vodnici vodova i svi borci i zato su njihova

upornost i žilavost u odbrani došle do punog izražaja. Nemci su odmah izvršili snažan napad, ali su dočekani žestokom vatrom. Za trenutak su okrenuli leđa, ali to nije dugo trajalo. Ponovo su se pregrupisali, organizovali i opet krenuli u napad. Nasrnuli su kao divlje zveri. Dočekani jakim vatrom trpe gubitke, ali ne prestaju da napadaju. Vodi se bliska borba, brani se svaki bor, svaka jela i ne uzmiče se.

U odbijanju tog drugog nemačkog juriša, poginuo je Milovan Vukčević, politički delegat u prvom vodu. Izgubili smo jednog hrabrog čoveka i izgrađenog političkog radnika. Ali, ni taj gubitak nije umanjio naš otpor, nego naprotiv još ga više povećao. Prošlo je četrdeset minuta. Izdržaćemo dok naša glavnina prođe!

Stanje u vodovima je veoma dobro, i ne pomišlja se na uzmicanje. Međutim, dolazi kurir iz štaba bataljona i nosi naređenje da se odmah povučemo u polazni rejon. To je brzo učinjeno.

Kod komandanta smo našli prikupljene komandire četa - čekaju novo naređenje. Mrak se primiče, borbe su prestale, Nemci su, ne znam po koji put, zaustavljeni u svojim napadima.

Mile **MAKSIMOVIĆ**

Јуришали смо с покличем - за Тита!

Освануло је дивно сунчано јутро, 25. маја 1944. Штаб Београдског батаљона је у селу Вражићу, код Шипова. Недеља је. Устали смо касније него обично и понашамо се празнично. Једино нас брине што се Милан Јовић, са својим извиђачким водом, није вратио из акције у коју смо га синоћ упутили. Комесар батаљона, Радован Гаковић, теши нас да су извиђачи отишли далеко и да ће се срећно вратити. Неко додаје да је и терен веома тежак.

Батаљон је овако распоређен: 3. чета је на десној обали Пливе, у рејону села Сарића, 2. чета у рејону Шипова, са истуреним деловима према селу Дуљцима, а 1. чета и радни вод, са штабом батаљона, налазе се у селу Вражићу.

Јовић се вратио око 10 часова. Из његовог извештаја сазнајемо да је саобраћај на комуникацији Јајце - Језеро - Мркоњић-Град веома интензиван. Пред зору су извиђачи поставили заседу, уништили неколико камиона, са материјалом, и задобили богат плен, али су се морали повући због интервенције тенкова.

Одједном, зачусмо буку мотора. Изнад нас прелеће већа група немачких транспортних авиона. Гледамо их, нагаћамо куда лете, не слутећи да они носе падобранце за напад на Дрвар и Врховни штаб. У штаб долази Милосав Матић Чича, командир радног вода, и пита да ли смо видели авионе.

- Како да не, кад их је било толико! - одговара му неко.

- То не слуги на добро! - узвраћа искусни и од нас знатно старији чича Милосав.

Не потраја дуго, кад се огласише први пуцњи из правца села Дуљаца, у којем се налазе наши извиђачки и осматрачки делови. О наиласку непријатеља извештава нас командир 2. чете, Живорад Мишић, иако то и сами чујемо.

Око 10,30 часова, пред Шипово избија моторизована непријатељска колона из правца Језера. Друга чета спремно дочекује непријатеља. Развија се жестока борба. Пошто смо оценили надмоћ непријатеља, 1. чету распоређујемо позади 2. чете, у рејону села Брда, да бисмо, с обзиром на погодност коју пружа земљиште, добили што јачу, вишеспратну ватру.

Штаб бригаде извештавамо о озбиљности непријатељског напада. Упућујемо курира, пионира Обрада Пиљка у 3. чету, с наређењем да се обезбеди десно крило из правца села Мујџића.

Развила се жестока борба. Са нама је и батаљон »Гарибалди«. По униформама видимо да нас нападају Немци, али још не знамо из које су јединице. Нешто касније, сазнали смо да су то делови дивизије »Принц Еуген«. Пешадију подржавају минобацачи и топови. Наше чете не узмичу све до 17,30 часова. Тада напуштамо прве положаје и повлачимо се према Боровици, која је веома погодна за одбрану.

Подржан тенковима, непријатељ продире комуникацијом Шипово - Млиниште и пред мрак избија у рејон села Соколца. Трећа чета остаје на десној обали Пливе, а главнина батаљона је и даље на Боровици. Према Соколцу убрзо стиже и 2. (Црногорски) батаљон и одмах, заједно с нама, прелази у противнапад. У оштрој борби успевамо да зауставимо Немце.

Целу ноћ држимо положаје на Боровици према непријатељским снагама у Соколцу. Борбе не престају. С нама су на Боровици и нама добро познати теренски радници Мидхад Хаџалић, Хабиба-Биба Кустурица, Ахмет Шиљак и други.

У зору 26. маја, непријатељ жестоко напада. Очигледно је да му се жури. Још не знамо да је извршен десант на Дрвар.

Трећа чета нам се јавља из рејона села Драгнић-Подови и извештава да је јуче око поднева погинуо батаљонски курир, пионир Обрад Пиљак. Јутрос рано, на Боровици нам је погинуо и други курир, пионир Мехмед-Мехо Церовац. Тога малог, растом малог четрнаестогодишњака, држао сам мртвог на рукама као мајка дете.

Око 9 часова рокирамо се улево, у рејон села Поткраја. Тиме затварамо правац ка Млиништу, којим непријатељ тежи да продре. У састав батаљона стиже 3. чета, којом командује Марко Драшко.

Борба се распламсава. Користећи погодност земљишта и камене сеоске оgrade, наше јединице, успешно задржавају непријатеља. Рањен је помоћник комесара 2. чете, Милосав Бојић.

У поподневним часовима добијамо од штаба бригаде наређење да се хитно повучемо ка Млиништу, јер нам је десно крило угрожено продором непријатељских снага преко Јања. Касно увече, избили смо у рејон Липовца и Увале, и ту заноћили.

Непријатеља су задржали 1. и 2. батаљон, тако да су те ноћи наши борци могли да се одморе.

У току ноћи успоставили смо везу са штабом бригаде и добили наређење да са батаљоном затворимо правац Млиниште - Потоци, и то дуж железничке пруге. Тада су нас из штаба бригаде обавестили и о десанту на Дрвар.

Ево шта се, укратко, збило у наредна три дана између Млиништа и железничке станице Лисина, на дубини од 18 км, у борби између Београдског батаљона и других наших јединица и 13. пука 7. СС-дивизије »Принц Еуген«.

Борбе су вођене дању и ноћу великом жестином. Први, а и последњи пут, у току рата, чуо сам онако грозно арлаукање немачких војника приликом јуриша. То нимало не подсећа на оно наше »урааа« и тешко га је ономатопејски представити. Наша одбрана се заснивала искључиво на противнападима, иако је однос снага био, отприлике, шест према један у корист непријатеља. Свако чекање на положају водило би брзом поразу. Наш начин одбране изненадио је и збунио Немце. Сем тога, ми смо се забацивали кроз шуму, брзим и кратким ударцима рањавали бокове непријатељског распореда и тако успоравали темпо његових напада.

Штаб бригаде у неколико наврата шаље штабу батаљона писмену поруку са оваквим садржајем: »Држите се добро. Све што имамо налази се позади вас«. Знали смо о чему се ради и зашто штаб шифрује поруку. Зато смо у сваком противнападу јуришали с покличом »за Тита«. Сазнање да неиосредно штитимо друга Тита било нам је посебна мотивација у тој неравној борби.

Међутим, надмоћ непријатеља ипак је дошла до изражаја, али само толико да је напредовао просечно око шест километара дневно.

Борба достиже врхунац 29. маја, код железничке станице Лисина. Осим нас, боре се 4. батаљон и делови 13. пролетерске бригаде. Цело пре подне Немци јуришају на Лисину, али не успевају да је заузму. Борци остају без пушчане муниције и ручних бомби. Штаб бригаде и командант дивизије налазе се само неколико стотина метара иза нас. Они нам шаљу муницију и бомбе. На крају, на Лисини остаје само командир 3. чете, са два борца. Они бомбама одбијају и последњи јуриш. Немци се све до ноћи нису могли опоравити. Увече се повлачимо. Немци су ујутро ударили у празно.

У извештају штаба наше бригаде, 29. маја, записано је да је тих дана Београдски батаљон показао невиђену упорност и хероизам. Извештај се закључује овим речима: »Београдски батаљон у овој борби, може се слободно рећи, прерастао је самог себе својом храброшћу и упорношћу«.

Штаб бригаде је похвалио следеће борце и руководиоце Београдског батаљона: Милана Јовића, Саву Бајића, Чеду Новаковића, Марјана Башалића, Луку Мршића, Ивана Магицеца, Андреаса Келера, Дупана Карлицу и Аоубана Чврлика и целу 3. чету.

Пред поноћ, 29. маја, налазимо се у Бјељевини. Иако смо уморни, гладни и крајње исцрпљени, морал бораца је на завидној висини. Задатак је извршен. Поносни смо. Командири пребројавају јединице, утврђују бројно стање, записују којих више нема у строју.

Погинули су Марко Костић, комесар чете, Јере Живковић, Вид Мијатовић, Смајо Шибрић, Обрад Пиљак, Мехо Церовац и многи други. Међу бројним рањеницима је и помоћник комесара батаљона Милорад Дрењанин. У строју са изненађењем примећујем Милосава Бојића, помоћника комесара 2. чете, који је пре три дана рањен у селу Подкрају. Рука му је завијена повеском око врата.

У саставу бригаде, после пола ноћи, крећемо на марш у југоисточном правцу, преко села Штекеровца и даље, према Чардак-ливадама. Мрак је, а шума је веома густа. Терен је јако испресецањ, са много увала и стрмих нагиба. Тешко се пробијамо кроз стазама, које су често запречене обореним старим буквама. Али водич нам је искусни шумар, који одлично познаје сваку стазу.

Свиће 30. маја, а ми смо још у покрету. Преморени смо и жедни. Иначе смо и ових дана, у овом безводном крају, осетили да је жеђ много тежа од глади. У увалама налазимо мало снега, грабимо га и халапљиво гасимо жеђ. Око осам часова избијамо пред комуникацију Гламоч - Млиниште, северно од села Маслине Стране. По наређењу штаба бригаде, према Млиништу упућујемо 1. чету, ради обезбеђења левог бока бригаде. Тамо су упућени и делови 2. и 4. батаљона.

Продужујемо марш и у току дана стижемо на одредиште, у рејон Чардак-ливаде. Ту су, на ширем простору, и остале јединице наше бригаде. Распооређујемо их, уз максимално обезбеђење, водећи и рачуна о условима за одмарање бораца. Док се остали борци одмарају, комунисти и скојевци одржавају састанке ради анализе протеклих петодневних борби и извлачења искустава.

Увече сазнајемо да је савезничка авијација грешком бомбардовала наше јединице у рејону Млиништа. Дошли су дан касније у односу на уговорено садејство. Имали смо губитака. Из 1. чете погинули су четна болничарка Дервиша Хоџић и водник Миле Коштан. Рањени су комесар чете Војин Савчић,

Докица Шубара, Чедо Новаковић, Фране Врцић и Мирослав Бабић. То сазнање нас је узбудило и тиштило.

- Зар нам није доста што дајемо жртве у борби са фашистима! - протестује командир 3. чете Марко Драшко.

Њетовом протесту придружују се и многи други борци. Умирујемо их. Објашњавам им да се у рату дешавају такви неспоразуми, а ни сам нисам уверен да је то морало да нам се догоди.

У наредна два дана срећујемо јединице. Добили смо хране и муниције. На састанку батаљонског бироа за помоћника комесара батаљона и партијског руководиоца бирамо Милосава Бојића. На састанку бироа посебно је запажено излагање Милосава Матића Чиче који је личним примером показао како се треба борити за слободу. Као командант батаљона, говорио сам да смо прошли тешке окршаје, да нам је драга висока оцена штаба бригаде, али да ће бити још тешких, па можда и тежих дана, за шта се морамо припремити.

Другог јуна поред нас је прошао друг Тито према Купрешком пољу. Видео сам Тита опаљеног лица и енергичних покрета. У пролазу Коча ми рече: »Чуо сам све најбоље о Београђанима. Честитам«.

Стеван АДАМОВИЋ

На обезбјеђењу пролаза 1 Шћоне Врховног штаба

Аесант њемачких падобранаца на Арвар затекао је наш 2. батаљон у рејону Шипово - Лисина. Послије тешких борби са дијеловима 7. СС-дивизије »Принц Еуген«, батаљон се, уз знатне губитке, повлачио у правцу Млиништа. Почетком јуна батаљон се пребацио преко комуникације Млиниште - Гламоч, са задатком да онемогући продор њемачких снага из правца Гламоча, док се главнина наших снага, са Врховним штабом и осталим руководећим телима НОП-а, пребаци источно од комуникације и продужи према Купрешком пољу.

Ујутру 2. јуна, док се дијелила храна борцима, командант батаљона је наредио да се прекине са подјелом хране и да чете, трчећим кораком заузму положаје изнад цесте која од Гламоча води према Млиништу. Били смо збуњени, што смо лишени и тог толико жељеног оброка који треба да добијемо за цио дан. Тужно смо гледали како се просипа та храна. Али смо, без поговора, трчећи пошли правцем којим су нас повели командири чета. Тек што смо посјели косе изнад цесте, наишла је маса њемачких војника. Отворили смо ватру из свих расположивих оружја. Нијемци су најприје застали. Настало је комешање међу њима, а затим су почели да бјеже. Њемачка артиљерија је одмах ступила у дејство и засула пакленом ватром положаје батаљона. Имали смо више мртвих и рањених, али смо положаје чврсто бранили и Нијемци нијесу могли ни корака напријед. Поново су се прикупили и покушали јуришима да нас збаце са положаја. Али сви наши борци су знали да, одбраном положаја, обезбјеђујемо пролаз Врховном штабу, и да ни по коју цијену не смијемо дозволити непријатељу да нас потисне. Тако смо издржали цио дан. Било је већ понестало и муниције, па се штедио сваки метак.

Допуштали смо Нијемцима да нам се приближе на стотинак метара, а онда их засипали убитачном ватром и присиљавали на бјекство. А они, по обичају, дисциплиновани и крути, поново су се прикупљали и полазили у јуриш. Прије мрака, када је колона Врховног штаба прошла иза наших положаја и продужила безбједно према Купрешком пољу, Нијемци су извршили последњи јуриш.

Остали смо тогово без муниције. Једва ако смо имали по десетак метака за пушкомитраљез. Дочекали смо их последњим мецима. Команде чета и чланови штаба батаљона из својих аутомата тукли су по њемачком строју. Нијемци су оцијенили да је наша ватра разријеђена, па су навалили без одступања. Морали смо се повући с положаја, али ни они нијесу имали снаге да предузму гоњење. Ми смо, по паду мрака, кренули у правцу Купрешког поља.

У тим борбама, на Вучјој пољани, погинули су три политичка делегата вода (Милован Вучековић, Драго Поповић и Шпиро Ивезић), болничарка Дервиша Хоцић и борац Буро Марићевић. Нијемци су имали велике губитке.

Морал наших бораца био је задивљујући. Изгладњели, преморени и исцрпљени, надмашили су сами себе. Давали су од себе више него што би човјек мислио да уопште могу дати људи у таквом стању. Наравно, извор снаге и инспирацију налазили су у сазнању да ту бране Врховни штаб, те да су циљеви за које се боре и идеали који их надахњује велики. Али, један од основних чинилаца успјеха био је и дух другарства, храбрости, пожртвовања који су владали у батаљону, као и осјећање поноса што припадају јединици, која је, кроз многе тешке борбе у протеклим годинама, стекла ореол славе.

Анило РАДИЧЕВИЋ

Dva dana i dvije noći

U maju 1944. godine, 1. proleterska brigada je bila na području Mrkonjić-Grad - Mlinište. Komesar brigade, Mirko Jovanović, saopštio mi je da odmah krenem, sa Brankom Milinković, iz Mliništa u Drvar, gde treba da se javimo u štab Korpusa, odakle će nas poslati na sanitetski kurs, koji će se održati u Otaševcu, u bolnici, pod rukovodstvom dr Rodžersa, koji tamo radi, sa stručnom engleskom sanitetskom ekipom. Partizanska bolnica u Otaševcu nalazila se u podnožju visoke, gustom šumom obrasle planine Klekovače, daleko od fronta i, kako nam se tada činilo, u sigurnoj dubokoj pozadini. Za sve nas koji smo uvijek imali ranjenika, bila je divna i sama pomisao da imamo takvu bolnicu za ranjene partizane.

U Drvar smo stigle pred večer. Javile smo se načelniku saniteta 1. proleterskog korpusa dr Voji Đukanoviću. On nas je zadržao to večer da bi rano ujutro pošle u Otaševac sa kuririma koji idu sa materijalom za bolnicu.

Drvar je tih dana ličio na mirnodopski grad. Sve je vrvilo od životne užurbanosti, koja se osjećala na svakom koraku. To večer sam se našla sa svojom najboljom ratnom drugaricom Martom Popivodom u jednoj većoj kući, na kraju grada. Dugo smo šetale i razgovarale o novostima iz brigade, prekidajući svaki čas razgovor da bi se pozdravile sa drugaricama i drugovima, koje smo sretale na ulicama slobodnog grada.

Jutro je bilo svježije, blistavo zeleno i okupano u rosi - pa krenuli smo po hladovini, prije nego je izgrijalo sunce. Sa nama dve ma su išla dva mladića, kurira, sa konjima koji su bili natovareni hranom za bolnicu. Taj put uz brdo, koje se, činilo mi se, sve više uspinjalo, uz prigrjevicu koja je bivala sve jača, zauvijek sam zapamtila. Naročito po mnoštvu zmija na koje smo svaki čas nailazili. Učinio mi se beskrajno dug i naporan. Bio je to više od straha nego od napora, jer, gdje sam god pogledala, pogled mi je bio ispunjen tim šarolikim pejzažom, sa otrovnicama. Kuriri, vrsni krajiški momci, hitro i žurno gaze i ništa se na njima ne primećuje. Sve im je obično. A ja gušim strah u sebi, već dugo naviknuta na to da partizan mora, u svakoj prilici, da se dobro drži, te da nikakvim spoljnim manifestacijama ne oda je ni strah, ni žalost, pa ni pretjeranu radost.

Odjednom, u samoj šumi iskrсну bolnica. Prosto se stvorismo pred tri lijepe drvene barake braon boje. Okolo su, kao rukom poredane visoke jele i borovi. Najveća baraka je bila bolnica, druga je bila namijenjena za sanitetsko osoblje, i treća, manja, za dr Rodžersa i njegove ljekarske pomoćnike. Bilo je još i barakica za magacin i kuhinju. Sve je to tako vješto locirano u jednoj udoljici da se vidjelo tek kad se pred zgrade dođe.

Mi smo se javile sa uputom dr Rodžersu. Engleski nismo govorile, ali sam ja govorila francuski pa se tako sporazumjesmo.

Smjestile smo se u baraci za sanitet, vrlo urednoj zgradi, u kojoj su kreveti »na sprat« napravljeni od drveta i postavljeni s jedne i druge strane. Čim smo ostavile svoje lične stvari s rukšacima, otišle smo u bolnicu, na rad oko ranjenika. Bila sam prijatno iznenađena tom lijepom zgradom od drveta i glavno - našom partizanskom bolnicom. Sobe, kao u pravoj mirnodopskoj bolnici, svijetle, sa čistim krevetima za svakog ranjenika. Zapravo, bio je to moj stalni san: smjestiti ranjenike u krevete i omogućiti im mir i sigurno liječenje. Neprekidna strepnja nad ranjenicima i njihovim životima bila je uvijek prisutna. Sva naša planinska bespuća bilježe nadljudske patnje ranjenih partizana, i nadrealnog trpljenja mnogih kolona boraca i ranjenika. Zato mi je to divno organizovana i skoro klinički uređena naša bolnica izgledala kao ostvareni san.

Ranjenika je bilo oko 70. Svi teški i nepokretni i, prema tadašnjoj metodi dr Rodžersa, bili su »upakovani« u gips. Odmah sam se susrela sa novim načinom tretmana rana, koji je uveo dr Rodžers.

Gips je bio skoro svuda primenjivan i, valjda radi toga, iako je bilo sve čisto, osjećao se težak zadatak od rana koje su se gnijile. Naviknuta na drugi metod rada, koji su u hirurškoj ekipi 1. proleterske divizije primenjivali dr Dura Mešterović i dr Isidor Papo, taj metod mi je bio nov i neobičan. Istog dana smo dobili program kursa koji je trebalo da traje mjesec dana. Svaki dan, po programu, bio je predviđen prvo za rad oko ranjenika, zatim za predavanja, i opet za praktičan rad oko ranjenika.

Tako sam provela u bolnici dvije noći i dva dana. Treći dan sve su bolničarke vrlo rano ustale. Radile smo oko ranjenika po grupama, u sobama, kojih je bilo četiri, kada je zaglušujuća buka počela parati kristalno plavo nebo nad planinom. Znam da sam sa ostalim sanitetskim osobljem istrčala napolje i vidjela mnoštvo teških aviona koji su sasvim nisko letjeli, skoro dodirujući vrhove jela i bukava. Istovremeno, detonacije bombi, koje su se rasprskavale u Drvaru i oko njega, snažno su odjekivale po cijeloj Klekovači.

Naleti su bili neprekidni. Neko je viknuo - pogledajte avioni nešto nose kao lađu. Englezi su odmah zaključili: padobrancima padaju na Drvar. U jednom času, sve je stalo u Otaševcu. Unutrašnji nemir zavladao je u svima nama, znali smo da u samom gradu nema brigada, i da je tamo vrhovni komandant drug Tito. Nije se govorilo puno, ali je svako lice ranjenika i svih nas u bolnici bilo zabrinuto i jadno. Drvar je vrio. Cijeli taj, za sve nas, stravični dan, sve je odzvanjalo od pomješanih odjeka oruđa svih vrsta. Ječala je cijela planina, a fašisti su stalno sa novim snagama pridolazili i tukli.

Znam da smo negdje iza podne dobili nalog da se spremimo za pokret sa svim ranjenicima. Užurbano smo radili, bez riječi, a već predveče počeli su pristizati i novi ranjenici iz Drvara. Tada smo čuli razne verzije, svi smo pitali da li je drug Tito uspio da izađe, ali niko ništa nije mogao pouzdano da kaže. Dobro ću pamtiti taj 25. maj i tu noć, koja nije bila prva bez sna, ali se mnogo razlikovala od svih dotada besanih noći. Vijest i osjećanje da je i 6. lička proleterska divizija stigla i da vodi borbu u Drvaru sa njemačkim padobrancima uljevala je uvjerenje i pouzdanje u takve junake, jer svi znamo njihovu odanost našoj borbi i neograničenu ljubav prema drugu Titu, Vrhovnom štabu i partijskom rukovodstvu.

I te cijele noći je pucalo, vodila se borba na život i smrt u Drvaru i oko Drvara, a u svitanje sve je u bolnici bilo spremno za pokret preko Klekovače. Duga kolona teških nepokretnih ranjenika na nosilima utapala se u kolone koje su napuštale Drvar. Tita smo videli u koloni. Spašen je.

Dana 25. maja kolona ranjenika stalno je u pokretu, a taj cijeli dan lije kiša, šuma je vlažna. Idemo preko Potoka prema Kupreškom polju i naša kolona je znatno uvećana ranjenicima iz drvarske operacije. Partizanske bolničarke, koje su već od prošle noći stalno u poslu i na nogama, i dalje budno ukazuju neophodnu ljudsku pomoć teškim ranjenicima iz Otaševca i hitno previjaju novoprispjele koji se svrstaju u našu kolonu.

Prije Kupreškog polja susreli smo našu 1. proletersku diviziju. Branka i ja smo se vratile u svoju jedinicu. Prva proleterska brigada imala je zadatak da obezbijedi evakuaciju ranjenika avionima za Italiju i ispraćaj vrhovnog komandanta druga Tita sa Vrhovnim štabom za Vis, i tome poslu sam se već u koloni priključila.

Danica ROSIĆ

У болници на Клековачи

Послије њемачког десанта на Дрвар, у Врховном штабу, који се налазио у рејону села Потоци, одлучено је 29. маја да се на планини Клековачи формира тајна болница за тешке рањенике и болеснике из околних мјеста. У ствари, то је била превентивна мјера да се заштите док се ситуација не расчисти. У састав болнице је ушла заразна болница, која је у време десанта евакуисана из Шиповљана у Прекају, заједно са тежим рањеницима и болесницима из оближњих јединица, највише из 6. личке и 1. пролетерске дивизије.

За команданта је одређен друг Боснић, чијег се имена не сјећам, родом из околине Дрвара, а за комесара Мило Борић, родом од Берана (Иванград). Лекари су били Краус, Гиздавичић и Татлић, а главна болничарка Бурђа Штимац. Поред старешина и љекара, било је 20 болничарки и болничара, 80 рањеника, 60 тифусара, 10 куварског особља и 25 бораца за непосредну заштиту - свега око 200 људи (све су цифре узете отприлике). Међу рањеницима су били и два члана из енглеске мисије при Врховном штабу.

За избор најпогоднијег прикривеног мјеста и спољне везе одређен је друг Милан Трикић, шумар, одборник и члан Партије, који је изванредно познавао сваки кутак околних шума и планина, становништво и организације у околини Дрвара. За непосредно осигурање и унутрашње радове ангажован је вод бораца територијалног одреда, а за ширу заштиту батаљон 6. личке дивизије, чији размјештај је знао само Трикић. Командант тог батаљона није знао да штити болницу, него је наводно, имао задатак само да контролише простор односно да спречи продор непријатеља на тај простор.

За смјештај болнице Трикић је изабрао прикривену и погодну увалу на Клековачи, југозападно од коте 1244. У току формирања и рада болнице предузете су ригорозне мјере тајности и будности. Долазак је изведен претежно изван постојећих стаза, с највећом тишином, маскирањем трагова и контролом околног терена, да не би били осматрани. Није било дозвољено неприкривено пушење, бацање опушака, шибица и других предмета, ломљење грана и сл. Маскирани су трагови,

измет стоке и људи, поломљене гране и погажена папрат, повраћени шибље и стабла која су при пролазу помјерена. За смештај су изграђене импровизоване прикривине колибе, настрешнице и земунице добро маскиране папратом, лишћем и грањем. Ватра јеложена само ноћу на једном мјесту, у укопаном и околном одозго оплетеном огњишту да се сјај и дим не би видјели. Забрањено је непотребно кретање око болнице, а неопходно кретање се ооављало прикривено, али тако да не остају стазе и трагови.

Првих 15 дана било је забрањено да се гласно говори и излази ван склоништа. На удаљењу преко 500 м од болнице, израђени су обори за коње, краве и свиње. Пошто су свиње скичале и роктале, због слабе исхране, пуштене су у шуму да не би откриле болницу. Хватане су тек касније, када се могло комотније кретати по шуми.

Такви услови стварали су велику психолошку напетост људи, па је долазило и до појединачних случајева ратне неуросе (код нас тада зване »козарачка болест«), Посебно су тешко подношени тишина и шаптање. Тифусари, који су били са високом температуром и у агонији, халуцинирали су, викали, отимали се да бјеже, нападали друге и слично, па су добијали повећане дозе лијекова за умиривање.

Унутрашњост и ближу околину болнице стално и прикривено су контролисале и осматрале патроле и засједе заштитног вода. Када су једног дана открили групу чобана на један до два километара од болнице, одлучено је да се болница премјести дубље у шуму. Најприје су евакуисани покретни рањеници и болесници, а непокретни су по групама сакривани у земунице, густо жбуње и шпиље, са нешто хране и воде, и са неколико болничара да их надгледају. Било их је тешко увјерити да неће бити напуштени, и да ће бити евакуисани. Веома је тежак осећај немоћних људи у тако неизвјесним ситуацијама. Следећих дан-два, евакуисани су на коњима и носилима. И у новом рејону је брзо и солидно уређен прикривен и маскиран логор болнице.

Са исхраном није било већих проблема. Понијето је хране за око двије недеље - нешто брашна, пасуља, резанаца, сувог кромпира, соли, а потјеране су двије краве и неколико свиња. Касније, када се могло слободније кретати, многи су допуњавали исхрану сријемушом, печеним печуркама и пужевицама, којих је било у већим количинама у шуми. Најтеже је било што више од 20 дана није било хљеба. Вода се обезбеђивала топљењем заосталог снијега из оближњих вртача - довољно за кување и пиће, али недовољно за личну хигијену и стоку.

Када је послје три недеље прошла највећа опасност, Трикић је организовао прикупљање хране од околног становништва, па је било довољно и хљеба. За пушаче је дуван представљао велики проблем. Када су створени услови за набавку хране, дошло се и до дувана.

Основне активности у болници биле су лијечење, политички и културно-забавни рад. Било је прилично лијекова, већином добијених од савезника. Лијечење је било успјешно. Осим рањеника и тифусара, лијечени су и прехлађени, услед боравка на великој висини и у близини снијега, недовољног кретања и помањкања топле одјеће и ћебади. Умрли су само два тешко рањена друга и једна другарица од тифуса.

Политички рад је био врло значајан и интензиван од самог почетка. До стварања повољних услова, обављао се по склоништима, а касније окупљањем цијелог логора. Старјешине, љекари и болничари, особито чланови Партије и СКОЈ-а, разговарали су са сваким рањеником и болесником, објашњавали ситуацију у околини Дрвара, у појединим крајевима наше земље и свијета, услове и тешкоће у болници, улијевали су увјерење да ће се из привремене болнице изаћи ускоро.

Када су створени услови, развијен је интензиван културно-забавни рад. Припремљен је пригодан програм поводом 22. јуна, дана фашистичког напада на Совјетски Савез и позива наше Партије на устанак. Организације Партије и СКОЈ-а су биле врло активне. У СКОЈ су примљена два нова члана. Све је то обезбиједило високо морално-политичко стање цјелокупног састава болнице, што је било од највећег значаја.

Заштита болнице је била солидна. Све везе и саобраћај изван болнице обављане су преко Трикића. У заштитном воду су били људи стари 30-40 година, одабрани, храбри и повјерљиви. Познавали су дотичну територију и живот у планини и шуми. Поред заштите, изводили су и све радове на уређењу логора-болнице и израђивали су колибе, настрешице, земунице и друга склоништа. Међутим, било је случајева да неко исчезне ноћу и у зору се врати са пресвученим вешом, храном и дуваном, што је било опасно за откривање болнице, особито од стране четника, који су, као лешинари, претресали околину.

У вријеме формирања болнице, затекао сам се у болници 1. пролетерске дивизије, као тифусар. Из околине Млиништа издвојени су тежи рањеници и тифусари и упућени, везом Трикића, у болницу. У том моменту наишао је 1. батаљон 1. пролетерске бригаде и нашли су ме другови из чете. Тешко су ме препознали због мршавости и исцрпљености. Другови

Вукосав Поповић и Радоња Делевић дали су ми нову енглеску униформу, ципеле и неколико конзерви меса, јер су савезници непосредно прије тога у близини падобранима спуштали оружје, муницију, опрему и храну. То ми је добро дошло, јер ми је одјећа била пропала шурењем у »партизанском бурету«, а ципеле нестале при евакуацији. У болници сам релативно брзо пребродило високу температуру и агонију. Нијесам халуцинирао и могао сам да пратим шта се збива у болници. У склоништу ме је нашао Мило Боричић, комесар болнице. Како смо из истог краја, причао ми је и о мом брату Драгутину, који је, као и Мило, био у 1. батаљону 1. пролетерске бригаде од њеног формирања у Рудом до погибије 15. марта 1943, у бици на Неретви. Дао ми је и слику њихове чете из ослобођеног Јајца, 1942. године.

Почетком јула створени су услови да се болница премјести. Осим групе која се упутила у састав 1. пролетерске дивизије, она је премјештена у Подгрмеч. Када смо кренули, нијесам имао косе на глави нити длаке по тијелу, а ни ноката на рукама и ногама. Пошто нијесам могао да обујем ципеле, ноге сам увијао парчадима поцијепане ћебади. Али, и поред тога, било је веома болно кретање. Умјесто ноката на ногама била је танка покожица и прсти су стално крварили, јер их је сваки додир вријеђао. Провлачили смо се правцем куда је прошла 1. пролетер ка дивизија ка Санцаку - преко Виторога, Зецепланине, Тр скавице, Зеленгоре и Дурмитора до села Обарде, у Санцаку. ! састав свог батаљона стигао сам два-три дана прије преласка ка Лима код Прибоја, на путу за Србију. Када сам стигао, другови су се изненадили и обрадовали. Био сам пресрећан. У спаску батаљона, моје име је било прецртано и у напомени напласано »умро или погинуо«. То се није догодило. Наша мајка Крајина и тога пута нас је пригрлила у својим њедрима и, по стоти и хиљади пут, сачувала и нахранила.

Формирање и рад болнице на Клековачи је један од најистакнутијих примјера успјешног и брзог организовања тајне болнице, без претходних припрема. Иако није дуже функционисала, дала је много позитивних искустава.

Милутин ЛУТОВАЦ

I konjovodci su junački ginuli

Bilo je to na položaju blizu Mliništa. Čiča Milisav je komandovao radnim vodom. U teškoj situaciji, kad su se borci već treći dan neprekidno borili sa Nijemcima duž pruge, nastojao je da im se, po svaku cijenu, dopremi topla hrana. Pozvao je dvojicu konjovodaca, Muju i mene, i rekao nam da se odvojeno, svaki posebnim pravcem, uputimo ka pruzi, vodeći konja sa kasanom punim hrane. Tako će, rekao je, biti sigurnije da će hrana stići do njih.

Nije mi bilo prvi put da vodim konja sa hranom, izlažući se opasnosti. Pa ipak, nikada nisam krenuo na zadatak sa toliko zebnje u srcu. Gusta šuma, puna vrtača, kroz koju je vijugala staza ka pruzi krila je mnoge opasnosti, jer su i naši i Nijemci stalno manevrirali kroz šumu, s namjerom da jedni drugima zadaju udarac s leđa. Na svakom koraku, vrebala je smrt. Moja svijest i savjest, cijelo moje biće, opiralo se strahu dok sam koračao ka pruzi i drugovima na njoj. Ali strah me nikako nije napuštao, postajao je naprotiv jači. Još samo malo, pa će odnekud planuti i ja više nikada neću ugledati svoje drugove. Još samo ovaj put ovako, uvjeravao sam samoga sebe, i nikada više. Zahtijevaću da se ponovo vratim u svoju četu, pa makar tamo morao ponovo doživljavati da me vječno muče moje promrzle noge i da slušam prijekore puškomitraljesca Jove Čulibrka što ga ne mogu dovoljno brzo pratiti svojim bangavim hodom. U strahu sam mislio čak i na to kako bi bilo bolje da je teret na mojim leđima, a ne na samaru, jer je konj kojega vodim šumskim stazama i bogazama stalni izvor opasnosti: neprijatelj me tako može lakše otkriti.

Od ruba šume na koji sam dospio pa do pruge koju moje oči zamijetiše, prostirao se proplanak obrastao u paprat kroz koju je vodila staza. Zastadoh da pritegnem užad kojima je kasan bio vezan za samar. Tu me je, izgleda, strah sasvim savladao. Počelo mi se prividati i ono čega nije bilo i nije moglo biti. Lijepo vidjeh ispred sebe grupu od desetak do zuba naoružanih četnika, iako sam znao da tada ratujemo samo protiv Nijemaca i da četnika u blizini gotovo ne može biti. Vidim, u strahu, i kako mi jedan od četnika domahuje rukom, ali tiho, bez glasa. Doziva me da im pridem.

A onda, negdje u dubini bića, negdje iza mojih očiju, pojavi se nekakav životni imperativ i odagna strah, kao da nikada nije ni postojao. Ne vidim više četnike, kojih nije ni bilo, sem u mojoj uobrazilji. Potegnem snažno povodac i sa konjem za sobom zakoračim proplankom ka pruzi. Ta uskotračna šumska pruga učinila mi se beskrajno duga. Na sve strane tragovi borbe koja se, do nedavno, morala voditi baš na tom dijelu. Bilo mi je jasno da su drugovi potisnuli Nijemce i da mi valja požuriti da stignem sa hranom. Hitajući, naiđem na stravičan prizor. Granata ili bacačka mina raznijela je i Muju i konja! Mujo je, idući svojim pravcem, očigledno izbio na prugu prije mene. Hrana iz razbijenog kazana bila se prosula i po njoj su se rasuli dijelovi svježeg mesa, i ljudskog i konjskog.

Potresen Mujinom pogibijom, grabio sam naprijed ka drugovima, misleći stalno na to kako sam se i ja mogao naći na njegovom mjestu. Dugove sam stigao tek na poslednjim kilometrima pruge.

Onda je nastalo objašnjavanje, jer sam odbijao da se vratim u svoj radni vod. Na svaki način, nastojao sam da ostanem uz puškomitraljez poginuloga Jere Živkovića.

Sutradan mi je čiča Milisav, nakrenuvši svoju već prosijedu glavu, blago govorio:

- Ne valja ti to, Branko. Zar ne shvataš koliko smo mi iz radnog voda potrebni borcima u četama? Oni nama veruju i cene nas i zar ti to nije dovoljno? Ko će se brinuti o tolikim njihovim potrebama ako svako od nas uzme puškomitraljez u ruke? I zar se i naši redovi ne prorođuju? Za ne ginu i konjovodci?

Da, znao sam da je čiča Milisav u pravu. Pa ipak...

Branko LAURA

Milivoje iz Dalmacije

U ratnom dnevniku, na više mesta sam zapisao ime Milivoje. Tada sam znao o kojem se dečaku i borcu radi. Prezime i ostali podaci o njemu bili su u spiskovima čete i Beogradskog bataljona. Ti spiskovi su nestali. Znao sam da je iz Dalmacije. Posle rata smo ga među sobom oživljavali i prozvali Milivoje iz Dalmacije. Tek 1980. godine, u pripremi knjiga »Beogradski bataljon« i »Dalmatinci u Prvoj proleterskoj brigadi«, pronašli smo njegovo prezime i ostale podatke.

Milivoje Ante Jelavić, rođen 1927. godine, Ravča, Vrgorac. Zemljoradnik. U drugoj polovini 1942. stupio je u bataljon »Vid Mihaljević«, a zatim u 4. dalmatinsku brigadu. Odmah je primljen u SKOJ. U aprilu 1943, postaje borac 3. dalmatinske brigade, početkom juna dolazi, po rasporedu, u sastav 6. beogradskog bataljona. .. Upamtili smo kako iscrpljen jedva korača, a blagim dečakim osmehom izgovara:

- Mogu izdržati, jer već imam 16 godina, ne brinite posebno 0 meni. Imam i ja ratničko iskustvo.

Nije ni primetio da je dobio zaštitu dvojice nešto starijih mladića. Preboleo je grip, spala je temperatura. U predasima između borbi, tražio je društvo svojih vršnjaka. Nekada su se igrali kao deca, a često raspravljali o ozbiljnim problemima rata i mira. Pri manjim reorganizacijama, komande vodova i četa su tražile Milivoja Jelavića da bude prekomandovan u njihovu jedinicu.

Poseban prilog je o njemu napisan na traženje boraca iz njegove 2. čete, jer je neke od njih, u snovima, budio i podsećao da se ne zaborave: Obrad Piljak, Ljubo Rabrenović, Meho Cerovac, Todor Toške Tomić, Timotije Kusmuk, Derviša Hodžić, Šime Krnić, Rade Bjelovuk... Za sebe nije pitao. I o svom prezimenu je ćutao. Imao je nepunih 17 godina kada je poginuo, 26. maja 1944. godine, u borbi sa Nemcima, između Šipova i Mliništa.

Milivoje je u našem sjećanju stasiti mladić, tek iznikao iz dečakog doba. Zadovoljstvo je bilo gledati ga lepog, tamnih očiju i bujne kose, prijatno je bilo slušati kako samouvereno i kočoperno brani svoje stavove, ili priča o drugarstvu, o borbi i svojoj novoj porodici - bataljonu. Odlikovala ga je izdržljivost i hrabrost, a sve što je činio išlo mu je od ruke, bilo da je čitao ili

pisao, bilo da je baratao puškom, mašinkom, bombom ili mitraljezom.

- Mene ste zaboravili da zadužite da poučavam nepismene - sa blagim prekorom reče on, novembra 1943, kod Travnika. - A znate li da sam onoj tek pridošloj devojci već pokazao sva slova? I lako je naučila. Rekla mi je da sam bolji učitelj od zaduženih...

Novu, 1944. godinu dočekali smo u selu Bačvice, kod Travnika. Redale su se pesme, dosetke, šale. Milivoje je pesme pratio na usnoj harmonici. U ponoć je ugašena lampa. Zatim je Žića Trninić ponovo upalio lampu i čestitao borcima Novu godinu. Milivoje je bio veseo, ali je to njegovo veselje, pokatkad, bilo osenčeno tugom. Koliko ćemo još ratovati? - pitao je.

U jednom razgovoru posle rata, negde oko 1950. godine, Žića Trninić se prisetio dočeka te nove godine, atmosfere koja je tada vladala, setio se i Milivoja.

- Veli on, Milivoje, meni kao komandiru, da grešim, da se ponekad nepotrebno nerviram, napijem, istrčim, opsjem vodiča. Nema šta, govorio mi je istinu. Crveneo sam, iako je kritika dolazila od njega, još tako mladog i zelenog. Kad smo te večeri otišli na spavanje, obišao sam ga na straži. Neprijateljski vojnici su u blizini. Mesečina. Hladno. Oslušujemo. Milivoje mi reče tiho, ali sa žarom u glasu i očima, da će zapamtiti doček ove godine u ratu. Dodao je da se čudi što svi ljudi u Jugoslaviji nisu zajedno, u borbi protiv neprijatelja, što Saveznici odugovlače slanje pomoći. Pitao je zbog čega je svet tako složen, a život tako težak, a mogao bi biti i veseliji jer, zna on, za svakog ima mesta pod suncem.

- Pogledao sam ga iznenađen - nastavio je Žića svoje sećanje. - Za mene su bili otkriće ta njegova zrelost i jednostavnost. U prvi mah, ništa nisam odgovorio. Rekao sam mu da je lepo što o svemu razmišlja i da ćemo o pitanjima koja postavlja razmišljati i raspravljati i u miru, kada budemo u boljim životnim uslovima. I sada, ponekad, zažalim što nema Milivoja da nastavimo ondašnji razgovor...

Žića uzdahnu, nečega se priseti, pa produži:

- Bio sam neki dan u mom Šapcu. Učini mi se da vidim Milivoja. Mladić hitro korača ulicom. Porastao, ojačao. U civilu je. Jeste Milivoje, nije. Viknem: »Milivoje!« Mladić stade. Pridem i pitam ga. On se osmehuje. Kaže da možda liči na tog mog Milivoja, ali nije on taj. Dešava se često da ljudi zaustave nekoga na ulici. Ništa neobično. Ratnici traže izgubljene.

- Zaboravili ste da me odredite u prethodnicu sa Žićom. Ipak sam išao - rekao nam je Milivoje u Imljanima, 27. januara 1944. godine.

- Ne samo da je išao sa mnom, već je trčao kao ždrebe **pred** rudu. Morao sam ga zadržavati, upućivati. Milivoje se mora, **ko-**čiti, određivati u sredinu kolone - govorio nam je Žića.

Februar 1944. godine, Vitovlje. Duži odmor i povremena **pre-**pucavanja oko Vlašića i Vrbasa. Sastanci Skoja, predavanja, **raz-**govori kraj peći koja pucketa, pripreme hora.

Milivoje je, sa jednim vodom, u zasedi, kod Turbeta. Neprijatelj je izvršio proboj. Kamufilirani naši borci su sačekali nemačke vojnike i naneli im gubitke.

- Ranjen je Spasoje Radovanović, a njihovih je bilo pet mrtvih i više ranjenih - prepričava Milivoje grupi boraca ishod akcije. - Žao mi je što mi nisu dozvolili da ih jurim po snegu, da im pokažem kakvi smo borci.

Redao je odluke Drugog zasjedanja Avnoja. Teklo je to spontano, od srca. Drugovi su ga slušali pažljivo.

- Pa nećeš nam, valjda, i ti Milivoje biti komesar? - ote se Živku Todoroviću. - Bolje je vodnik. Ima vremena ako rat potraje. ..

- Tako osećam - brani se Milivoje - to su moje misli, ispovesti. Danas sam mogao poginuti. A ne pričam vam kako su mi okrnuli šinjel, probušili torbu. Pogledajte! Pokretom ruke ljutito je pokazivao.

U selu Podrašnica, aprila 1944, četni sastanak. Pohvalili smo hrabre i ukorili spore.

- Mene pohvaljajte kada ih isteramo - dobacuje Milivoje. - Sada mi je dužnost da ih tamanim.

- Na tom sastanku Đoković je pohvalio Kusmuka i Maligeca, a Habulin je istakao Junusa i Islama. Jednoga je, tih dana, Milivoje pitao:

- Kada ću postati član Partije?

- Mlad si, ima vremena i za tebe i za ostale - odgovorili su mu.

Čare, ustajući, otkopčava harmoniku.

- Zovite drugare, zasviraću kolo!

Zaigraše prsti, odjeknuše poznati zvuči, oteše se osmesi, okupiše se borci i seljani. I Milivoje poskakuje, uči. Osmeh ozario lepo lice. Derviša ga stegla za ruku i pokazuje mu neko kolo iz Srbije. Ubrzo zatim, razvi se kozaračko kolo. Smenjuju se oni koji započinju pesmu. Ruke su isprepletane. Glasovi izmešani. Odela na igračima različita. Milivoje ima nemačku bluzu, stešnjene italijanske pantalone i povelike čizme. Samo mu je titovka po meri izrađena. On razdragano uzvikuje: »Druže Tito, jagodo iz rose... «

Raširilo se kolo na prolećnoj travi. Vojska i narod.

- Lepo ih je videti i sa njima biti. Čovek je onda bogatiji. Niko ovo ne bi umeo režirati i organizovati - kaže Mirko Kostić posmatrajući kolo.

To veliko kozaračko kolo igralo je u nedelju 21. maja 1944. godine, u selu Duge Njive. Veselju se pridružio i poznati guslar Lazar Radak. Za sve je bilo zadovoljstava, a za Milivoja i iskri prve ljubavi. Zagrlio je i poljubio Dervišu kada su prestali svirka i igranje. Pogledala ga je začuđeno.

- Samo da vidim *kako* je *to* - *rekao* je zbunjeno.

- Ne ljutim se. Može se i poginuti - uzvratila mu je Derviša. Posle celodnevne borbe sa Nemcima kod Šipova, 25. maja 1944. godine, Milivoje opet pita za prijem u Partiju.

- Ima vremena, mlad si, sačekaj - rečeno mu je.

- A nisam dete i mlad kada dobrovoljno ostavljam roditelje i kuću i krećem u boj? Onda sam zreo, je li? - ljutito je uzvratio.

Sutradan Nemci uporno nastupaju u streljačkom stroju. Desant je na Drvar. Žele prodrati u grad. A mi smo im se isprečili i branimo stopu po stopu slobode. Gerzovske košare, pruga Jajce - Drvar, Lisina, šume i kamenjar. Beogradski bataljon od juče ujutru, iz sata u sat, ratuje sa nadmoćnijim neprijateljem. Poginuo je Obrad Piljak, zaspao je zauvek dečaćkim snom. Milivoje zasuzi. Otire oči. Na proplanku je pao i Meho Cerovac. Pluća su mu prorešetana. Takođe dečak. Odoše oba dečaka iz Bosne. Hitri, brzi, požrtvovani.

- Kako prežaliti kada me guši u grudima i mutno mi je u glavi? - govori Milivoje svoju tugu.

Istog popodneva Milivoje se našao u razvijenom stroju čete. Prostor pred njim je ispunjen šlemovima i zelenim uniformama. Nemci se kreću uvežbano, trče, pucaju. Bataljon »Garibaldi« je napuštao ulogu zaštitnice. Komesar brigade i njegov zamenik (Mirko Jovanović i Komnen Žugić) zahtevali su da članovi Partije i Skoja pokažu posebnu postojanost.

Pošao sam sa puškomitraljeskom četvorkom na levo krilo. Sa nama je i Milivoje. Osmatrali smo put i šumarak. Pucali smo. Tri sata smo ih držali prikovane za zemlju. Ponestalo nam je municije. Na sreću, na vreme smo primili novu. Očekivali smo da će se Nemci povući, ali su oni bili uporni. Pustili smo ih do na sto metara...

Evo šta sam u toj borbi zapisao posle dva dana, 28. maja 1944. godine:

»... Pred našom grupom bio je brisani prostor i kamenjar. Palo ih petnaest, no opet jurišaju. Levo od nas je zelena šikara. Katkad bacimo pogled i na tu stranu. Čini nam se da otuda nema opasnosti.

Ćordaš je desno od nas. Traži municiju. Ubio je dvojicu i pokazuje ih rukom. Simić poziva na juriš. Drašković je staložen i hladnokrvan. Protivnik ne šteti municiju. Neki se naši delovi povlače. Primorani su.

Ležimo u zaklonima i radosni smo što naše krilo još odoleva. A onda, kao da su iz zemlje iznikli, iz šume se pojavi desetak neprijateljskih vojnika. Pucaju i traže da se predamo. Toliko su blizu da im i oči vidimo. Njihove bombe nas prebacuju. I mi bacamo naše poslednje četiri. Sipamo iz mitraljeza, mašinki, pušaka i tražimo pomoć. Naši se povlače i naređuju to i nama. Oni ne vide da smo u klopki: Zbog toga opominjemo Milivoja i sve ostale da se moramo što pre povući. U tom trenutku »prosvira« mi desnu ruku. Krv se sliva na mašinku i kamen. Ne osećam bol. Trojica se pokreću i padaju. Nemci nas mogu poubijati, ali oni nas žele žive i iskaču prema nama. Milivoje ih sačekuje bajonetom. Dvojica ostaju mrtvi. Jedan se izvukao i verovatno otišao da traži pomoć. Milivoje je ranjen u stomak. Povukli smo se do jednog žbuna. Tada se vratio naš vod i na sebe privukao pažnju Nemaca. Milivoja pridržavamo i vodimo dalje, dok se on drži za stomak i teško diše. Nosimo i njegovu pušku. Zrna i mine pršte oko nas.

Ipak, Nemci su zaustavljeni. Sedamo na kamen. Zaklonjeni smo u uvali. Milivoja previja Danica Tadić. Nudi mu mleko iz čuture. Spasa nema. Creva su izbušena i Milivoje umire.

Juče je padala kiša. Dolaze novi ranjenici.

Predveče toga prolećnog dana, sahranjen je Milivoje. Oči su mu bile dugo otvorene. Čini se tamno mrke ili crne. Neko ih je najzad zatvorio.

- Primićemo ga posmrtno u Partiju - reče Mile Koštan i skide kapu.

To smo i učinili. Koštan i Derviša su uskoro posle toga poginuli.

" *Milosav BOJIĆ*

Борбено братство са батаљоном »Гарибалди«

После капитулације Италије у саставу наше бригаде основан је батаљон »Гарибалди« од италијанских војника и старешина који су се добровољно определили да се, заједно са нама, боре против фашизма.

Мада смо политички схватили оправданост такве одлуке, у почетку је нисмо лако прихватили. Требало је времена да савладамо осећај да се ради о људима који су нам до јуче били непријатељи, а нисмо, сем тога, ни веровали да ће се прилагодити нашим условима борбе, и да ће се успешно борити против дојучерашњих савезника - Немаца. Стога смо били не-поверљиви.

Прва борбена искуства у садејствима са италијанским друговима имали смо у борбама око Травника, на Виленици, а касније и са целим батаљоном изнад села Равно, у Купрешком пољу.

Дивизија се после дрварске операције извлачила са просторије Купреса у рејону Прозора. У борбеном распореду, на положајима изнад села Равно, у заштитници се заједно са нашим батаљоном налазио батаљон »Гарибалди«. Командант бригаде је наредио штабу нашег батаљона да узме под команду батаљон »Гарибалди« и да са њим остане на положајима све док се дивизија не повуче.

Изашли смо на положаје, које је већ био посео италијански батаљон. Пред нама је пространо Купрешко поље, а по њему огроман број немачких јединица, пешадија и моторизација. Лагано су се кретали и заузимају положаје према »гарибалдинцима«. Италијани су из слабих заклона, подигнутих на брзину, гађали на Купрешком пољу Немце тешким митраљезом »Бреда«. Кад смо штабу батаљона Италијана саопштили задатак који смо добили од штаба бригаде, најпре смо им наредили да не отварају ватру на тако велику даљину.

Пошто су »гарибалдинци« већ били посели положај, ми смо, у договору са њима, одлучили да не престројавамо борбени поредак, већ да наш Краљевачки батаљон уђе у њихов распоред. Иако је то била наша грешка, морам да кажем да смо то учинили и из недовољног поверења у борбену вред-

ност батаљона »Гарибалди«. Уз сагласност штаба њиховог батаљона, ставили их под команду наших јединица и најстрожије наредили да, без наређења, не сме нико да се повлачи са положаја. Другови Италијани су сви, без изузетка, са највећом озбиљношћу примили такво наређење и упозорење. Они су се знали добро обезбедити на положајима, и то своје знање су ту брзо искористили и за тили час од камена су никли већи и мањи бункери.

До мрака је остало још неколико сати. Немци су се у Купрешком пољу споро припремали за напад, ми смо очекивали да ће то чинити брже. Иза нас се отегла бескрајна колона јединица наше дивизије, која се извлачила. Сваког часа смо очекивали да ће Немци почети артиљеријом и минобацачима припрему напада. Стрепили смо како ће наше јединице да поднесу артиљеријску ватру, а касније борба са немачком пешадијом мање нас је забрињавало.

На нашу срећу, Немци нису отпочели напад пре него што се спустио мрак. Дивизија се била извукла и ми смо добили наређење да се повлачимо, као заштитница дивизијске колоне. Тек када су се наше последње јединице повукле неколико стотина метара, на положаје су почеле да падају непријатељске гранате.

Нисмо имали водича. Пао је мрак и ми смо се кретали по азимуту према превоју на комуникацији Прозор - Г. Вакуф. Пута није било, већ смо се ломатали по кршевитом земљишту, испресецаном вртачама, ниским и бодљикавим жбуњем, а местимично и високим четинарима. У претходници је ишла чета нашег батаљона, затим италијански батаљон »Гарибалди« и, на крају, у заштитници се налазила главнина нашег батаљона. Била је мркла ноћ. Другови Италијани нису баш били вични да се крећу у таквим условима, често су кидали колону и губили везу. Морали смо чешће да правимо застанке да би успоставили везу, да би јединице могле несметано да се крећу. Ипак смо успели да пре сванућа доведемо јединице у одређено подручје.

Већ су иза нас остале борбе на Млиништу, Лисини и Чардаку. После тога 4. краљевачки батаљон је учествовао у обезбеђењу одласка са Купрешког поља Врховног штаба и друга Тита за Италију, и касније за Вис.

Немци су и после тога наставили са 7. СС-дивизијом »Принц Еуген« жестоку офанзиву на јединице 1. пролетерске дивизије, са циљем да је опколе и униште.

Борби на Враници претходио је покушај наших јединица да се из рејона Прозора и Горњег Вакуфа пробију поред Трав-

ника и даље, према северу, преко Угра, у централну Босну. Међутим, водећи свакодневне борбе, оне су успеле да се пребаце са планине Вранице преко комуникације Г. Вакуф - Травник дугим и напорним маршевима, уз борбе око цесте на просторију Башарица-поља. На том простору после напорног ноћног марша, јединице наше дивизије су у рано свитање доспеле у потпуно окружење. Захваљујући доброј обавештености о нашим намерама, те њиховој могућности да користе комуникације за пребацивање моторним возилима, Немци су благовремено посели положаје на правцу нашег кретања - на Комару. Сутрадан, на том се простору развила жестока борба. Сећам се да су жестоке борбе на Башарица-пољу водили 2. и 3. батаљон, а на њиховом левом крилу, у току целог дана, успешно су одолевали непријатељским нападима 6. и батаљон »Гарибалди«. Наш батаљон је био у бригадној резерви и убрзо је убачен у борбу да помогне 3. батаљону. Бригада је ту изгубила преко 50 бораца, њен маневарски простор је знатно сужен и претило јој је уништење. Штаб 1. пролетерске дивизије је одлучио да се са дивизијом врати према планини Вранице, преко шума Палике и Крушевачке планине.

С падом мрака, почело је извлачење јединица из окружења. Сећам се, кад смо прелазили комуникацију код Ростова, наишли смо на запаљени немачки камион, који су у току ноћи запалили делови 1. батаљона. Десно од наше колоне јединице 3. крајишке бригаде, једновременно кад и ми у мрклом мраку прелазиле су цесту. Крајишници су били ближе, брзо су прешли цесту и хитали према врху Вранице.

Са батаљоном смо прешли ту комуникацију, и то са обрнутим маршевским поретком: напред је ишао само један пешадијски вод, за њим радни вод, пратећа чета и најзад главнина батаљона. После мучног пењања уз стрме падине Вранице, по мркој ноћи, по некаквим чечарима и густој шуми, у другој половини ноћи избили смо на један пешачки пут, који се ту, у непосредној близини спајао са путем који од Бусоваче води ка Бусовачким стајама. Наш батаљон је ту добио одмор до сванућа. Јединице су остале у истом маршевском поретку да се одморе до зоре, с тим да рано наставе марш према Вранице. Без обзира на то што је киша лила као из кабла преморени борци су се одмарали скривени под шаторска крила, ћебад и шињеле. Сем стража и заседа, колико су могли и како су могли борци су спавали.

У прво свитање наређен је покрет у истом маршевском поретку. Налазио сам се са стрељачким водом, који је ишао

као претходница батаљона. После пет минута марша, избили смо на пут који води уз брдо ка Бусовачким стајама. Кретали смо се без водича, према карти смо знали за тај пут, и да треба и даље да се њим крећемо.

Кроз полумрак и измаглицу, са растојања двадесет до тридесет метара, уочили смо колону, која се кретала ка нашем путу. Разуме се да нам није било ни на крај памети да је то непријатељ. Помислили смо да је то наш 6. батаљон. Чак смо у то били и убеђени јер, по неким подацима, требало је туда да наиђе. Мислећи да су то наше јединице, ми смо им до-викивали уговорене знаке, па пошто на то нисмо добијали никакав одговор, онда смо их отворено дозивали »Ало, Шести«. Међутим, ни на то није било одговора, колона се журно без заустављања, и даље напред кретала. Чули смо чак да се оном колоном преноси нека нама неразумљива команда, а кад смо боље погледали, видели смо да су ти војници имали домобранске капе. Више није било сумње - пред нама су били делови усташко-домобранског брзог здруга из Бусоваче.

Први смо ми отворили ватру из једног пушкомитраљеза, аутомата и из пушака. Домобрани су појединачно одговарали на ватру, настављајући да и даље журе уз брдо. На нашу велику несрећу, установили смо да највећи део нашег аутоматског оружја, због ноћашњег плуска, није могао да дејствује. Наредило је да пушкомитраљесци што прије очисте своје оружје и, захваљујући само њиховој доброј обучености и познавању оружја, тај за нас тежак проблем у тој ситуацији, био је брзо решен.

Нас је сад забрињавало колико је велика та непријатељска колона. Одмах сам наредио да се са мањим деловима бочно напада непријатељска колона. У исто време 6. батаљон је напао ту колону и разбили смо их.

Ускоро је стигао курир из штаба 1. пролетерске бригаде који је пренео кратко наређење команданта: »4. батаљон, са батаљоном »Гарибалди«, који се ставља под вашу команду, има улогу заштитнице дивизије, и има задатак да спречи непријатељски продор ка Бусовачким стајама до извлачења главнине дивизије преко планине Вранице«.

Наш батаљон је већ био на положајима, у борбеном поретку, и већ је водио борбу са непријатељем. Ускоро се јавио нашем штабу командант батаљона »Гарибалди« Бузепе Марас. У договору са његовим штабом, одлучили смо да десно од нашег положаја јединице батаљона »Гарибалди« поседну рејон за одбрану, и да штабови батаљона ради лакшег руковођења буду заједно.

Положаји су били повољни за одбрану. Земљиште је имало благ успон према висовима на планини Враници. Било је испресецамо мањим и већим пропланцима и већином покривено рећом или гушћом шумом. Тло је било кршевито, са доста вртача и мањих и већих камених громада. Као створено за одбрану, посебно маневарску, какву смо ми имали да водимо да бисмо створили потребно време за извлачење 1. пролетерске дивизије.

Неколико часова се водила борба. Јединице брзог здруга нападале су отварајући паклену ватру из аутоматског оружја и минобацача. Због покривеног земљишта, нисмо могли тачно да оценимо колика је њихова јачина, али смо претпостављали да је то била ојачана чета са око стотинак војника.

Наше јединице, користећи повољне положаје, сачекивале су блиском ватром те усташко домобранске снаге, наносиле им губитке. Напад смо лако одбили.

Око 12 часова добили смо наређење да образујемо дивизијску заштитницу, да се извучемо из борбе и да се повлачимо за дивизијом.

Сунце је тог понајдужег дана у години пекло када смо формирали маршевску колону и када смо кренули за дивизијом, поносни што смо и тај задатак успешно извршили, али и тужни што смо победу морали да платимо и животима неколико наших другова.

Посебно смо се радовали и били смо поносни на наш батаљон »Гарибалди«, који се у тој борби одлично показао у сваком погледу, и што је могао успешно да се мери и да ни у чему не заостаје, у сложеним и тешким борбеним условима, са Краљевачким батаљоном прекаљеним у таквим борбама и окршајима.

: . • Теодосије ПАРЕЗАНОВИћ

»Hrabro Antonio, biće bolje«

Imao bih mnogo da pričam, posebno o dramatičnim danima posle 8. septembra 1943, kao i o događajima koji su usledili, ali želim da se još jednom podsetim onog što se dogodilo meni, jednom od mnogih, u ime moralnog duga koji posle toliko godina patnji, borbi, i zadovoljstva nakon povratka kući, treba odužiti.

Neposredno posle mog imenovanja za komandira Treće čete bataljona »Garibaldi«, u januaru 1944. poslali su nas u okolinu sela Skela koje je dominiralo prilaznim putevima za Jajce, simbol današnje Jugoslavije.

Uveče 21. januara 1944. smestili smo se, pošto smo preduzeli mere bezbednosti, u seoske kuće, podeljeni u grupe od po pet ili šest ljudi. Sećam se da smo dobili meso i da su se žene koje su nam pružile gostoprimstvo trudile da kuvaju najbolje što mogu.

To nas je podsetilo na naše daleke domove, ali su nas najviše iznenadili ljubaznost i pažnja koju su nam ukazali.

U zoru 22. januara zauzeli smo položaj iznad raskršća prilaznih puteva za Jajce, ispred mosta. Kad smo polazili, naše domaćice su mi rekle: »Vratite se, naša kuća vam je uvek otvorena«. To je samo jedan od mnogih skromnih primera učešća naroda u borbi za oslobođenje. Ogovorio sam na svom oskudnom hrvatskom: »Ne znam da li ću moći da se vratim, ali vam zahvaljujem«.

Oko podne, iza okuke na putu iz Donjeg Vakufa, pojavila su se nemačka oklopna vozila koja su se spremala da napadnu Jajce. Odmah su otvorili vatru iz malih topova i mitraljeza.

Odogovorili smo našim mitraljezom »breda« i mašinkama s ciljem da usporimo napredovanje Nemaca prema mostu. Tom prilikom ranjen sam u obe noge.

Moji drugovi, rizikujući život, uspeli su da me izvuku. Koliko se sećam, na položaju smo ostali još nekoliko časova. Bio sam prvi ranjenik u četi od trenutka kad mi je poverena komanda. Ležao sam na šatorskom krilu.

Tako su započele moje dogodovštine kao ranjenika, prilično mučne, kao i dug i mukotrpan put do spasenja.

Na rukama su me odneli do komande bataljona. Sledećeg jutra krenuli smo na trodnevni put planinskim i šumskim staza-

ma i bogazama. Imao sam sreće. U početku sam jahao jednog konjića, a kad sam se zamorio, stavili su me na improvizovana nosila od šatorskog krila. Tako sam stigao do bolnice Prve proleterske brigade, bolnice koja se sastojala od jedne jedine drvene barake.

Bila je noć. U bolnici sam našao italijanskog lekara iz Rima, vrsnog hirurga, doktora Truinija, kome mnogi partizani duguju život. Shvativši da se nalazim u teškom stanju, rekao mi je: »Sad ne mogu ništa da učinim za tebe.« Nije ni mogao jer je bio mrak, mrak kroz koji su se probijali samo bleđi zraci sudbine.

Izgubio sam mnogo krvi, a temperatura je stalno rasla. Ujutro, drugarice i drugovi dodeljeni bolnici, »asistirali« su Truiniju koji mi je došapnuo: »Pokaži da si jak, mnogo će te boleti.« Gangrena je neumoljivo zahvatala rane.

Dodao je: »Nemamo anestetike osim nekog sredstva za prskanje rana i ne možemo da radimo transfuzije.« Zato sam popio punu čašu rakije koju su doneli bosanski seljaci. To je nesumnjivo poznati specijalitet tog kraja, ali u mom slučaju to je bilo umirujuće sredstvo relativne jačine, ako se tako može reći.

Nisam potpuno izgubio svest. Na kraju, potpuno klonuo, ostao sam da ležim na šatorskom krilu prekrivenom slamom dan ili dva, verovatno u buniu.

Došavši sebi, ugledao sam jednu drugaricu koja me je pitala kako sam i hrabrila me ponavljajući rečenice od kojih sam jedva nešto razumevao. S druge strane ležao je mladi partizan, imao je 15 ili 16 godina, koji je neprestano ječao.

Taj jadni dečak umro je sledećeg dana.

Prolazili su dani i noći. Lečili su me kako su umeli i znali u tim uslovima. Sećam se da su zavoji bili raznih boja. Bili su napravljeni od prvih i retkih padobrana saveznika koji su počeli da labdevaju jugoslovensku vojsku.

Drugarice ili bolničarke, kako su ih zvali, nesebično su se zalagale i pored opšteg nedostatka materijala. Pamtim simpatično lice jednog starijeg čoveka, ne znam da li je bio lekar ili bolničar, koji se starao o svemu. Bio je uvek nasmejan i za svakog je imao lepu reč ili duhovitu dosetku.

Bio je divan čovek i drug. Zračio je optimizmom i ulivao je poverenje. Ne sećam se njegovog imena, ali je bio uzor istrajnosti, spreman da se uhvati ukoštac s nevoljama s kojima je svakodnevno morao da se suočava.

Snaga me je izdavala a patnje su bile sve veće, ali su te devojke i ti ljudi, koji su neumorno i uz mnoge opasnosti (pojavio se i pegavi tifus) savlađivali stotine problema, uvek za mene imali lepu reč.

Jedna od tih devojaka, koja je znala pomalo italijanski, trudila se da me nauči srpskohrvatski. To mi je pomoglo da izađem iz izolacije zbog nepoznavanja jezika.

Ponekad su dolazile grupe koje su svirale i pevale partizanske pesme, kao i pesme o svom kraju i običajima. To nas je razgaljivalo i za neko vreme podizalo moral.

Bilo je i kraćih predavanja o razvoju događaja na frontovima, o značaju i političkom sadržaju borbe jugoslovenskih naroda za slobodu i nacionalnu nezavisnost, o istoriji i ulozi Komunističke partije u toj borbi.

Nisam mnogo shvatao ili zbog nepoznavanja jezika ili zbog svoje političke nepripremljenosti ili zbog slabog zdravstvenog stanja. To mi je često delovalo apstraktno i jednolično.

Ipak, sve to nije otišlo u vetar. Kad sam se vratio običnom životu, morao sam da vojujem različite bitke i ceo vek sam proveo u radničkim organizacijama.

Dani su prolazili i jedne noći, mislim da je to bilo krajem februara 1944, poljskim telefonom koji je bio povezan s komandom brigade, stigla je poruka da moramo napustiti našu baraku-bolnicu jer dolaze Nemci.

Bolničarke su došle i pokrile me najbolje što su mogle. Uviđajući mi teže ranjenu nogu u prekrivač, govorile su: »Hrabro, Antonio!« Tad su me već oslovljavale po imenu. Iznele su me na rukama.

Padao je sneg i bilo je veoma hladno. Još sam imao temperaturu. Stavili su me na konjića koji je, čini mi se, karakterističan za Bosnu.

Druge ranjenike su nosili na improvizovanim nosilima. Oni koji su mogli da hodaju, s naporom su pratili kolonu.

Tako sam krenuo na lutanje kroz planine i šume prekrivene snegom, stazama punim svih mogućih opasnosti, puteljcima kojima bi se teško kretali i zdravi ljudi sposobni da hodaju normalno.

Često razmišljam o partizanima i partizankama dodeljenim bolnici koji su ulagali natčovečanske napore da spasu ranjene i bolesne. Neki od nas, u cvetu mladosti, nisu izdržali. Ostali su u tim planinama.

Možda su ovo prazne reči, ako mi je dozvoljeno da ih upotrebim, ali mislim da čuvena pesma italijanskih partizana poznata kao »Lepojko, zdravo« (Bella ciao), koja govori o cvetu partizana, verno odslikava tadašnju stvarnost.

Na tom dugom putu, bolnicu su stalno i veoma požrtvovano štitile partizanske jedinice.

Pažnja i predanost u zaštiti ranjenika predstavljaju jednu od najlepših i najznačajnijih stranica partizanske borbe.

Prema onom što sam kasnije mogao da pročitam, o tome kao i o dramatičnim i doslednim odlukama, zaista su ispisane divne stranice.

Drugi su dali sjajne opise političke svesti i vojničke dužnosti i podnetih žrtava da se zaštite i spasu ranjeni i bolesni drugovi, tako da su ovi redovi samo skromno sećanje na iskustvo doživljeno na licu mesta, ako se tako može reći.

Dani su prolazili a mi smo se premeštali iz jednog sela u drugo uz povremena, ponekad veoma retka zaustavljanja. Događalo se čak i da se odmaramo na otvorenom.

Jahao sam na svom konjiću kojeg je vodila jedna drugarica. Bio je to tegoban marš, izuzetno naporan za sve. I pored preloma noge koja bi se pomerila svaki put kad bi konj propao u sneg, nisam mnogo osećao bol. Skoro otupeo, ipak sam izdržavao.

Jednom sam se sručio u sneg. Bio sam na ivici snage i tražio sam da me ostave tu gde sam pao, ali odgovor je bio: »Hrabro, Antonio.« Stavivši me na konja, ponavljali su »biće bolje« i ja sam nastavio.

Hrabrili su me i za vreme odmora. Dok sam učio nove reči, pričali su mi o svojim domovima, porodicama i selima koja su morali da napuste. To mi je bio podstrek da govorim o sebi.

Jelo se što se imalo, ali su ono malo što smo ponekad dobijali prvo davali ranjenima i bolesnima. Ostatak bi pojeli drugovi koji su se brinuli o nama.

Marš, ako se tako može reći, nastavljao se kroz šume i planine, s dužim ili kraćim predasima zavisno od situacije, od sela do sela. Prilikom odmora u nekom seocetu, bio sam svedok jednog tragičnog i ljudskog događaja.

Nemci su izvršili napad na grupu kuća, čini mi se avionima. Položili su me na zemlju u sobičku u kom je već bila mlada seljanka teško ranjena prilikom napada. Tužno je ječala. Tragičnu sliku pružala je devojčica stara samo dve godine koja se držala za majku i neutešno plakala.

Taj prizor me je duboko potresao i urezao mi se u sećanje. To je bila slika patnje i nevinog bola, strašna osuda svih užasa rata koji nikog nije štedeo.

Nastavili smo put. Ja i dalje na svom konjiću. Kažem svom, iako on to zapravo nije bio, ali posle toliko vremena smatrao sam ga svojim. Na vrhu jedne strme staze, odjednom se stropoštao mrtav od iznurenosti i gladi. I on je obavio svoju dužnost do kraja.

Dotrčali su do mene strepeći od novih nevolja ali, srećom, nije bilo drugih preloma.

Jednog jutra, rano u zoru, nemačka patrola zasula je s visova kolonu mitraljeskim rafalima, ali napad nije dugo trajao. To je

bila kratka akcija srećom bez posledica. U metežu koji je nastao, drugi konj kog sam dobio, uzjogunio se i ukopao u duboki sneg.

Pritrčale su drugarice da me izvuku iz neugodnog ali i pomalo smešnog položaja. Konj je bio zauzdan samo jednim uzetom. Što sam ga više vukao, konj se okretao u mestu, ne idući ni napred ni nazad. U međuvremenu, zasipali su nas rafalima.

Prvih dana aprila vreme se popravilo, a sneg je gotovo potpuno okopnio u nižim predelima. Sišli smo u dolinu. Splavovima napravljenim od međusobno povezanih debila, bolnička kolona je prebačena preko prilično široke reke, nabujale od otopljenog snega.

Vreme je bilo lepo. Sunce je divno grejalo i ranjenike koji su nošeni na rukama izneli su iz kuća na travnatu livadu s drvećem, na olakšanje svih nas.

Drugog dana, u sunčano jutro, iza planine koja se uzdizala iznad doline, pojavila su se u brišućem letu dva nemačka aviona koja su mitraljirala kuće. Imali smo dva ranjenika.

Jedan od tih aviona, napravivši veliki krug, ustremio se prema livadi na kojoj smo nepokretno ležali ispod jednog velikog drveta. Oni koji su mogli, potražili su zaklon u obližnjem šumarku. Srećom, sve se dobro završilo. Meci su se žarili u zemlju na samo nekoliko metara od nas.

Nastavili smo marš prema Drvaru, gradu kog se sećam jer smo deo puta prevalili uskotračnom prugom. To je bila slobodna partizanska teritorija.

U furgonu, ležeći u polumraku čuo sam da me neko doziva. Ugledao sam Inoćentea Kocolina iz komande bataljona »Garibaldi«, koji me je upitao kako sam. Izraz njegovog lica govorio je više od reči. Izgledao je veoma loše.

Tokom tog kratkog puta pričao mi je o drugovima koje sam ostavio, o teškim borbama, napornim marševima, oskudici, ali bataljon »Garibaldi« se časno borio. U toj situaciji to mi je pružalo unutrašnje zadovoljstvo.

Politička odluka jugoslovenskih komandanata da uključe bataljon »Garibaldi« u Prvu proletersku brigadu koja je bila i ostala simbol otpora i borbe za oslobođenje jugoslovenskih naroda, vremenom je dobila značaj koji u tom trenutku nismo shvatali.

Kocolino me je zagrlio i opraštajući se, pozeleo mi je sve najbolje na svoj šaljivi način. Rekao mi je da ide na omladinski zbor ili kongres koji se tih dana održavao u Drvaru.

Stigli smo u bolnicu koja se sastojala od skupa dobro opremljenih baraka.

Povoljniji vremenski, posebno politički uslovi, omogućavali su redovnije i trajnije dopremanje savezničke pomoći.

Dva ili tri dana kasnije imao sam prvu hiruršku intervenciju. Prelomi su vremenom postali još teži zbog procesa omekšavanja kostiju od čega se više nikad neću izlečiti.

Probudio sam se posle anestezije pentotalom sa ogromnim gipsom na nozi, učvršćenim gvozdenim šipkama i poduprtim ug-rađenim stalkom.

Najčudnije mi je bilo što sam posle buđenja oko sebe ugledao drugarice koje su mi toliko dugo pomagale. Bile su zadovoljne ishodom. Postavljale su mi pitanja i govorile da sam se i pored svega izvukao, zadirkujući me zbog gipsa.

Zbog delovanja anestetika govorio sam nepovezano i tražio nemoguće stvari. Uporno sam navaljivao da se prošetam s drugaricom čijeg se imena više ne sećam.

Posle ovog, što je možda bilo izlišno pominjati, nekoliko dana kasnije, prvo na nosilima a zatim na neobičnim kolima koja su vukli volovi, prebačen sam zajedno sa ostalima u Bosanski Petrovac. U noći između 23. i 24. maja 1944. ukrcan sam u englesku ili američku »dakotu«, avion koji će me vratiti u Italiju.

Moj marš je bio završen.

Drugarice i drugovi koji su me negovali i pazili, toplo su se oprostili sa mnom na italijanskom, govoreći: »Zdravo, druže Antonio«, dodajući uobičajeno »biće bolje«.

Zahvalio sam im se, nisam mogao reći ništa drugo, grlo mi se steglo.

Mnoge epizode i događaji izbrisani su ili izbledeli u sećanju posleolikih godina, ali ono što je bitno za mene i mnoge druge koji su bili sa mnom, zauvek je ostalo u nama.

Možda će u ovim redovima biti netačnosti i većih propusta, zbog čega se izvinjavam, ali moja namera je bila da kroz dramatične i ponekad neopisive patnje zabeležim pregalaštvo, junaštvo i predanost mnogih ljudi, pre svega devojaka, u njihovom natčovečanskom nastojanju da spasu život tolikim ranjenicima.

Da nije bilo tih predanih devojaka i ljudi o kojima se možda malo zna, da odbrana partizanskih bolnica nije ponekad bila i najvažniji zadatak, ne bih mogao da ispišem ove redove. Oni predstavljaju veoma skromno i nedovoljno svedočanstvo koje iznosim posle toliko godina, nadajući se da nisam razoračao one koji su me zamolili da to učinim.

Ne znam da li postoji spomenik, a verovatno postoji, posvećen tim drugaricama koje sigurno nisu igrale sporednu ulogu, mada ponekad nedovoljno poznatu, u borbi za oslobođenje naroda koju istorija ne može zaboraviti.

Antonio MOTA

Pakao na Komaru

U lijepo i svježe jutro, 23. juna, naš bataljon je krenuo, sa 3. bataljonom prema neprijateljevim položajima na Komaru. Krećemo uz brdo, kroz gustu bukovu šumu, raskošno zaodjenutu zelenim ogrtačem, kroz koji škrt proviruju blagi sunčevi zraci. Nekada su ovom šumom krstarili samo čobani, lugari, drvosječe ili lovci, a sada su se u njoj i na njenoj ivici ispriječile snage 7. SS-divizije »Princ Eugen«. Tišinu šume poremeti, ponekad, pucketanje suvih grančica pod našim nogama. Nastojimo da nas neprijatelj ne otkrije i da se što duže neopaženo krećemo. Ne znamo tačno kada i gdje ćemo naići na neprijatelja, ali očekujemo sudar sa njim. Nepovoljno je to što će on najvjerojatnije, iz busije prvi otvoriti vatru. Zato dobro osmatramo, držeći oružje spremno za dejstvo u svakom trenutku. Penjući se tako kroz šumu, oznojili smo se, iako je u šumi prohladno.

Najprije je borba počela kod 3. bataljona. Ubrzo zatim neprijateljeve predstraže nas dočekaše jakim puškomitraljeskom vatrom. U prvom trenutku ne mogasmo da ih uočimo. No debela stabla starih bukava pružiše nam prvu zaštitu. Odmah se pribasmo i ugledasmo mitraljeska gnijezda, pa neodložno odgovorismo vatrom. Razvi se žestoka borba. Tišinu stoljetne šume prekidaju gotovo neprekidni mitraljeski rafali, našeg i 3. bataljona, kasnije i Četvrtog, i neprijateljski koji bjesomučno kose po šumi. Čete krenuše složno u napad. Tako, u prvom naletu, poslije kraće borbe, suzbismo neprijatelja, koji se prebaci u prirodne i improvizovane zaklone, blizu ruba šume, gdje se nalaze i njegove glavne snage. Na tim položajima nas čekaju i najteže borbe.

Ne znajući da smo tako brzo i tako duboko prodrli u šumu, i ne sluteći ozbiljniju opasnost, jedan neprijateljev puškomitraljezac potrča sam šumskom stazom niz padinu, pravo prema našoj 2. četi. Tek kada dođe pred naš stroj, vidje da je zalutao. Ne gubeći prisebnost, on povika »Vorwerz!« i pokuša da prvi otvori vatru iz »šarca«. Ali namjerio se na boljeg od sebe: odlučni mitraljezac Đerić, iz stojećeg stava, pokosi ga ubitačnom vatrom iz svog »šarca«.

Jedan vod Nijemaca povlačio se drugom ivicom šume, pored naše 1. čete. Tada su neki naši borci upitali: »Ko je tamo?« »Prva

proleterska brigada!« - odgovorio je na našem jeziku neki folks-dojčer. No, taj pokušaj obmane nije uspio. Znajući da tamo nema naših jedinica, i prepoznavši, ipak, da su to Nijemci, 1. četa otvori puškomitraljesku vatru i pokosi dosta Nijemaca. Ostali se razbjegaju. U daljem nadiranju, naiđosmo na blagi uspon. Nijemci se brane strahovitom vatrom. Naše čete krenuše složno u novi napad, krčeći sebi put vatrom automatskog oružja. Uskoro Nijemci počehše da odstupaju. Pred našim drugim naletom, bili su prinuđeni da se povuku na drugu liniju prirodnih zaklona. U tom naletu, hrabro je poginuo Ljubo Belojević, iz Doljana, kod Titograda. Bio je dobar drug i predratni član Partije. Mi izbismo na jednu prostranu golu zaravan - Bašarinac polje, prekriveno gustom travom i rijetkim kamenjem. Potiskujući Nijemce preko te zaravni, nailazimo na svježe tragove krvi njihovih ranjenika. Po tome cijenimo da su pretrpjeli dosta velike gubitke. Ali ostalo ih je dosta da se uporno brane jakom vatrom sa novih položaja. Čak su izvršili i protivnapad.

Cio dan se vodila neprekidna i ogorčena borba za svaki dječlić zemljišta i za svaki zaklon. Pošto za dana nijesmo mogli protjerati Nijemce, položaje smo morali zadržati do mraka, po svaku cijenu, jer bi nas uništili da smo ih ispustili.

Desno od nas borio se 3. bataljon. Ostali bataljoni naše brigade i 3. krajiške borili su se protiv neprijateljskih snaga koje su nastupale od Bugojna, G. Vakufa i Travnika. Mi smo izdržali do noći, a onda smo krenuli, usiljenim maršem, prema planini Vranići, tj. natrag, tamo odakle smo došli. Krećemo se veoma teško kroz gustu šumu. Čuju se samo monotoni topot konja i žučne psovke boraca, koji se spotiču o jake prizemne žile stoljetnih stabala. Naporna noć marša kroz šumu, poslije teške borbe, otegla se kao zla godina. Kada konačno iziđosmo iz mračne šume, zabljescu nas svitanje vedre zore. Penjemo se uz neko brdo. I posustali konji se spotiču. Kada izbismo na vrh brda, obasjaše nas blagi zraci jutarnjeg sunca. No, kao i obično, taman kada se popesmo na brdo, dočeka nas drugo, još veće. Dalje penjanje na Vraniću bilo je sve teže.

Tog jutra Nijemci su se, vjerovatno, u čudu pitali kuda nestadoše proleter, jer su se nadali da će nas toga jutra »skuhati u kotlu«.

Borba kod Bašarinac polja na Komaru, u kojoj je poginulo više boraca, jedna je od najvećih koje je bataljon vodio.

Muhamed OSMANAGIĆ MEDO

Na Bašarinac polju

Dvadeset treći jun. Odmorni, čili, posle prve prospavane noći, za poslednjih deset dana, krenuli smo u jutarnjim časovima u koloni ka severozapadu. Rečeno nam je da su naša i 3. krajiška brigada dobile zadatak da se u toku toga dana i naredne noći probiju preko drumu D. Vakuf - Travnik. Iznenada se iznad obrisa šuma pojavi neprijateljski avion izviđač. Užurbano smo se sklonili ispod drveća, ali nismo bili sigurni da nas posada aviona nije spazila. Napravivši krug iznad Bašarinskog polja, avion je odleteo ka jugu. Maskirali smo zelenilom konje i nastavili opreznije pokret. Vojnički instinkt nam je govorio da nas očekuje borba. Uostalom, stavljeno nam je do znanja da, prema nekim neproverenim vestima, postoji mogućnost da se sukobimo sa domobranskom jedinicom koja je upućena prema nama.

Prolazimo pored nekih jedinica, koje se takođe pripremaju za pokret. Naš 3. bataljon izbija na čelo kolone. Oseća se izvesna užurbanost, po čemu slutimo da situacija postaje ozbiljna. Skrenuli smo ulevo, ka Smrekovoj kosi. S čela se prenosi: pripremiti oružje, uzeti borbeno odstojanje, oprez!

Naša Omladinska četa je u prethodnici i ima zadatak da što pre izbije na dominirajući vrh planine, na kotu 1207, i preduhitri neprijatelja, ako se uputio k nama. Već smo zašli u šumu. U tišini, krećemo se oprežno, uz odstojanje, uskom šumskom stazom. Napred je puškomitraljezac Marko Slišković, koji drži u rukama otkočeno oružje, ubojiti »šarac«. Koračamo tiho iza njega, širom otvorenih očiju. Osećamo, gotovo fizički, da je neprijatelj tu, negde ispred nas, na dohvat ruke. Staza kojom se krećemo vijuga padinom obraslom oniskom šumom koja zaklanja vidik. Uzbuđenje i strepnje rastu iz trenutka u trenutak. Evo, sada će krivina, iza koje ćemo se, slutimo, sresti oči u oči sa neprijateljem. Usporavamo hod i odjednom, kratki rafali automatskog oružja poremetiše zloslutnu tišinu. Razaznajemo po vatri da su se sukobila dva puškomitraljesca. Spazismo kako Marko odskoči sa staze i zalegnu iza jednog stabla, dade nam znak rukom da se i mi sklonimo. Neprijatelja nismo ugledali ali smo čuli uzvike na nemačkom jeziku. Ipak su to Nemci, a ne domobrani, zaključili smo. U trenu smo bili zbunjeni i u nedoumici - šta da preduzmemo. Ostati tu

ili se povući? - pitali smo se očima. Šta ako smo upali u zasedu, ako su Nemci gore, iznad nas, i ako nam zalaze za leđa. Snažna vatra koja nas zasu s desne strane, prisili nas da se povučemo ne baš organizovano. Zabuna je, ipak, kratko trajala. Ne čekajući naredenje, ustremili smo se k neprijatelju, kojeg još nismo otkrili, hitro preskačući panjeve i provlačeći se između stabala i žbunja. Neprijatelj se nije dao zbuniti: iz više automatskih oružja i minobacača tukao je nasumice šumu kroz koju smo nastupali. Upali smo u zaprečni vatreni zid i naši se redovi počеше proređivati. Nedaleko od mene, pade smrtno ranjen borac Ibro Semić. Činilo nam se da je nemoguće izvući se iz tog pakla. Nigde sigurnog zaklona, a što je najgore, neprijatelja nikako ne možemo primetiti. A on je verovatno tu, negde u blizini.

Počela je tući i neprijateljska artiljerija prostor iza nas. Napred se više nije moglo, a trebalo je kroz artiljerijsku vatru povući se s ranjenicima. Situacija je postajala sve kritičnija. Čujemo povike našeg komandira čete Ćeba Alije da ne smemo ustuknuti, i da moramo održati položaj. Bili smo i sami svesni šta bi značilo za sve nas, za celu brigadu, ako bi neprijatelj ovladao brdom ispod koga se pruža Bašarinac polje. I naša desetkovana četa, zajedno sa ostalim jedinicama brigade, uporno je držala položaj. Pribrali smo se i ponovo, još silovitije, prešli u napad. Jurišajući sa jednom grupom boraca 3. čete, ranjen je i politički komesar našeg bataljona Luka Božović. Levo od nas, i 2. bataljon je krenuo u napad, dok je desno 4. bataljon vršio snažan pritisak na bok neprijatelja. Razvila se ogorčena borba na svim položajima koji su se, u širokom luku, gotovo zatvarajući krug, protezali oko Bašarinskog polja.

Iznenaden našim smelim napadom, neprijatelj se počе povlačiti. U trku naiđosmo na nekoliko leševa nemačkih vojnika, natovarene konje, ostavljenu opremu i municiju. Zadihani izbismo na proplanak, gde nas neprijatelj ponovo dočeka jakim vatrom sa dominirajuće kote 1207. Ohrabreni postignutim uspehom, produžismo nastupanje ka vrhu brda, na kome se neprijatelj užurbano ukopavao. Stizali smo do blizu vrha, pokušavali jurišima da zauzmemo neprijateljske položaje, ali konačan uspeh nismo mogli postići. Pa ipak, uspeh je bio i u tome što neprijatelju nismo dozvolili da ovlada Bašarinac poljem.

Sve do pada mraka ostali smo, zaklonjeni iza stabala, ispod nemačkih položaja, napregnuto motreći gore, iznad nas, sa odšrafljenim bombama. Povremeno pogled nam odluta levo, preko udoline, ka susednom brdašcu, tamo gde vodi borbu 2. bataljon. U trenu spazismo neobičan, uzbudljiv prizor. Na blagoj uzvišici odvijao se dvoboj bombaša. S jedne strane, naš borac, a sa druge,

suprotne, Nemci su se prikradali, pognuti, uzvišici, ne videći se međusobno. Sa našeg položaja mogli smo osmatrati obe padine uzvišice i obostrano kretanje bombaša. Eno ih, sad su blizu, još koji korak i - oni su jedan prema drugome, iznenađeni. Bombe lete iz njihovih ruku i obojica padaju na suprotnim stranama, niz padine.

U toku čitavog dana jasno smo čuli kako su iza nas, na Crnom vrhu grurali topovi i bacači. Tamo je 3. krajiška brigada, naš najmiliji ratni drug, suzbijala neprijatelja, koji je nastojao da nas i leđa priklješti. I levo od naših položaja, drugi naši bataljoni su vodili upornu odbrambenu borbu sa nemačkim snagama koje su iz Bugojna, uz reku Vitinu, nadirale ka Bašarinac polju, izbivši do kote 898 i do Kaline, kote 1531.

Sa svih strana oko Bašarinac polja vodila se 23. juna ogorčena borba. Obruč oko 1. proleterske divizije se nije sužavao, uprkos upornim nastojanjima neprijatelja da ovlada Bašarinac poljem. Divizija je izdržala sve napade neprijatelja, a u toku noći, posle jednog od najtežih noćnih marševa, kroz skoro neprohodne jaruge, u cik zore je prešla u tišini, obazrivo, drum Travnik - Rankovići, i uputila se ka Krušćičkoj planini. A nemačke kolone, koje su se 24. juna spojile na Bašarinac polju, stale su začudene: na livadi pusto, a na obronku šume, kraj planinskog potoka, još vrući pepeo i upotrebljavani krvavi zavoji. I njihovi štabovi su se sigurno našli u nedoumici: kada su nestali proletari, kada je obruč, kako su mislili, bio neprekidan. I, pokunjeni, vratili su se u svoje garnizone, ostavljajući na kosama oko Bašarinac polja veliki broj svojih poginulih vojnika.

Miso LEKOVIC

На стрмим падинама планине Вранице

За борце 1. пролетерске бригаде планина Враница, са надморском висином од преко 2000 м, није само географски појам већ и спомен-планина, где су се одиграле најжешће борбе после дрварске офанзиве. То је живописан терен, стрмих страна, оштрих врхова, са доста извора, тешко проходан. А на заравнима је прошаран малим језерима, као горска огледала. На том терену су се судариле јединице 1. пролетерске дивизије и дјелови 7. СС-дивизије »Принц Еуген«.

Сукобљавали смо се на њеним падинама, отимали се за њене висове у нападима и противнападима, тражећи могућности да се одатле пробијемо на неке шире просторе.

Прва пролетерска је после дрварске операције месец дана водила тешке борбе. Од 3. јуна 1944. када смо ноћу са Купрешког поља испратили врховног команданта друга Тита у Италију, а завршила се када су батаљони 1. пролетерске бригаде прешли Дрину, 4. јула, оријентишући се ка Санцаку ради војно-политичких припрема за наредне задатке и пробој у Србију. Били смо потиштени што већ нисмо у близини Врховног штаба и друга Тита, али смо, били и поносни што смо обезбеђивали колону Врховног штаба за несметано полетање са Купрешког поља. Тада нисмо очекивали тако оштре борбе, па смо се, понекада питали да ли непријатељ зна да Врховни штаб и друг Тито нису са нама? Међутим, истина је била у томе што је непријатељ, увидевши да му је пропао покушај да уништи Врховни штаб дошао на идеју да уништи 1. пролетерску дивизију. Зато су уследиле непрекидне борбе, ноћу и дању, са усиљеним покретима од једног краја на други - ка комуникацији Д. Вакуф - Травник, враћајући се поново врховима Вранице. Било да смо се налазили у претходници, било у заштитници, непријатељ је био тамо где смо се ми упутили. То нас је приморавало на сталне јурише и борбу прса у прса, и то је, разумије се, отежавало наш маневар.

Зато смо, не без разлога, говорили да нам је ова офанзива, по напорима, била тежа од битке на Сутјесци сем што је у њој било мање глади. Као најтежа, у сјећањима нам је остала борба на врховима саме планине Вранице. Пребацивали смо се

преко цесте Травник - Г. Вакуф последије жестоке борбе на Башаринач пољу, и споро се кретали уз њене стрмине. Дошло је до судара са непријатељском колоном код Бусовачких стаја, а ускоро друга колона непријатеља избила је од Г. Вакуфа ка врховима Вранице. Први и 2. батаљон су морали трчећи да стигну на положаје Крстац и Сарајевска врата гдје су цео дан штитили колону бригаде и болнице, која је позади њих пролазила. Ту су борци 1. и 2. батаљона на пролетерски начин извршили један од најтежих задатака и онемогућили непријатеља да зада тежак ударац 1. пролетерској бригади.

У току те борбе, поред пратеће чете 1. батаљона, у којој сам био политички делегат, појави се Душан Милутиновић заменик команданта 1. батаљона. Носи у руци неки чудан аутомат, са великим оквиром за муницију.

- Што је то? - питам га.

- Аутомат совјетски, хоћеш ли да ти га дам? - каже Душан, помало подругљиво.

- Дај ми га - не одустајем ја са својом молбом.

- Не дам јер је то једини - каже он.

Коначно схватам колико жели да се похвали да га он носи, толико и да је то био једини совјетски аутомат са којим је штаб Корпуса наградио 1. батаљон за побједу у такмичењу у току децембра 1943. и јануара 1944. године.

Мислим, добро је нама и са нашим наоружањем, отетим од непријатеља као што је »брзи шарац« у рукама храброг пушкомитраљесца Милана Вулете.

Пропао је тако и тај покушај непријатеља да уништи 1. пролетерску дивизију, али до краја рата било је још далеко. Када ће бити крај и ко ће га дочекати - нисмо знали, али смо све чинили да до победе дође што прије.

Драго Н. МИЛУТИНОВИЋ

Podvig na vrhu Vraniće

Neprekidni i danonoćni marševi, česte i žestoke borbe i glad, dosta su iscrpili naše borce.

Nakon što smo se izvukli iz okruženja na Bašarinac-polju, na Komaru, i usiljenim maršem prešli preko komunikacije Travnik - G. Vakuf, na našem daljem putu se ispriječila visoka, strma i teško prohodna planina Vranića. Od umora i iscrpljenosti jedva se krećemo, kao da su nam noge od olova. Oružje i oprema nam se čine teži no ikada. Zadihani, ugrijani i oznojeni na junskoj pripeci, sporo i strpljivo odmičemo ka vrhu planine. Konačno, izbisimo, kod bistrog planinskog potoka, koji se uglavio između glavičastih visova. Odmaramo pored potoka. Noge bride od premorenosti i pregrijanosti. Uskoro dobismo za večeru po komad neslane kuvane govedine, koju u slast pojedosmo. Pored potoka smo i prenoćili, pokriveni vedrim zvjezdanim nebom.

Pošto smo se tako okrijepili, ujutro 25. juna, nastavismo pokret planinom. Uskoro *dobismo* obaveštenje, da veća kolona 7. SS-divizije »Princ Eugen«, koja nas prati u stopu, žuri da izbije na Vraniću. Ta kolona je ozbiljno zaprijetila da nas presiječe na planinskoj stazi koja vodi pored jezera i preko Sarajevskih vrata u podnožje visa Krstac na Vranići. Naređeno je 1. i 2. bataljonu da trkom izbiju na Visove Vraniće prije Nijemaca. Nastao je obostrani i istovremeni juriš. Iako iscrpljeni, naši borci su našli snage da, u odsudnom trenutku stignu prije Nijemaca na vrh Visa i da ih odbiju žestokom vatrom. To je bio pravi podvig.

Naša kolona je bezbjedno nastavila pokret. Neprijatelj je pokušao da potisne naše borce. Vodila se ogorčena borba. Nijemci su se toliko približili da njihova artiljerija nije mogla da tuče položaje naše čete. No, puškomitraljeska vatra se pojačavala. Borba je dugo trajala. Naša 3. četa, kao i ostale jedinice, uspjela je da održi svoj položaj. Istina, pod teškim uslovima. Mučila ju je žeđ na nesnosnoj vrućini sve dok u suton kad je prošla i kolona bolnice nije sišla s položaja i uz put se osvježila hladnom i pitkom jezerskom vodom.

Za proletere nije nikada bilo prostora bez prolaznih puteva. Braneći tu uzanu planinsku stazu za svoje drugove, hrabro je poginuo omiljeni drug i skojevski rukovodilac 3. čete Aco Stajkić, iz Titograda.

Tako je namjera neprijatelja u poslednjoj borbi drvarske operacije osujećena. Mi smo nastavili pokret ka Zec-planini.

Muhamed OSMANAGIĆ MEDO

Преко пруге Сарајево - МоСтар

Већ су два дана прошла од борбе на Враници, а ми идемо овим непроходним босанским шумама и нехотице се питамо - куда ћемо? Већ више од мјесец дана - стално из борбе у борбу.

Иде наша колона тихо. Команде се преносе шапатам. Наш покрет мора бити тајан. Не чујемо »шарце«, али осјећамо да ту, пред нама, пут није слободан, и да још увијек има препрека. Идемо пругом, преко које су се често пробијале наше јединице за вријеме ранијих офанзива. Нијесмо знали снаге непријатеља, али смо рачунали да је јак и утврђен. У овој дивљини пожељели смо да видимо куће, дјецу и људе...

Нисмо се могли вратити у централну Босну, јер су снаге непријатеља биле велике, и оне су стално стезале обруч око наших јединица. Морали смо напријед. Другог пута није било.

Друг Попивода, комесар батаљона, говорио нам је: »Другови, непријатељске снаге нијесу нам познате, ми морамо бити спремни на пробијање обруча. Проћи, или изгинути!«

Морали смо прикупити остатке снаге, учинити последњи напор и изаћи из обруча.

»Брже, брже, другови! Има ли везе са зачељем?« - преносило се колоном батаљона. И ми смо хитали и трчали поред колоне других јединица, губили на тренутак везу, заостајали, мијешали се са њима, али смо се ипак пробијали. Ми морамо стићи на чело колоне, ми смо данас у претходници. Док ми јуримо напријед, другови који сједе поред пута питају нас: »Који је то батаљон?«

Лица се њихова смијеше, познају они нас и ради тога су весели. Сигурни су, не плаше се, јер је данас у претходници 1. батаљон 1. бригаде...

И кад би хтјели, ми не осјећамо умор, ноге су нам одрвевиле, механички се крећу, мора се напријед! Заборавили смо на глад и умор, непроспавање ноћи и једна је мисао у нама: ми морамо проћи и стићи на чело колоне!

»Довече, другови, видјећемо ко шта вриједи«, говорио нам је Боко, помоћник комесара чете.

Иде колона, нико се не жали на тежину упрћеног »талијанца« или муниције, помоћници се не одвајају од својих нишанција, слиједе их у стопу. Ово вече биће за нас судбонос-

но. Нема страха на лицима бораца, праве се шале на рачун пробоја. Чује се и смијех. Али тешкоћа тренутка била је свакоме јасна. Ми смо стигли на чело. Ручак се дијели на брзину и - опет покрет...

Пред нама је још једно брдо, а испод њега је пруга. Чујемо писак локомотиве. То воз пролази за Тарчин. Срце нам јаче закуца: стигли смо... Тамо иза пруге нема обруча, нема офанзиве. Ми смо гладни и исцрпљени. Тамо иза пруге је за нас обећана земља...

»Јуриш мора бити силовит, незадржив, пролетерски!« - тако нам је говорио командант батаљона Војо.

Ми смо мислили о томе и нехотице пипали торбице, пребројавали бомбе и муницију за пушкомитраљезе.

Застанак. Чекамо 6. батаљон. Ускоро стиже и он. Већ се приближила ноћ. Кренусмо. Тамо, на челу колоне, зачу се пучњава, а мало затим пренесе се везом да је ухваћен један домобран, а остали, који су били са њим, побегли су. Очекивали смо да ћемо се сад сударити са главним непријатељским снагама и заузели смо положаје. Међутим, већ је пао први мрак, а ништа се није чуло.

Спуштамо се ка прузи. Протичу наше колоне. Сви смо заборавили на умор, глад. Једина је мисао била: напријед на пругу! Газили смо преко поплавлених ливада и потока. Јурили смо као лавина, коју нико не може зауставити. Лијево од нас је Тарчин и у њему непријатељски гарнизон. Наше одјељење треба да осигурава минере. Постављамо се на насип пруге и зуримо у ноћ, у правцу непријатеља. Тек што су постављене мине, а један »шарац« поче да пара зрак у нашој непосредној близини. Његови куршуми звиждали су изнад нас.

Тамо према Тарчину већ кркља. Води се борба. Непријатељ је изненађен: само се брани. Десно од нас пролази главна колона, заједно са болницом. Минери су свршили свој посао, фитиљи су запаљени и, баш кад смо стигли у састав чете, чули смо снажне експлозије.

Већ је зора. Повлачимо се према Бјелашници, куда су прошле наше колоне. Туку бацачи и топови, али све је касно. Извршили смо задатак.

Радост због успјелог преласка чини да заборављамо и на ову непроспавану ноћ.

Идемо полако, док уз планину вијуга црна трака наше колоне. Далеко иза нас, остали су Млиниште, Гламоч, Јаклића колибе, Равно, Ростово, Враница, Башаринац поље и Сарајевска врата, крваве борбе и многе непроспаване ноћи. Маршеви кроз помрчину, густу као тијесто, кад смо се држали један за другог да не изгубимо везу...

Вудоје ПАЛЕВИЋ

Oštetili smo oklopni voz

Naša brigada se prebacivala, noću 27/28. juna 1944, preko puta i željezničke pruge Sarajevo - Mostar, sa planine Bitovnje na Bjelašnicu. Prelazak kolone između Tarčina i Raštelice obezbjeđivale su zasjede i patrole.

Komandant našeg bataljona je naredio da jedan vod 3. čete obezbjeđuje desni bok kolone, sa pravca Raštelice. Taj zadatak je dobio moj vod. Spustili smo se na samu prugu i postavili pored ceste i pruge mali ručni bacač »džonbul«.

Nišandžija na »džonbulu« je bio Milan Karaman, koji nije imao povjerenja u to oružje, a nije mu bilo ni sasvim pravo što je bio postavljen na tako opasno mjesto.

- Pa zar ovdje, u jarku, i sa ovim da ostanem? - reče on, pokazujući nespretni »džonbul«.

Objasnio sam mu da »džonbul« dobro djeluje do 30 metara, ako se pogodi cilj.

S druge strane, odmah uz prugu, postavili smo protivtenkovsku pušku, sa nišandžijom Božom Spremom, snažnim i hrabrim Kuprešaninom.

Nismo dugo čekali u zasjedi: iz tame se pojavio oklopni voz od Raštelice, uz lagano kloparanje točkova i šištanje pare iz lokomotive. Prugu je osvijetljavao snažnim reflektorom. Kad nam je prišao na 20 do 30 metara, automatom sam uništio reflektor, a Spremo je iz protivtenkovske puške gađao u lokomotivu. Voz je odmah stao. Iz njega je nasumice otvorena mitraljeska vatra. Mi smo i dalje gađali u oklop. Pri pucanju naše puške, čuo se udar u lokomotivu. Nastalo je zastrašujuće šištanje pare iz probijenog kazana na lokomotivi. Voz je oštećen i nije mogao ni naprijed ni nazad. Tada je posada napustila voz i posjela položaje na brdu, s druge strane ceste. Opalili smo još 25 metaka iz protivtenkovske puške i svaki je pogodio u oklopni voz. Posada se pribrala i sa uzvišenja dobro nas potprašila.

Povukli smo se i zauzeli povoljniji položaj, sa kojega smo nastavili borbu. Ubrzo je stiglo naređenje da se povučemo, jer je kolona brigade prešla prugu.

Povukli smo se prema Bjelašnici i dobili priznanje štaba našeg bataljona za oštećenje oklopnog voza i obezbeđenje prelaska brigade preko ceste i pruge.

Štab 1. proleTERSke brigade obavijestio je štab divizije: »Uništili smo jedan oklopni voz protivkolskim oruđima na sektoru Raštelice, kao i jedan kamion nagaznom minom na sektoru Tarčina. Srušena je na više mjesta željeznička pruga«.

I ustaše su priznale svoj neuspjeh: »27. 6. napali su odmetnici oklopni voz između PŽP.Raštelica i Tarčin (na pruzi Sarajevo - Konjic). Voz je oštećen. Nakon 4-satne borbe napadaj je odbijen«. (Zbornik NOR-a, tom IV, knj. 26, dok. 151).

Aleksa NENADIĆ

Ноћно извиђање испод Бјелашнице

Једног кишног јунског дана, 3. чета 1. батаљона се зауставила недалеко од жељезничке станице Тарчин. У предвечерје смо кренули ка Тарчину. Киша је престала да пада. Ишли смо брзо. Погледи су нам се најчешће заустављали на стрмим странама планине која нам је била све ближе. Врхови су јој били под облацима. Изгледала је стравично. То је била Бјелашница.

Кад смо се приближили жељезничкој станици, чули смо неколико рафала из аутоматског оружја. Појурили смо ка станичним зградама. Биле су празне. Само са коса изнад Тарчина чули су се пуцњи, који нису угрожавали наш покрет. Пут ка врху Бјелашнице био нам је отворен.

Убрзо смо се нашли на стази која води ка врху ћудљиве планине. Уморни и гладни, око поноћи идућег дана смо стигли на циљ. Иако је ноћ била облачна и тмурна, осјетили смо да смо изишли на врх Бјелашнице. Шибани хладним планинским вјетром, сада смо, умјесто стазом, којом смо до тада ишли, углавном кроз густу шуму, газили по дебелом травнатом тепиху. Једини заклон на тој вјетрометини, који колико-толико штити од невремена, биле су поједине вртаче на брежуљкастом платоу. У једној од таквих вртача нашли смо уточиште. За тили час цијела чета, изузев стражара и курира, који је отишао у штаб батаљона, утонула је у дубоки сан.

Не знам колико сам спавао, кад сам чуо и препознао ријечи командира чете Саве Пузића, који је, клечећи поред мене, нешто говорио. Ошамућен од умора, глади и оштрог планинског ваздуха, нијесам могао одмах да схватим шта је посриједи. Тек кад сам отворио очи, разумио сам командирове ријечи. Требало је одмах, са једном десетином, поћи према Тарчину и прикупити што више података о непријатељу, да ли се припрема да нас гони?

Иако са буђењем није ишло лако, око мене се убрзо окупила десетина бораца из свих водова, са пушкомитраљесцем Крстом и његовим помоћником Буром Милановићем. Да бисмо се мало загрејали, дотјерали смо до оне исте стазе којом смо раније дошли. По густом мраку смо се отиснули низ

стрме падине планине. Толико смо брзо ишли да нисмо ни примијетили кад смо скренули са стазе. Одједном смо се нашли у тамној шуми, без икакве оријентације. Вратити се да тражимо стазу, значило би довести у питање извршење задатка, јер би нас сигурно затекао дан у подножју Бјелашнице. Зато смо продужили правцем којим смо кренули.

Кад смо већ почели губити наду да ћемо у одређено вријеме стићи на циљ, пред нама се указа видик, по чему смо могли закључити да нијесмо далеко од села, које је лежало у долини, покривеној густом маглом. Зауоставили смо се да бисмо утврдили шта се налази испред нас. Лакнуло нам је, кад смо кроз маглу угледали два нејасна свијетла. Једно, ближе, било је право испред нас, а друго, нешто десно. Упутили смо се одлучно, али опрезно у правцу ближег свијетла. Тек кад смо се приближили на стотинак метара, било нам је јасно да је то нека усамљена кућа. Брзо и у највећој тишини примакли смо се кући, обезбиједивши се од сваког могућег изненађења. Осматрајући првенствено прозоре, закуцали смо на врата. Отворила нам је жена и дрхтавим гласом позвала нас унутра. Ушли смо двојица, а остали су се распоредили око куће.

Дочекао нас је престрављен човјек у униформи железничара. Чим смо му упутили неколико ријечи и питања, због којих смо дошли, ослободио се страха. Да би нам се приказао што већим пријатељем постао је веома говорљив. Мирно је одговарао на сва наша питања. По његовим ријечима, у Тарчину су заноћиле непријатељске снаге, које су то вече стигле из Сарајева. Све косе поред пута запосјели су Немци, усташе и домобрани. Предложио нам је да нас одведе у село Пазарић, удаљено око 2-3 километра. Тамо ће нас, наводно, повезати са предсједником народног одбора, са којим је, како нам рече, у добрим односима.

У жељи да провјеримо добијене податке, пошли смо са домаћином у правцу Пазарића. Ишли смо опрезно и брзо, преко неких јаруга и шипражја, газећи делимично по баруштини и блату. Ишли смо готово један сат, кад смо кроз још увијек густо мрак, угледали обресе кровова сеоских кућа.

»Стигли смо«, прошапута тихо.

Предложи да га сачекамо код првих кућа, гдје ће се убрзо вратити, са предсједником одбора. Без размишљања прихватисмо његов приједлог. Он нечујно замаче првим мрачним сокаком, а ми посиједасмо по влажној трави, покрај једне ограде, не слутећи што ће нам се ускоро догодити. Како се не појави ни за десетак минута, постаде нам јасно да смо преваре-

ни. Требало је брзо нешто дознати и повући се прије него што почне да свиће.

Пошли смо да нађемо председника или неког одборника, чија имена нијесмо знали. Куцали смо на једна, друга, трећа врата... Нико се не јавља, а врата закључана. Срећом на једној кући зашкрипаше дрвени капци прозора и појави се неки човјек. Тихо, готово шапатам упита: »Ко сте?«

Чим се увјерио да смо партизани, брзо се спремио и пришао нам изненађен како смо се ту нашли. Кад смо му рекли шта нам је железничар рекао, дубоко је уздахнуо и проциједио кроз зубе:

»Не ваља, довешће усташе«.

Брзим кораком смо прошли кроз село, а он је уз пут, без ријечи, закуцао на неколико врата. Чудили смо се што му то значи, пролазимо поред толико кућа, закуца на врата или прозор, а ни са ким не проговара ни ријечи.

Наш саговорник је био један од сеоских одборника. Док смо са њим разговарали о стварима због којих смо дошли, према нама је ишла група људи. Сви су носили торбе. Изненадили смо се кад смо видјели да је то храна, јер о храни није било говора. Одбијали смо да ишта примимо, мада смо знали колико би то за чету значило. На крају смо пристали, преузели храну, а њих вратили кућама. Са нама је остао само одборник, који ће нас извести на главну стазу за Бјелашницу.

Таман смо били устали и спремали се да кренемо, кад се на околним косама и брежуљцима појави густе стрељачки строј. Били су то усташе и домобрани. Спуштали су се са три стране према селу.

»Не бојте се«, рече нам одборник. »Убрзо ћемо изићи из косе, гдје нам не могу ништа«. Вјеровали смо му, али до тамо, уз велику стрмину, требало је прећи већи брисани простор, а стрељачки строј нам се нагло приближавао.

Примијетивши наш покрет, усташе и домобрани су отворили паклену ватру из аутоматског оружја. Наш пушкомитраљез је одговарао кратким, брзим рафалима. Почела је неравноправна борба. Док је водич брзо измицао ка пошумљеној коси, нама је то теже успијевало. Под кишом куршума, морали смо застајати у стрмој страни изнад села и одговарати на ватру непријатеља, како бисмо олакшали положај друговима код пушкомитраљеза. С великом муком смо успјели да се докопамо пошумљене косе, и да мирније и организованије отворимо ватру на непријатеља. Тада су могли да се повуку и наши пушкомитраљесци.

Повлачење је ишло тешко. Свака стопа стрме падине којом су се повлачили, непрекидно је обасипана куршумима. Наших осам пушака и аутомата дејствовало је брзом паљбом. Ватром смо успјели да најближе прикујемо за земљу. У таквим ситуацијама и секунди одлучују. Зато смо грчевито настојали да их тако што дуже задржимо. И успјели смо. Десетина је била опет комплетна. За велико чудо, само је пушкомитраљезац Кажић лакше рањен, окрзнут по глави.

Запрепашћени и срећни што смо се извукли без губитака, остали смо на коси још неколико минута, а затим се поздравили са водичем и наставили пут ка врху Бјелашнице. Могли смо поднијети извјештај, да су у Тарчину и Пазарићу само усташе и домобрани.

Михило БАТРОВИћ

Zavarali smo neprijatelja

Krajem maja i tokom juna 1944. godine, vodili smo neprekidne borbe sa nemačkim jedinicama, najčešće sa delovima 7. SS-divizije »Princ Eugen«. Neprijatelj je bio stalno u dođiru sa nama i, kao da je znao naše namere, dočekivao nas je i pratio. Jednog dana, u junu, na Zec-planini nam je rečeno da bi zavarali neprijatelja ko se pred njim nalazi, da naučimo borbe da se ubuduće predstavljaju u selima i u susretima sa meštanima kao pripadnici »Dunav« brigade, a ne 1. proleterske (13. proleterska dobila je naziv »Sava«, a 3. krajiška »Bosna«), Time smo zavarali neprijatelja. On je imao dobru obaveštajnu službu preko četnika i drugih kanala, pa je za kratko onemogućen da nas prati, i mi smo dobili malo predaha. Borci su ozbiljno shvatili varku i svi su govorili da smo Brigada »Dunav«. Neprijatelj je bio zbunjen. Mi smo promenjene nazive naročito iskoristili prilikom prelaska preko komunikacije Sarajevo - Konjic i daljeg nastupanja prema Sandžaku i Srbiji.

Kao Dunav-brigada stigli smo u selo Obarde, južno od ceste Pljevlja - Prijepolje, na kojoj su Nemci, kod Jabuke imali svoje utvrđene položaje, ispred kojih su patrolirala dva tenka. Levo od nemačkih bunkera, nalazio se četnički Plevljski korpus. Danju smo se prepucavali sa Nemcima i četnicima, a noću smo napadali na uporišta u selima uz cestu, omogućavajući prelaz preko ceste nekim našim jedinicama i ranjenicima. Preko jedne žene dogovoren je sastanak sa četnicima. To je bio jedan od mnogih pokušaja do tada, da četnike (a i druge) nagovorimo da okrenu oružje protiv okupatora. Na razgovore smo pošli Vojo Abramović, Blažo Popivoda i ja. Na četničkoj strani vladala je užurbanost, kao da su hteli da prikažu kako ih ima mnogo, raspoređivali su mitraljeze. Na ničijoj zemlji, odmah po našem dolasku ispred nas došla su tri četnika, a zatim još tri i sa strane više njih. Posle su došla dva četnika oficira u pratnji dvojice četnika, sa mnogo kašičeva, redenika, torbica, dvogleda. Pomislio sam kako se oni ovako okićeni mogu uopšte kretati i ratovati i šta će ih ovoliko naokolo. Pomislio sam, ako je prevara skupo ću prodati glavu pa je dobro što ih se toliko skupilo. Iza nas, ispred naših položaja, štatio nas je uvek pouzdani Boriša-Bato Šćepanović sa svojim

puškomitraljezom. Četnički oficiri pozdravili su sa »Pomoz bog«, a mi sa »Smrt fašizmu«. Kada smo se, po predlogu četničkih oficira, izdvojili malo u stranu, odmah smo počeli da ih nagovaramo za borbu protiv Nemaca. Vojo i Blažo su im govorili da su sluge okupatora, da su ližisahani i izdajnici, da sramote srpstvo i slično. Ja sam dodao da je poslednja prilika da okrenu oružje protiv Nemaca. Oni su odgovorili da još nije vreme, da će se uništiti srpstvo. Više puta su isticali da nam priznaju borbu i junaštvo, a zatim da primamo u partizane Hrvate i Turke. Blažo im je odgovorio da primamo sve poštene borce protiv okupatora i domaćih izdajnika i da to nisu Turci već poštteni Muslimani, pokazujući na mene govoreći: »Što, i on je Musliman, pa je pošao u borbu protiv okupatora«. Četničke oficire smo i dalje osuđivali, vikali smo na njih da služe Nemcima i ginu za njih, a oni su se samo branili. Govorili su: »Eto stalno nas napada neka Dunavbrigada, a i Prva proleterska izgleda nije daleko«. Kada smo doznali da je među ovim pregovaračima i komandant četničkog korpusa, ne sećam se, Blažo ili Vojo im je dobacio da će im poslati jedan vod proletera, koji će im rasturiti korpus da ga nikada neće sakupiti. Nismo uspeli da ih privolimo na borbu protiv okupatora i ustaša. Bez pozdrava, razišli smo se.

Naveče smo ponovo napali četničke i nemačke položaje da otvorimo put ranjenicima preko ceste. Vojo im je tada podviknuo: »O da vi oca očina, ovo su oni što su danas sa vama razgovarali« i ubrzo put je bio otvoren.

Dan ili dva posle ovih razgovora oko 9 časova održan je zbor boraca i naroda u selu, gde smo se ponovo oglasili da smo Prva proleterska. Već oko 11 časova, Nemci su se vidljivo ojačavali, dolazili su kamioni i tenkovi. Njihova obaveštajna služba i četnički doušnici su ih obavestili da je pred njima Prva proleterska. No bilo je sve kasno. Prva proleterska je nezadrživo nadirala ka Srbiji.

Omer PEZO

Обострано изненађење

Јула 1944. године, налазили смо се у селу Обарде, недалеко од Пљеваља. Источно од села, батаљон је једног дана водио жестоку борбу са надмоћнијим непријатељем - Нијемцима и четницима.

На Бурђевом врху, надомак непријатељских положаја, батаљон је заноћно у густој шуми. Командант батаљона, Војо Абрамовић, наредио је да наша чета, у садјејству са четом из Санџачке бригаде, изврши напад на једну чуку, на којој је непријатељ заноћно.

Командир чете био је Иван Крилић, ја сам му био замјеник. Чета Санџачке бригаде није дошла у одређено вријеме, претпостављали смо да је пошла с друге стране косе.

На полазном положају, на заравни испод високо посјечене шуме, командир чете је издао заповијед за напад. Нагласио је да, у случају изненађења, његов знак - три пута звиждук пиштаљке и »Ура, пролетери напријед« - значи: повлачи се. Оријентир за изненадно повлачење кроз тамну ноћ и густу шуму - ивица високог брда.

Чета је кренула стрељачким стројем. Командир чете и ја, са пушкомитраљесцем, кретали смо се самом ивицом косе, нешто испред стрељачког строја, не би ли чули или на други начин осјетили санџачку чету, и успоставили везу с њом. Но, чета се није појављивала.

Изашли смо на врх косе на којој је непријатељ заноћно. За час сам посумњао да смо, због тамне ноћи и густе шуме, промијенили правац. Попео сам се на један камен и гласно рекао: »Па, богаму, овдје нема никога«. У том тренутку, запраштале су бомбе и отворена је ватра с обје стране. Непријатељ је био потпуно изненађен, а и ми такође. Догодило се да су наши борци прошли неопажено кроз успаване истурене дијелове непријатеља и нашли се тамо гдје је он залогоровао, гдје су, између камења, лежали његови успавани војници. Засвијетљеле су и ракете. Командир чете и ја схватили смо да је чета У опасности. Командир је дао уговорени знак звиждаљком и командовао оно: »Ура, пролетери, напријед«. Кад смо осјетили да се и непријатељ стрмоглаво повлачи, нас двојица нијесмо

били више у могућности да вратимо чету која је по уговореном знаку одступила. Повукли смо се и ми на полазни положај, на који је дошло још око 15-20 другова, међу којима и један лакше рањен.

Страховали смо за остали дио чете. У мјесто гдје смо логоровали стигао је курир из штаба батаљона и захтијевао извјештај. Рекао сам му: »Кажите команданту да је чета, безмало, изгинула, и да сада нећу писати никакав извјештај«.

Током ноћи и наредног дана ујутро пристизали су борци појединачно и групно. Нема само Светозара Пламенца и Душана Томашевића.

Истог дана смо послали један вод на мјесто окршаја. Тамо су нашли погинулог Пламенца и сахранили га. По траговима крви с оне стране косе којом се непријатељ повлачио, закључили смо да је и он имао велике губитке, али да је мртве и рањене извукао. Послије дан-два четници са других положаја су докикивали: »Партизани, хеј партизани, дођите да вам предамо Душана Томашевића и његов дневник«. Њега су, вјероватно, рањена заробили и убили.

Љубо Ј. МИРКОВИЋ

Primljen sam u Partiju

Poslije desanta na Drvar, naše su jedinice vodile žestoke danonoćne borbe sa njemačkom 7. SS-divizijom »Princ Eugen« od položaja kod Drvara do Zec-planine. Poslije toga došli smo u Sandžak. Šuma je već bila svugdje distala i sve se zelenilo, a specijalne jedinice njemačke divizije za borbu sa partizanima bile su obučene i odjevene u zelene uniforme, slične predjelu kojim su se kretale. Zato su se teško mogle raspoznati u šumi, sem kad se sasvim približe. Zato smo neprekidno morali biti u pripravnosti. Danima su nas progonili jakim snagama i nikako da ih se oslobodimo i dobijemo dan-dva za predah i odmor.

Ne sjećam se tačno datuma, negdje sredinom avgusta, imali smo kraći odmor u blizini Pljevalja. U to vrijeme održan je veliki zbor naroda i smotra boraca 1. divizije, na kojoj su govorili Mijalko Todorović i Mirko Jovanović o situaciji u svetu, razvoju oslobodilačke borbe u našoj zemlji i o predstojećem prelasku naših jedinica u Srbiju. Slušajući njihove riječi o povratku u Srbiju, u mnogih boraca potekoše suze, najviše u onih iz Srbije i drugih krajeva naše zemlje, koji su bili na formiranju 1. proleTERSKE brigade u Rudom.

Noć prije te smotre, bio sam određen u izviđačkoj patroli. Trebalo je da se naša patrola na određenom mjestu sretne sa patrolama drugih jedinica. Kad smo bili blizu tog mjesta, primjetismo neko komešanje i nejasan i nerazumljiv govor. Osjetismo da je nešto sumnjivo, nastavismo kretanje oprezno i u najvećoj tišini. Tako, u mrkloj noći nabasasmo na tenk. U njemu nikoga. Nijemci su žagorili u blizini. Nas nijesu osjetili sve dok ne uhvatismo tutanj kroz šumu. Zaprasta mitraljez za nama, ali to je bilo nasumice i ništa nam ne naudiše.

Kad smo se malo udaljili, zastasmo da se priberemo od iznenađenja. Bi nam žao što se nismo bolje snašli: mogli smo tenk zapaliti, Nijemce zasuti rafalom, iako nas je bilo samo trojica.

Nekoliko dana na položajima iznad Pljevalja nije bilo većih borbi: odmarali smo se, bolje smo se hranili, pripremali smo se za prelazak u Srbiju.

U to vrijeme, upravo 18. avgusta, imao sam još jedan nezaboravan doživljaj - primili su me drugovi u Partiju pošto sam do tada bio skojevac. Sastankom je rukovodio zamenik politkoma čete Svetozar Mišić Krlja. Kad su počeli da govore o meni i da će da me prime u Partiju, veoma sam se uzbudio, pomislio sam da nisam dorastao i da neću biti sposoban da odgovorim velikim obavezama koje imaju članovi Partije. Za mene je to bilo nešto veliko. Tako i izjavih. Onda počеше da me hvale, te da sam primeran drug, da sam hrabar borac i uopšte da sam zaslužio da budem član KPJ i da će mi pomoći u radu. Posle toga bio sam nekoliko dana toliko radostan da od uzbuđenja nisam mogao da spavam. Razmišljao sam o tome kako treba da se ponašam i kakav da budem da bih bio dostojan zvanja komuniste.

Husein HUSETOVIC

Umjesto Bosanskog bataljona - Bosanci u svim bataljonima Prve proleterske

Prva proleterska je, već u vrijeme formiranja, po nacionalnom sastavu i rodnom porijeklu svojih boraca, predstavljala, u značajnoj mjeri, Jugoslaviju u malom. Istina, u brigadnom stroju u Rudom, koji su činili u borbama već prekaljeni i iskusni borci, mahom članovi KPJ i SKOJ-a, ponajviše je bilo Srbijanaca i Crnogoraca. Ali, sa borcima srpske i crnogorske nacionalnosti, u stroju su bili izmiješani i zajedno s njima, slušali riječi svog vrhovnog komandanta i generalnog sekretara KPJ druga Tita i brojni borci svih ostalih nacionalnosti - hrvatske, slovenačke, muslimanske, makedonske i drugi, rodnom iz svih krajeva Jugoslavije.¹⁾

Brigadi takvog ličnog sastava, visoke političke svijesti i borbenog morala, bilo je namijenjeno da ostvaruje ulogu najorganizovanije snage u razgaranju plamena ustanka i u razvijanju bratstva i borbenog jedinstva širom okupirane zemlje. Stoga je Vrhovni komandant smatrao da brigadu treba popuniti i bataljonima iz drugih krajeva zemlje, pa je u saopštenju o njenom formiranju, u Biltenu Vrhovnog štaba, broj 12-13, za decembar 1941. i januar 1942. godine, bilo naznačeno da »u sastav te brigade ulaze sve narodnosti Jugoslavije, jer će time predstavljati borbeno jedinstvo svih naših naroda u borbi za konačno oslobođenje od mrskog okupatora i njegovih domaćih slugu«. U sljedećem stavu te naredbe nabrojeni su narodnooslobodilački partizanski odredi iz Srbije i Crne Gore, iz kojih ulaze u sastav brigade dotada formirani bataljoni, pa je u tački 7. zapisano da se formira i »jedan bosanski bataljon, sastavljen iz četa iz nekoliko bosanskih NOPO«. ²⁾

U stroju su se nalazila i 62 borca, rodnom iz Bosne i Hercegovine, koji su bili zaposleni u Srbiji i Crnoj Gori, ili su bili izbjeglice iz Bosne i Hercegovine. Pod terminom Bosanci treba podrazumijevati borce sa cijelog područja Bosne i Hercegovine.

Zbornik NOR-a, t. II, knj. 1, str. 113. Bila je donošena odluka o uključivanju u brigadu i boraca iz Hrvatske. To se vidi iz naredbe br. 4. komandanta NOPO Hrvatske, od 13. 1. 1942. u kojoj, sem ostalog, stoji: »Po naređenju VŠ NOPOJ u 1. proletersku NOU brigadu ima se uključiti tri stotine partizana iz Hrvatske«. To je, kao što je poznato, realizovano tokom 1942. i 1943. godine sa nekoliko većih popuna partizanima iz Hrvatske, uglavnom, sa područja Dalmacije, takođe u većem broju nego što je u toj naredbi iskazano.

Mada je brigada poslije formiranja najviše boravila na području Bosne i Hercegovine, dio naredbe Vrhovnog komandanta koji se odnosi na formiranje Bosanskog bataljona u sastavu 1. proleterske, nije nikada ostvaren. Razlozi za odustajanje od te namjere nisu dovoljno rasvijetljeni. Jedinice određene da uđu u sastav 1. proleterske brigade na prijedlog Glavnog štaba za Bosnu i Hercegovinu, upotrebljene su za druge zadatke, a kasnije su upotrebljene za osnivanje 6. istočnobosanske brigade.

Ideja Vrhovnog komandanta NOPOJ da u sastav brigade uđu sve narodnosti Jugoslavije ostvarena je na drugačiji način. Naime, nakon prodora 1. proleterske u istočnu Bosnu i stvaranja prostrane slobodne teritorije, u redove brigade je, za nepunih šest mjeseci, na dobrovoljnoj osnovi uključeno oko 260 novih boraca, pretežno mladića i djevojaka: đaka, radnika, seljaka, među kojima i više članova KPJ, a naročito SKOJ-a.³⁾ Tako su, umjesto formiranja Bosanskog bataljona u sastavu brigade, borci iz Bosne i Hercegovine uključeni u sve bataljone 1. proleterske.

Prvu popunu brigade borcima iz Bosne činili su i dotadašnji sarajevski ilegalci. Njihovo upućivanje u Prvu proletersku je uslijedilo ubrzo nakon Titove direktive rukovodiocima NOB-a za Bosnu i Hercegovinu na savjetovanju sa članovima KPJ, 7. i 8. januara 1942, u Ivančičima. Mjesni komitet KPJ za Sarajevo dobro organizovanim kanalima iz okupiranog grada, poslije igmanskog marša, upućivao je grupe članova SKOJ-a i KPJ preko Kalinovačkog odreda u Vrhovni štab u Foči, koji ih je raspoređivao po bataljonima.

Iz sačuvanih pisama⁴⁾, koja su grupe upućene iz Sarajeva nosile sa sobom u Vrhovni štab, vidljivo je da je Mjesni komitet KPJ Sarajevo nastojao da se u 1. proletersku uputi što više radnika i omladinaca hrvatske i muslimanske nacionalnosti, i da je na tom zadatku bio neposredno angažovan Vladimir Perić Valter.

Tako se u pismu, mjeseca februara 1942. između ostalog kaže: »Sa današnjim transportom šaljemo 10 ljudi za proletersku brigadu, i to: 1. Tufo (Saračević),⁵⁾ 2. Safet (Agić), 3. Stipe (Čuturić), 4. Ante (Raštegorgac), 5. Haim (Rapo), 6. Danilo, 7. Reuf (Nalčadžić), 8. Vide, 9. Hakija, 10. Jevrej«. U pismu Petruškin (Valtera) od 7. marta 1942. stoji da se upućuju tri druga: 1. Mahmud (Smaka), 2. Šerif i 3. Nikola (Jovanović), a pominje se pismo o upućivanju grupe od 5. marta 1942, u kojem se daje dodatno objašnjenje za Brnija-Španca, u stvari Ernesta Brgića Španca. U pismu od 8. marta 1942, govori se o upućivanju 15 omladinaca -

³⁾ Podaci uzeti iz knjige »Prva proleterska brigada« od M. Vuksanovića, »Narodna knjiga«, Beograd 1981, str. 66 i 325/326.

⁴⁾ Pisma se nalaze u Istorijskom arhivu CK SKJ i CK SK BiH u Sarajevu.

⁵⁾ Prezimena u zagradi je unio autor teksta.

skojevaca, i to: Hasan Idrizbegović Idriz, Nedžib Tatarević Tatar, Nail Jugić, Sulejman Omerović Car, Mesud Smailbegović Karamba, Omer Pezo, Muharem Hajdarhodžić, Asim Pervan, Derviš Sušić i Salih Osmanbegović Osman, te Milorad Orlović, koji se grupi pridružio nakon njenog izlaska iz Sarajeva, u selu Kijevo.

Grupa od tri sarajevska ilegalca - Slavica Kujundžić, Ćamil Granov i Jože Pajo - izašla je iz grada 10. februara 1942, i nekoliko dana kasnije javila se na raspored štabu 1. proleterske u selu Vlakolje, kod Kalinovika.⁶¹

Najviše sarajevskih ilegalaca je raspoređeno u 1. crnogorski bataljon.⁷¹ Jedan broj Sarajlija prije stupanja u brigadu bio je u sastavu istočnobosanskih partizanskih odreda, a u brigadu se uključio i jedan borac Igmanske čete (rodom iz Sarajeva i okoline), prilikom pohoda brigade preko Igmana, januara 1942. godine.

Prva proleterska je, poslije igmanskog marša, za vrijeme boravka i dještva u rejonima Kalinovika, Foče, Goražda i Jahorine, ostavila snažan utisak na narod, a naročito na omladinu, svojom organizovanošću, naoružanjem, uspjesima u akcijama, političkim radom, prisnim i drugarskim međusobnim odnosima i pažljivim odnosom prema narodu, što je motivisalo brojne omladince i omladinke da dobrovoljno stupe u brigadu. Tome je naročito doprinio i veoma dobro organizovan intenzivan politički rad u svim mjestima, selima, zaseocima tog kraja istočne Bosne, u kojima su boravili i borili se bataljoni brigade.

Od dobrovoljaca omladinaca i omladinki su za veoma kratko vrijeme formirane i za borbu osposobljene četiri omladinske jedinice, koje su ušle u sastave brigade - Omladinske čete Kragujevačkog bataljona, Omladinska četa pri štabu brigade, odnosno u 2. crnogorskom bataljonu, Omladinska četa Kraljevačkog bataljona i Omladinska četa Šumadijskog bataljona.

Omladinska fočanska četa, u sastavu Kragujevačkog bataljona, formirana je u Foči, sredinom februara 1942. godine. Činili su je mladići i djevojke, radnici, đaci i seljaci iz Foče i okoline. Pred napuštanje Foče, zbog neprijateljske ofanzive, u četu je ušla i grupa đaka iz Doma siročadi. Narasla je na 75 boraca. Komandni sastav čete su činile već iskusne starješine - komandir Jovan Pejković Keza, Božo Hadživuković zamjenik komandira, Dimitrije Janković Cici, politički komesar čete i zamjenik političkog komesara Marija Jagodić Maca.⁸¹

⁶¹ Podatke je dao Ćamil Granov, a pismo koje su nosili ne nalazi se u Arhivu CK KPJ.

⁷¹ U 1. bataljon je bilo raspoređeno 29 »Sarajlija«, a u bataljone 1. proleterske je ukupno raspoređeno blizu 100 boraca, rodom iz Sarajeva i okoline.

⁸¹ O ovoj četi je detaljnije pisao Nedeljko M. Milić u prilogu »Omladinci iz Foče« u prvoj knjizi »Prva proleterska«, str. 241-246.

Omladinska četa pri štabu brigade, odnosno u 2. crnogorskom bataljonu, formirana je u blizini Kalinovika u isto vrijeme kada i Fočanska omladinska četa. Činili su je pretežno omladinci iz tog kraja, dotad borci Jahorinskog odreda Dobrovoljačke vojske Jugoslavije (DVJ), naročito iz sela Vlaholje, Jelašce i Borja, te omladinci iz Igmanske partizanske čete. Imala je oko 50 boraca. Komandir i politički komesar čete bili su Dimitrije Vojvodić Zeko i Paško Romac. Poslije završene obuke četa je ušla u sastav 2. bataljona.

Omladinska četa u Kraljevačkom bataljonu dva puta je obrazovana. Prva je, krajem februara 1942, obrazovana četa za obuku omladinaca koji su se prijavili da stupe u bataljon iz jahorinskih sela između Orahovice i Previle u kojima je bataljon bio razmješten, nakon akcije aktivista bataljona. Smještena je bila u selu Zorojevićima. Za vojnog rukovodioca bio je određen Blagoje Bogovac, iz 1. čete, a za političkog rukovodioca Božo Miletić Kosovac iz 2. čete. Brojala je oko 30 omladinaca. Bilo je predviđeno da se poslije obuke rasporede po četama Kraljevačkog bataljona. Završili su intenzivnu obuku. Jedne noći krajem marta, pred pokret bataljona sa tog područja, pušteni su kućama da se oproste od porodica. Vratili su se samo desetak njih i raspoređeni su u čete bataljona.

Drugi put, maja 1942. godine, ponovo je obrazovana omladinska četa Kraljevačkog bataljona u selu Trbušju, kod Foče, pri povlačenju iz istočne Bosne. U novi sastav su ušle desetina omladinaca - boraca iz Pračanske čete Romanijskog NOP odreda (iz sela Čvore, Miošići, Pale) i oko 25-30 boraca iz Jahorinskog odreda DVJ. Među njima su bili i omladinci iz prvobitnog sastava omladinske čete. Ukupno je bilo 35-40 boraca. Komandir čete je bio Miloš Vučković Vučko, dotada komandir 1. čete, a komesar Dušan Dozet Dudo, borac 1. čete, dotad komesar jedne čete u Jahorinskom odredu. Vodnici su bili omladinci, već provereni u borbi u četama Kraljevačkog bataljona. Četa je rasformirana mesec dana kasnije u Mratinju, a njeni borci su raspoređeni u ostale čete bataljona. Njih 32 su ostali do kraja u stroju. Mnogi su postali četne i bataljonske starješine do kraja rata (na primer, Mile Maksimović bio je zamjenik komandira 1. čete, komandir 1, 2. i prateće čete, zamenik komandanta Kraljevačkog i komandant Beogradskog bataljona. Rade Trivun bio je komandir 1. čete). Svi su postali članovi KPJ. Jedan broj ih je izginuo u toku rata.⁹¹

Omladinska četa Šumadijskog bataljona je formirana početkom marta, takođe u Foči, nakon što su dvije pomenute omla-

⁹¹ O ovoj četi je samo fragmentarno izneo podatke Dušan Dozet »U ulozi partizanskog jezgra«, u prvoj knjizi »Prva proleterska« str. 227-232. Stoga su ovde dati opširniji podaci na osnovu sjećanja B. Bogovca i M. Maksimovića.

dinske čete već završile obuku i sa bataljonima bile upućene na borbene zadatke - čišćenje četnika u istočnoj Bosni. Omladinsku četu Šumadijskog bataljona su činili omladinci Foče i drugih krajeva Bosne. Osposobljavajući se, četa je u Foči ostala oko 50 dana. Komandir je bio Milan Batar, politički komesar Pero Damjanović.¹⁰⁾

Pred odabrane starješine omladinskih četa postavljen je veoma složen zadatak da od golobradih, djelimično čak i nepismenih mladića, seljačića, izgrade za veoma kratko vrijeme moralno-politički čvrste i za borbu obučene kolektive. U tome su im pružili svestranu pomoć članovi štaba brigade, pa i jedan broj članova Vrhovnog štaba. Ubrzo je u omladinskim jedinicama ostvarena atmosfera kakva je bila i u svim bataljonima brigade. Takvoj atmosferi je doprinio i veoma raznovrstan kulturno-zabavni rad. Omladinci iz Fočanske omladinske čete, na primjer, učestvovali su i pred Titom u izvođenju programa na priredbi povodom 1. maja 1942. godine.

U omladinskim četama su, ubrzo poslije njihovog formiranja, stvoreni aktivni SKOJ-a i partijske ćelije od po nekoliko članova, čiji je broj brzo rastao.

Dvije omladinske čete u sastavu 2. i 3. bataljona već u martu su imale borbeno krštenje u ofanzivi protiv četnika u istočnoj Bosni, prema Vlasenici, Srebrenici i Bratuncu; zatim u zasjedama ustaškim kolonama oko Rogatice, pa u borbama sa četnicima između Ustiprače i Višegrada.

U borbi kod sela Duba, istakla se Omladinska četa 3. bataljona, koja je u svom prvom jurišu razbila četnike.¹¹⁾

Borci omladinske čete 5. bataljona su doživjeli vatreno krštenje prilikom napada na položaje Italijana kod Čajniča. Hrabro su se borili. Uskoro u borbi na Gatu, imali su prilike da učestvuju i u jurišu. Komandir čete Milan Batar je zapisao u svojim sjećanjima¹²⁾ da su na juriš krenuli samoinicijativno, bez naređenja, pošto su se pobojali da je njihova 1. četa ugrožena bočnim napadom. On navodi nezaboravan primjer puškomitraljesca Čige, koji ni poslije ranjavanja, uprkos izričitom naređenju komandira da se povuče, nije htio da preda puškomitraljez, već je i dalje ostao da se bori, i tu je poginuo. Poginule su u istoj borbi i

¹⁰⁾ O ovoj omladinskoj četi je više pisao Pero Damjanović u prilogu »O omladinskoj četi«, u prvoj knjizi »Prva proleterska« str. 260-264.

»Štab 3. bataljona je bio ponosan zbog takvog držanja i uspjeha omladinaca, iako je imao na umu naređenje Vrhovnog štaba da se omladinske čete ne upotrebljavaju za teške zadatke dok ne steknu iskustva« (Miloš Vuksanović, nav. delo, str. 50).

¹²⁾ Prilog »Od Čajniča do Zelengore«, »Prva proleterska« knj. 1, str. 305-308.

Mira Radanović, Heia Baruh i još dva druga, rodом iz sela ispod Bjelašnice.

Slične primjere odvažnosti i hrabrosti pokazali su borci obeju četa početkom ljeta 1942. godine, u borbama u Hercegovini. Borci Omladinske čete u sastavu 2. bataljona naročito su se istakli na kosama planine Lebršnik, na koje su četnici, uz artiljerijsku podršku Italijana, više puta uzastopno jurišali. U tim borbama četa je imala svoje prve žrtve.

Fočanska omladinska četa je nešto kasnije izvršila uspješan napad na Italijane kod Pliježa, a zatim je učestvovala u borbi kod Čemerna i prema Avtovcu. Njena prva žrtva bio je omladinac Jovan Šarić, koji je poginuo prilikom sukoba sa četnicima, na brdu Kmurica, kod sela Zakmur.

Najvećim iskušenjima su bili izloženi omladinci u 1. crnogorskom bataljonu, raspoređeni po četama bataljona, najprije početkom aprila, kod Rogatice, a zatim u Crnoj Gori. Zajedno sa svojim starijim drugovima, učestvovali su u maju i junu 1942. u brojnim jurišima i protivjurišima na Sinjajevini i Durmitoru, kod Mojkovca i Kolašina, zatim na lijevoj obali Pive. Prema izvještaju političkog komesara bataljona Vrhovnom štabu NOP i DVJ, »Sarajlije su bili u borbi vrlo dobri«. Komandant bataljona je »Sarajlije« u tom periodu dva puta javno pohvalio pred bataljonskim strojem. Nekoliko »Sarajlija« su u tim borbama u Crnoj Gori položili svoje živote, radnici Safet Agić i Šemsudin Karkin i učenici Hazim Vikalo iz Sarajeva i Jusuf Dorić, iz Rudog.

U toku marša preko Zelengore, borci omladinske čete 5. šumadijskog bataljona, kao i ostale njegove čete, upućeni su za popunu bataljona 2. proleterske brigade. Rasformirana je i omladinska četa 2. crnogorskog bataljona, a njeni borci su raspoređeni u čete bataljona. Ostala je, kao samostalna jedinica, samo Fočanska omladinska četa u sastavu Trećeg kragujevačkog bataljona.

Na području Miljevine u sastav 6. beogradskog bataljona ušlo je 50 boraca, mahom Romanijaca i Sarajlija iz Glasinačkog udarnog bataljona Romanijskog odreda koji su insistirali da uđu u sastav 1. proleterske. Među njima je bio i Milan Šarac, jedan od najboljih komandira čete, koji će kasnije izrasti u komandanta 6. beogradskog bataljona. Tih dana je u 4. i 6. bataljon strupilo i 36 boraca iz Goražda i okoline.

U septembru 1942, stupilo je u brigadu oko 100 boraca iz okoline Livna i Duvna, iz bataljona »Vojin Zirojević« i oko 150 boraca iz bataljona »Starac Vujadin«, iz sela oko Bosanskog Grahova.¹³ U decembru 1942. i januaru 1943. godine, u redove

¹³ Aleksa Nenadić, »Bili smo srdačno primljeni«, u prvoj knjizi »Prva proleterska«, str. 492-95.

brigade je stupilo 565 boraca, većinom iz Prnjavora i okolnih mjesta. Oni su tako reći sa svojih ognjišta ušli u teške borbe bitaka na Neretvi i Sutjesci. Od njih je 241, ili 43 posto dalo živote na bojištima Neretve i Sutjeske.¹⁴⁾

Septembra 1943. godine, u brigadu je došlo oko 200 Kozarčana. I oni su se borili i žrtvovali upravo onako kako to dolikuje Krajišnicima i pravim proleterima.

Samo dopunama od jula 1942. do proleća 1943. iz srednje Bosne i sa Kozare je stupilo u 1. proletersku oko 1100 boraca.

Ako bi se sredili podaci q Bosancima koji su u brigadu dolazili pojedinačno ili u manjim grupama, onda bi taj broj iznosio oko 1.500 boraca. Među brojnim narodnim herojima koje je dala 1. proleterska šestorica su Bosanci ili Hercegovci.

Na svom dugom borbenom putu 1. proleterska je najviše borbi vodila, najviše kilometara marširala i najviše dana ratovanja provela u Bosni i Hercegovini. Ona je, od ukupno 1.236 dana, od Rudog do 9. maja 1945. boravila u Bosni i Hercegovini 877 dana. Sa narodom Bosne borci brigade su dijelili dobro i zlo. Zajedno su se radovali, zajedno tugovali i zajedno pobjedu kovali. Brigada je puno, puno pomogla narodu Bosne. Ali i narod Bosne i Hercegovine je za nju dao sve što je mogao. On je nju osjećao svojom i smatrao kao svoju isto onoliko koliko 1, 2. i 3. krajišku, 6. istočnobosansku, 10. hercegovačku ili bilo koju od 50 bosanskohercegovačkih brigada. Zacijelo, ljubav prema borcima 1. proleterske i uspomena na njih u narodu tog dijela domovine će trajno živjeti, a legende o brigadi se prepričavati i ići s koljena na koljeno.

¹⁴⁾ U izveštaju zamjenika komesara brigade Dušana Korača, od 14. februara 1943. navedeno je da je u brigadu tada stupilo preko 700 boraca (Mitar Mitrović, »Pod zastavom Prve proleterske«, izd. Narodna knjiga, Beograd, 1983. str. 131).

Dalmatinci u Prvoj proleterskoj

Ideja druga Tita o formiranju posebnih jedinica, sposobnih da djeluju na čitavom ratištu Jugoslavije, nastala u vreme širokog razmaha ustanka u Srbiji, Hrvatskoj, Crnoj Gori, Sloveniji, Bosni i Hercegovini i drugim krajevima zemlje, postepeno je sazrela i prerastala u stvarnost. U vreme kada je nastala još se nije imala jasna predstava o karakteru ovih jedinica, njihovom broju i veličini, do ovoga je trebalo doći kroz dalje faze razvoja ustanka.

Polazna osnova je Titova ideja, da ustanak, s obzirom na širinu njegovog zamaha, ukoliko želi da se održi, da izbegne krize, mora postepeno, ali odlučno prelaziti u viši kvalitet, primenjivati nove metode oružane borbe, nove oblike organizovanja. Gubljenje teritorije »Užičke republike« u jesen 1941. godine i povlačenje dijela partizanskih odreda iz Srbije ka Sandžaku i istočnoj Bosni nije bio poraz ustanka u Srbiji, kako su to neki nedobronamerni istoričari želeli da prikažu, već značajan uspeh ustanka koji je uspeo da izbegne uništenje svojih glavnih snaga, da se održi, da se brzo i vrlo energično preorijentiše, prestroji i sa pojačanim intenzitetom nastavi, na drugim prostorima, oružanu borbu za oslobođenje zemlje.

U ovoj situaciji ideja druga Tita i Centralnog komiteta KPJ o stvaranju novog tipa jedinica, brzo je dobijala i konkretne oblike. Pri napuštanju teritorije zapadne Srbije, drug Tito se odlučio da od boraca iz partizanskih odreda iz Šumadije i zapadne Srbije, formira jedinice tipa brigada, sposobnih da se bore tamo gde to bude najpotrebnije. U toku kretanja kroz Sandžak ka istočnoj Bosni donijeta je odluka da u sastav Prve brigade, čije formiranje je predstojalo, uđu u crnogorske jedinice, a kasnije, kada uslovi to dozvole i posebno odabrani bataljoni iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske.

Opređeljujući se za naziv »Prva proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada« drug Tito je polazio od više značajnih činilaca; da to bude brigada svih naroda i narodnosti Jugoslavije, brigada koja će po svom sastavu u pravom smislu personificirati bratstvo i jedinstvo naših naroda; da po svom karakteru i nazivu »proleterska« opredeljuje i dalji tok NOB-a, opredeljuje karakter

revolucije čiji su krajnji ciljevi stvaranje novog socijalističkog društva; da po svojim ukupnim vrednostima: borbenim, političkim, moralno-etičkim, bude onaj osnov na koji će se oslanjati ustanak u svim krajevima zemlje, da to bude brigada visoko svesnih boraca, istovremeno i škola kadrova neophodno potkovanih za dalji razvoj narodnooslobodilačke borbe.

Svi ovi uslovi još uvek nisu bili ispunjeni 22. decembra 1941. godine kada je drug Tito, u malom bosanskom gradiću Rudu formirao Prvu proletersku brigadu. Istina među 1.192 borca, koliko je brigada brojala na dan formiranja bili su zastupljeni svi naši narodi i većina narodnosti, ali nedostajali su bataljoni iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske. Iako su većina boraca brigade bili iz Srbije i Crne Gore, u stroju u Rudom nalazilo se i 25 boraca iz Dalmacije i znatno veći broj iz drugih krajeva Hrvatske. Te »Dalmatince« kako smo ih popularno zvali, ustanak u Srbiji je zatekao kao radnike, đake i studente u Beogradu, Kragujevcu, Kraljevu. Gotovo svi su bili članovi Partije ili SKOJ-a, svi su oni do dolaska u Rudo, prošli surovu školu rata, učestvovali u teškim borbama u Čačku, Uzicama, oko Kraljeva i Kragujevca. Njihov dolazak u Rudo i učešće u istorijskom stroju Prve proleterske, bio je logičan put proverenih boraca naše revolucije. Za Prvu proletersku ni u ovom vremenu, a ni kasnije, nije bilo značaja, ko je ko i kojoj naciji pripada, to su bili borci revolucije, istaknuti borci rata u kome su učestvovali najbolji sinovi naših naroda.

Iako je početkom 1942. godine bio formiran Bosansko-hercegovački bataljon, koji je po Titovoj zamisli trebalo da uđe u sastav brigade, sticajem okolnosti on nije ušao, ali je veći broj boraca iz ovog bataljona ipak, drugim kanalima stigao u brigadu.

Krećući se na svom teškom borbenom putu, Prva proleterska se posle surovog igmanskog marša, Zelengore, Šćita i Konjica, u proleće 1942. godine, približila Duvnu i Livnu. Uspostavljeni su i prvi kontakti sa borcima Dalmacije, a pri oslobođenju ovih gradova došlo je i do neposrednije saradnje. Borci sa Dinare, zatvorili su sve prilaze Livnu, omogućavajući time brigadi da izvrši svoj zadatak. Već u ono vrijeme uveliko se pričalo da će u Brigadu doći veća grupa boraca iz Dalmacije. U avgustu 1942. godine u sastav brigade stigla je grupa od 168 boraca iz Dalmacije. Bili su to borci sa Biokova, Mosora i Svilaje, provereni u teškim borbama,iskusni ratnici i odani borci revolucije. Dalmacija u Prvu proletersku slala je svoje najbolje sinove, članove Partije i SKOJ-a, istaknute i iskusne komandire i političke komesare.

Za Prvu proletersku brigadu, dolazak ove za to vrijeme velike grupe boraca iz Dalmacije bio je značajan događaj. U svim

bataljonima vršene su intenzivne pripreme za prihvat »Dalmatinaca«, partijske ćelije održale su posebne sastanke na kojima se detaljno razmatralo kako prihvatiti nove drugove. Borci Prve proleterske su znali za Titovu ideju da u sastav brigade treba da uđe u jedan bataljon hrvatskih proletera. U međuvremenu se stalo na stanovište da je bolje dalmatinske proletere rasporediti u sve bataljone brigade, jer brže dolazi do međusobnog upoznavanja, zbliženja i ostvarivanja Titove ideje - bratstva i jedinstva.

Prva proleterska je već imala svoju fizionomiju, svoje specifičnosti po kojima se razlikovala od drugih brigada. Dolazak velike grupe boraca iz Dalmacije, bila je i prva provera sposobnosti brigade da prihvati i te »druge« borce, da ih što brže uključi u svoj unutrašnji život, da im udahne duh Prve proleterske. Pokazalo se da su sve bojazni bile neopravdane, da su se borci iz Dalmacije vrlo brzo uključili u život brigade, prihvatili sve njene vrline, a uskoro bili i nosioci tog specifičnog duha Prve proleterske. Uostalom to je bilo i normalno jer su gotovo svi iz grupe od 168 boraca, već bili prekaljeni borci, članovi Partije i SKOJ-a, mladići koji su iz istih pobuda pošli u rat kao i oni koji su stajali u stroju u Rudom.

Posle popune kod Livna (jul-avgust 1942. godine) usledio je dolazak nove grupe od 106 boraca iz Dalmacije kod Tičeva, a zatim i najveće, od 274 boraca. U ovo vrijeme brigada se nalazila na prostoru Ključ - Bosanski Petrovac, pripremajući se za prijem brigadne zastave koju je brigadi u B. Petrovcu predao vrhovni komandant drug Tito.

U ovo vreme, u brigadi se nalazilo oko 400 boraca iz Dalmacije, što je činilo više od trećinu ukupnog sastava Brigade. Ovako nagli priliv, u relativno kratkom periodu, zahtevao je pojačane napore i partijske organizacije i štabova oko prihvata novih boraca, njihove adaptacije i uklanjanja u život Brigade. Vremena za predah nije bilo. Sve je ovo izvođeno u pokretu, kroz borbe i duge marševe koji su predstojali. Brigada je postepeno menjala svoj sastav, u koloni Prve proleterske je sve više novih boraca, ali ta specifična fizionomija brigade, njene borbene vrednosti, njen moral - nisu menjani. Borci iz Dalmacije su začuđujuće brzo prihvatili sve te osobenosti Brigade, oni su uskoro bili borci Prve proleterske, protagonisti legende koja se stvarala o njoj, hrabri i spremni na sva odricanja do nivoa koji ju je činio Prvom proleterskom.

U periodu koji je predstojao brigada je prošla kroz najteža iskušenja. Posle Jajca i centralne Bosne sledile su teške borbe u dolini Neretve, na Drini a zatim na Sutjesci i Zelengori. Redovi Prve proleterske su se topili, ginuli su borci iz stroja u Rudom

ali i borci iz Dalmacije. U ovim bitkama poginulo je 257 boraca, komandira i političkih komesara »Dalmatinaca«, što je više od polovine od popune iz 1942. godine.

Zbog teške situacije u kojoj se našla u toku borbi na Neretvi i Sutjesci, Vrhovni štab je odlučio da rasformira neke brigade Devete divizije i sa preostalim borcima popuni, pored ostalih i Prvu proletersku brigadu. Tako je u toku pete ofanzive Prva proleterska dobila iz Treće dalmatinske brigade oko 300 boraca. Prve proleterske nije bilo, jer su i jedni i drugi prošli kroz ista iskušenja, i jedni i drugi su već bili prekaljeni borci revolucije. Ali za Prvu proletersku je ova popuna značila mnogo, ona ju je osvežila, ojačala, ulila joj neku novu snagu sa kojom je ponovo, u svom stilu, krenula u juriše koje je teško bilo zaustaviti. Usledila je nezadrživa ofanziva na istočnu Bosnu, kao vihor brigada je izbila na Drinu - zauzimajući u hodu Han-Pijesak, Vlasenicu, Srebrenicu, Zvornik. Mnogim jedinicama brigade komandovali su »Dalmatinci«, naročito iz prve popune kod Livna avgusta 1942. godine.

Popuna Prve proleterske borcima iz Dalmacije postala je već tradicija, nešto što je normalno, jer je Prva proleterska brigada postala i brigada Dalmacije. Kada smo u septembru 1943. godine - u vreme kapitulacije Italije, došli na tlo Dalmacije, imali smo utisak da se nalazimo na svom tlu, kod svoje kuće, jer se u stroju brigade nalazio veliki broj boraca iz Splita, sa Biokova i Mosora. I tada je u Brigadu stupilo oko 240 boraca iz Dalmacije, ali oni već nisu tretirani kao popuna, već kao normalan dolazak boraca u svoju brigadu.

Radost susreta sa novim borcima, nešto je umanjena odlaskom u nove brigade i divizije Dalmacije, veće grupe vrsnih kadrova, komandira, komandanata i političkih komesara iz jedinica Prve proleterske brigade, ljudi koji su stvarali legendu o ovoj brigadi, stvarali sve njene vrednosti, nosili njen duh, oni su odlazili na više dužnosti, za njih je brigada bila pretesan okvir, ali njihovim odlaskom brigada je mnogo gubila. Morali smo se rastati i vedri i žalosni. Odlazeći u druge brigade i divizije, oni su sa sobom nosili duh Prve proleterske, njen revolucionarni entuzijazam, njen borbeni stil, sa kojim je izvojevala mnoge pobjede. Oni koji su ostali ili se naknadno uključili, nastavili su da neguju tradicije brigade, brižljivo su čuvali ugled koji je stekla, preuzeli su od svojih drugova zastavu Prve proleterske i sa ponosom je nosili do završnih bitaka za oslobođenje zemlje.

U toku sve četiri godine rata u redovima Prve proleterske brigade borilo se 1.455 boraca iz Dalmacije. Sa potpunim podacima se raspolaze za 1211 boraca, dok 244 borca nijesu mogla biti potpuno identifikovana.

Na bojištima Jugoslavije svoje živote je dalo 638 boraca, gotovo svaki drugi od onih koji su se borili u redovima Brigade, a među njima i 53 žene.

Brigadu kao veliku školu kadrova, ilustruje i činjenica da se na rukovodećim dužnostima u Prvoj proleterskoj, komandiri, komandanti i politički komesari, nalazilo 474 borca iz Dalmacije, a iz brigade je u druge jedinice otišlo 286 vrsnih kadrova, 78 nosilaca spomenice, tri narodna heroja, 6 generala-admirala, 144 viša oficira - ilustracija su visokih vrijednosti dalmatinskih proletera, ljudi koji su, stupajući u redove Prve proleterske, svesno preuzeli teške obaveze, da uvek i na svakom mjestu budu primer za ugled, da kroz čitav rat budu neposredni sledbenici Titove vizije novoga društva. Tu obavezu su časno ispunili.

Dušan KORAC

Italijanski antifašisti u Prvoj proleterskoj

Italijanski dobrovoljački bataljon »Garibaldi« - formiran u Oslobođenom Splitu 13. septembra 1943. i Titovom odlukom uključen u sastav 1. proleterske brigade - predstavlja izuzetno značajan događaj za narodnooslobodilački pokret (radilo se o prvoj oružanoj jedinici stranih državljana u okviru i pod komandom Vrhovnog štaba NOVJ), i posebno za ovu proletersku sredinu koja otad dobija i obilježja internacionalne oružane formacije jugoslovenske oslobodilačke armije. Za italijanske vojnike - koji su se od pripadnika okupacionih divizija »Bergamo« i »Zara« preobratili u antifašističke borce, bio je to korjenit raskid sa starim shvatanjima, navikama, odnosima i načinom življenja, ulogom i perspektivama.

Radi bržeg prilagođavanja uslovima partizanskog ratovanja, Štab brigade je u bataljon uputio grupu vojnih i političkih instruktora, biranih iz redova svih bataljona (Jovan Pejković - kapitano Jova, Jovan Vujošević, Vinko Brajnović, Miloš Marković) a potom i među tek pristiglim Prekomorcima, koji su koliko-toliko poznavali italijanski jezik (Gavro Perazić, Srdan Vukotić, Živorad Radovanović, Petar Krilić, Branko Perić, Ivan Jurica, Pepi, Lala, Nikola, Bosa Tintor).

Većina italijanskih boraca nalazila se pet-šest godina pod oružjem. Bili su presiti rata. Znajući te činjenice, cjelokupni vojni, političko-partijski i kulturno-prosvjetni rad bio je saobražen specifičnim potrebama italijanskih drugova, ne isključujući pri tome ni njihove intimne preokupacije i težnje da se vrate svojim domovima i prihvate se davno ostavljenih poslova na svojim radnim mjestima u poljoprivredi i industriji, u školama i drugdje.

Italijanski borci su nam otvarali srce i pričali kako se odigrao raspad italijanske okupacione armije sredinom septembra 1943. i kako se oni sada osjećaju kao pripadnici jugoslovenske oslobodilačke vojske: »Mnogo ih je izgubilo glave u Abisiniji, Španiji i na Balkanu. Tražili smo mjesta pod suncem, u stvari sve je to bilo zbog kapitalista koji, inače, nikada nijesu otišli izvan Italije da prolivaju svoju krv za ostvarenje osvajačkih ciljeva fašističkih upravljača. Uvijek su bili spriječeni izmišljenom bolešću i »važnim« državnim poslovima. Nas - sirotinju, radnike i seljake

- gonili su na front. Propaganda je obećavala da će nam se to mnogostruko isplatiti, da ćemo dobiti zemlju i novac. Tek sada, među vama partizanima, po prvi put smo osjetili da se o nama vodi briga kao o ljudima. Vidimo da se konačno borimo za sebe, za sopstvena prava i interese, za jugoslovenski i naš narod. Nadamo se da rat neće dugo potrajati. Njemačka mora popustiti, čitav svijet je protiv nje. Znamo biće još napora i žrtava. Teško je, ali izdržaćemo!«

Bataljon je postepeno izrastao u čvrstu partizansku formaciju, sposobnu da prihvati i primijeni oštar tempo boraca 1. proleterske brigade, njihovu upornost u izvršavanju borbenih zadataka, pravilan odnos prema stanovništvu, posebno nov način izbora i uzdizanja rukovodećih kadrova.

Zbog dobijanja bataljona »Garibaldi« u svoje okrilje, proletari su imali razloga za ponos. U danima proslave dvogodišnjice formiranja brigade (u borbama na prostoru Kupresa), oni su se prisjećali kolone od 120 italijanskih vojnika, pripadnika divizije »Pusterija« koji su bili zarobljeni u okršaju kod sela Gaočići, sjutradan po obrazovanju 1. proleterske brigade. Tada su italijanski zarobljenici zajedno sa proleterima, slobodno i složno pjevali Internacionalu i Avanti popolo, poznatu koračnicu italijanskih radnika. Upravo sada, na dvogodišnjicu stvaranja brigade, 23. decembra 1943, Štab 1. proleterske divizije dostavio je štabovima bataljona »Garibaldi« i »Mateoti« (bataljon 3. krajiške proleterske brigade) direktivu u kojoj je - pored ostalog - upozoravano na vanredan značaj postojanja tih jedinica stranih državljana, kao i na mjere koje je trebalo preduzimati da Garibaldinci očvrstnu u okršajima protiv zajedničkog neprijatelja i, kao takvi, uspješno izvrše svoju plemenitu misiju međusobnog zbližavanja naroda na obalama Jadrana. Osim toga, u toj direktivi je ukazivano na potrebu da štabovi 1. i 3. proleterske brigade vode »naročitu brigu i staranje o svojim dobrovoljačkim bataljonima«, da im se dodjeljuju zadaci koji odgovaraju njihovim mogućnostima, da intendanture »posvete naročitu pažnju« bataljonima »Garibaldi« i »Mateoti« u pogledu snabdijevanja svim borbenim potrebama, da im se redovno dostavljaju vijesti o događajima u svijetu, kod nas i, naravno, u Italiji, da se organizuju priredbe i posjete »za međusobno upoznavanje i zbližavanje naših boraca i Italijana«, pa se u vezi s tim, podvlači: »Imati u vidu katolički Božić koji italijanski bataljoni žele proslaviti 25. ovog mjeseca«. Najzad, u toj direktivi je naznačeno i to da su štabovi brigada prvenstveno »odgovorni za stanje i razvoj njima pridatih bataljona italijanskih dobrovoljaca«, što je drugim riječima obavezivalo »na puno zalaganje da ova dva bataljona uzdignemo do predvodničko-uglednog odreda nove Italije«.

Uzev u cjelini, Garibaldinci su izdržali tempo marševa 1. proleterske brigade i opravdali povjerenje koje im je dato samom činjenicom što su bili svrstani u njene redove. Izrastali su u hrabre i vješte borce, svjesne ciljeva i značaja zajedničke antifašističke borbe, što je jednom prilikom komandant bataljona, Ilare Mondilardi (Mongilardi), ovako formulisao: »Mi smo dugo slijepo vjerovali, ali sada vidimo da je fašizam bio samo ugladena spoljašnost: palate i autostrade, parade avijacije i motorizacije. Vidjeći nov život kod partizana, nove ljude i nove odnose među njima, veliku slobodu misli, iskreno prijateljstvo, zajednički front naroda i vojske protiv neprijatelja, naučili smo da cijenimo slobodu i napredak, da vjerujemo u snage naroda«.

Naši italijanski saborci su se već poslije prvih dva-tri mjeseca ubijedili u to da se borbom protiv naci-fašističkih okupatora u Jugoslaviji zapravo doprinosi oslobođenju matične Italije. U tom uvjerenju su postali još čvršći kada su, preko Prekomoraca dodijeljenih 1. proleterskoj brigadi, doznali kako se bivši jugoslovenski ratni zarobljenici (iz aprilske rata 1941), internirci i politički zatvorenici, kao pripadnici Italijanskog pokreta otpora, podjednako postrtovano i poletno bore protiv Musolinijevih fašista i hitlerovskih okupacionih trupa na Apeninskom poluostrvu.

Izdržavši mnogobrojne tegobe i iskušenja u drvarskoj operaciji (kojom prilikom su Garibaldinci imali desetak izbačenih iz stroja) oni su, stižući odlike i iskustva proletera u žestokim okršajima, sve više poprimali izgled postojanih boraca. »Partizani pjevaju i kad imaju i kad nemaju. Možemo i mi!« - govorio mi je Leone, jedan od rukovodilaca u bataljonu. Garibaldinci tih dana ledene zime 1943/1944. još nijesu gromko pjevali kao ostali proleter, ali nijesu ni protestovali, već manje-više stojički prkosili snježnoj blokadi kod Bugojna, Travnika i Kupresa, neprospavanim noćima za vrijeme usiljenih marševa tokom drvarske operacije, iscrpljujućoj gladi koja ih je prinudila da na licu mjesta koriste skrivene kalorije (pa su u velikom broju stradale mačke, mahom dobijene na poklon od radoznalih dječaka u pomenutim mjestima).

Uprkos gotovo stalnim borbenim akcijama, pokretima i ofanzivno-defanzivnim okršajima, po četama su se održavali sastanci aktiva (koji su bili organizaciona forma okupljanja najborbenijih i najsvjesnijih boraca u pravcu svestranog učvršćivanja bataljona kao udarne jedinice). Položaje italijanskog bataljona povremeno su nadlijetali njemački avioni, koji su - pored bombi - bacali i propagandne letke i »propusnice«, u kojima je stajalo da će oni - ma koji se predaju njemačke komande velikodušno »oprostiti« grijeh što su se priključili NOVJ. Sedam demoralisanih Italijana,

koji su lutali na području Jajca, sredinom januara 1944. pohvaćano je i zvjerski pobijeno od strane italijanskih fašista koji su ostali u njemačkim jedinicama i nastavili borbu protiv NOVJ. Uz sasjećanje s tim nesrećnicima, među Garibaldincima su se čuli i prekori što su dozvolili da neprijatelju padnu u ruke, kao i pozivi: »Osvetićemo ih!«

Preobražaj bataljona u jedinicu koja je bezrezervno i toplo prihvatila sljedbenike Garibaldija, ipak se odvijao sporije nego što se željelo, uz očekivane i neočekivane teškoće i otpore. Prilikom analiza izvršenih akcija, od Splita do Bugojna i Kupresa, konstatovano je niz slabosti: gubljenje oružja i municije od strane pojedinaca, zaostajanje na maršu, slučajeva samovoljnog napuštanja položaja, krađe krompira, simuliranja bolesti da bi se izbjeglo učešće u vatrenom okršaju... Izvjesno vrijeme se vodila svojevrsna »bitka« oko ishrane: da li ostati na kolektivnom pripremanju raspoložive hrane ili organizovati odvojene kuhinje za oficire, da li ukinuti posilne i ustanoviti kurirsku službu pri svakoj četi, slično ostalim bataljonima u našoj i drugim proleterskim i udarnim brigadama.

Postojala je teza da je držanje odstojanja od vojnika neophodno i u funkciji »autoriteta starješine«. Tako se među Garibaldincima moglo čuti: oficiri misle i rade jedno, vojnici drugo. Tako se odvijala čudna praksa: dok su oficiri pokušavali da se izdvoje u ishrani, jugoslovenski instruktori zajedno sa italijanskim vodnim delegatima i komandirima vodova bili su među borcima u svim prilikama, na vatrenom položaju, na istom kazanu, u istim prostorijama za noćenje. Snabdijevanje osnovnim životnim namirnicama, istina, teklo je teško u čitavoj brigadi, kao i u ostalim jedinicama NOVJ. Oštrica kritike je bila uperena na komandanta i političkog komesara, posebno na intendanta Miloša Markovića. On je objašnjavao da je sljedovanje životnih namirnica svima umanjeno zbog iscrpljenosti stanovništva na terenu Jajca i okoline, pa je molio da se to ima u vidu. Međutim, malo je ko u to vjerovao. »Osjećam da me mrze, kao da sam ja kriv za neodovoljnu ishranu boraca našeg bataljona!« - govorio mi je on. S druge strane, odbornik iz sela Šibova, iskreno je upozoravao: »Otanjili smo, brate! Ne možemo više! Obraćam se ovom ili onom domaćinu: daj grah ili brašno. Oni kukaju i kunu. Više nijesam u stanju da vršim dužnost odbornika!«

Jednom mi je prišao Pepi i kazao: »Kako će on, italijanski oficir - koji je u svemu bolje stajao od običnih vojnika i donekadno imao obezbijeđeno uredno snabdijevanje - izdržati pod ovako teškim uslovima vođenja oružane borbe, kada ni ja ne mogu da se održim!« dodajući: »Nikad težeg zadatka nijesam imao niti ću imati!«

Ni poslovično vedri, izdržljivi i popularni Jovo Kezo, kapitano Jovo, načelnik Štaba bataljona, nije lako podnosio napore intenzivnog obilaženja isturenih dijelova bataljona na položajima, sprovođenja obuke, kontrole i pružanja pomoći vojnim instruktorima, starješinama i borcima, Jugoslovenima i Italijanima. Jednom mi se požalio: »Gubim pamćenje, počeo sam da ludim. Neki put padnem u sevdah, zapjevam, a stvarnost je u bataljonu sasvim drugačija. Ovo ti je, Jovo, treći rat!«

Na realizaciji složenih zadataka oko učvršćivanja bataljona, angažovao se konkretno i konstruktivno i komandant Mondilar-di. Tako je on govorio pred strojem bataljona: »Ko napusti položaj, tome ću ja suditi! Odgovoran sam za toliko ljudi, neću dozvoliti da zbog nebudnosti jednog vojnika, stradaju svi!«

U Drugoj četi, u kojoj su se nalazili specijalisti, uglavnom artiljerci, vezisti, veterani rata, sve se nalazilo u najboljem stanju: oružje, prostirke za spavanje, drva za loženje vatre. Požalili su mi se da im je dosadno, nedostajali su im knjige za čitanje i hartija za pisanje. Bilo je i divnih primera samosavlađivanja. Pagaroti mi je suznih očiju izjavio da nije u stanju da ostane u koloni za vrijeme marša: »Dajem sve od sebe što mogu, ali uzalud kad me noge ne nose!« Frezi (42 godine) mi je došapnuo: »Pogriješio je i otac koji me napravio!«

Bilo je srećom mnogo više onih koji su svojim primjerom vukli naprijed i obećavali da će bataljon uspjeti da se približi ostalim proleterskim bataljonima na bojnopolju, u pogledu discipline i dostojanstvenog držanja u svim prilikama, naročito u odnosima prema narodu i njegovoj imovini. Među takvima su bili - pored Marija Gatanija - Longo, Anđoni, Tajana, Tirapele, Neri, a svojom hrabrošću izdvajali su se Čoćoni, Amatorino, Spampinato, Gucinati, Manasero, Mota, Išeri, Minati, Tuks. Maras je tih dana ukazivao na potrebu korektnog držanja prema narodu, naročito u oslobođenom Jajcu, gdje je bataljon boravio nekoliko dana, poučavao je pojedince i ličnim primjerom ih držao na okupu. Prilikom biranja sekretara aktiva njegove 1. čete (koji su sačinjavali: Frizon, Manini, Murđa, Maca, Belini, Tirapele, Domini, Koćani, Maras), kazao je: »Nadam se da će i ostali vojnici, koji nijesu obuhvaćeni aktivom, slijediti primjer jugoslovenskih proletara. Možda će kroz izvjesno vrijeme svi pripadnici bataljona biti aktivisti!« A na sastanku Centralnog aktiva (za cio bataljon), istaknuto je da je glavni cilj svih svjesnih italijanskih antifasista mobilisati sve snage za stvaranje solidne vojne jedinice koja će prihvatiti i prenositi iskustvo oružane borbe jugoslovenskih boraca za slobodu. Neki od aktivista je smatrao kako je Centralni bataljonski aktiv »tijesto koje počinje da kvasi«. Aktiv 3. čete je brojao

14 članova, dok ih je u 2. četi bilo desetak: Spampinato, Išeri, Lentini, Baldan, Nelson... Množili su se primjeri nesebičnosti i samopožrtvovanja. Longo i Mario su gotovo bez smjene nosili'' teška oruđa. U akciju na neprijatelja na Vijencu, Pietro Šartoni i Nino Balanti pošli su potpuno bosi, bez gundanja. Ukratko, krajem januara 1944, moglo se zaključiti da je bataljon »Garibaldi« bio u stvaralačkom poletu, što se moglo osjetiti na svakom koraku. Preorijentacija na rukovođenje iz ugrižanih prostorija na otvoreni teren, izložen udarcima vjetra i hladnoće, pa i opasnostima od iznenadne pojave neprijatelja, izvršena je bez otpora i poštovana iz dana u dan. Mario Gatani i ja smo obilazili aktive, Jovo po svojoj, vojnoj liniji, Vinko kujnu i gdje bi bio pozvat, Miloš Marković organizaciju ishrane i raspodjelu hrane. Komandant Mondilardi je, pored uobičajenih kontakata s rukovodiocima četa i vodova, nalazio vremena da nauči pokoju riječ iz srpskohrvatskog jezika.

Tih dana je Mirko Jovanović, politički komesar brigade, koji je posvećivao veliku pažnju bataljonu »Garibaldi«, govorio: »Vi delate gde život vri punom parom. Taj svet tek sada počinje da se budi. Borba u smislu preobražaja bataljona ogleda se na svakom koraku. Međutim, nije dovoljno samo konstatovati, već je potrebno i rješavati probleme, a oni su uočeni. Ne kapitulirati pred teškoćama. Osim toga, morate steći autoritet ličnim primenom. Poslednji se povući sa položaja. Dalje, organizaciono se povezivati sa najboljim Italijanima. Aktivni su naše poluge uspjeha, oni su neka vrsta primitivne Partije«.

»Učimo se na greškama!« zaključio je Mondilardi razgovor oko samovoljnog napuštanja položaja kod Skele, od strane pojedinaca gdje je drug Mota bio teško ranjen u obje noge, dodavši: »U momentima panike samo jedan priseban čovjek može da spasi situaciju!«

Pošto sam Đuzepe Spampinatiju saopštio da je primljen u KPJ, on mi se obratio riječima: »Kažem vam sasvim iskreno: osjećam osobitu čast što i mi Italijani možemo biti članovi Komunističke partije Jugoslavije, te prekrasne ideologije koju sam dosad mogao vidjeti i osjećati. Stao sam na put moga definitivnog opredjeljenja. Ne vidim nikakve prepreke koja bi mogla da zaustaviti naš dalji marš ka cilju. Učiniću sve da izvršim dužnosti komuniste. Jedan od prvih i najvažnijih zadataka je: pojačati naše redove, da postanu što brojniji i što jači. Nadam se da ću našoj poštenoj Partiji privući nove elemente, primjerne i sigurne. Pamtiću ovaj dan kao najljepši u mom životu. Ne mogu naći riječi da izrazim svoje zadovoljstvo. Najzad, moj cilj je ostvaren - dio sam' ove divne organizacije!«

...>

Manasero je kazao: »Moje misli je izrekao Spampinato. Nikada neću zaboraviti ovaj datum koji ću urezati duboko u srce. Mnogo vremena ranije gajio sam tu želju, ali nijesam znao kako se to moglo ući u Partiju... Kroz kratko vrijeme imaćemo ih još, i sve više. Učiniću sve moguće, kad kažem »daću život«, onda sam rekao sve! Neobično sam zadovoljan. Nijeste se prevarili!«

Kad im je Mario Gatani napomenuo stroge principe konspiracije, Manasero je uzvratio: »U meni ćete imati stisnutu šaku koja se nikada neće otvoriti, moja usta neće nikome ništa izreći što bi dekonspirisalo!«

Bataljon se po svim linijama osposobljavao za nove složenije poduhvate idući u susret veoma značajnim događajima, pohodu za Srbiju i borbama za konačnu pobjedu nad fašizmom.

Jovan VUJOŠEVIĆ LOLA

Прекоморци

Прва пролетерска се попуњавала добровољцима са подручја на којима се борила крајем 1943. године. Попуне су биле бројније, нарочито после капитулације Италије, када су почели пристизати, као добровољци, многобројни интернирци и политички осуђеници из концентрационих логора и затвора.

У италијанско заробљеништво одведено је много наших људи, нарочито 1941. године, највише из Црне Горе. Махом су то били млади људи, већином припадници народноослободилачког покрета. Међу њима је био знатан број чланова КПЈ и СКОЈ-а, који су, готово у свим логорима, основали партијске и скојевске организације. Њихово дјеловање је било, мањевише, веома добро смишљено и организовано, тако да су пронађени и искоришћени сви облици и могућности да се у логорима онемогући утицај непријатеља, првенствено четнички, на претежно сељачку масу, која је из завичаја долазила с извјесним разочарењем, прилично утучена и склона да се окрене, једним дијелом, против НОП-а. Ваља имати на уму да су Италијани 1941. године, у вријеме тзв. »чишћења« терена, одводили цијело становништво из појединих крајева и насеља. Само упорним политичким радом комуниста и њихових симпатизера од те заробљеничке масе створена је знатна резерва Народноослободилачке војске, што се показало 1943. године, након капитулације фашистичке Италије.

Одмах после капитулације Италије, још док је логор у Коробари, у близини Барија био под управом и обезбеђењем Италијана, формиран су логорски комитет КПЈ и народноослободилачки одбор (овај логор узимамо као пример, а слична је ситуација била и у осталим логорима). Након преузимања логора од савезника Енглеза, још више је активизирана активност за НОП. Осујеђен је покушај четника, који су из Далмације и Лике пребјегли у Италију и били смјештени у једној логорској бараци. Они су покушали да преузму управу и стражу логора. Такође, спријечена је пропагандна активност савезничких официра и официра бивше југословенске војске при краљевској избјегличкој влади који су покушали да онемогуће

прикупљање добровољаца и формирање јединица НОВ. У логору је организовано прикупљање избјеглих интернираца и затвореника из јужне и средње Италије мјери померања фронта. У исто вријеме, била је развијена активност у италијанским и савезничким радним јединицама, у којима се налазио велики број приморских Словенаца и Истриана. Тако се у логору број опредјељених за НОП свакодневно повећавао. То прикупљање нашег људства особито је поспјешено доласком војне мисије НОВ у Бари, почетком октобра.

Уз велике тешкоће и савезнички отпор и неразумијевање, 29. септембра 1943. је у логору организована прво чета, а затим батаљон - језгро будуће бригаде, која је формирана 20. октобра. Имала је четири батаљона: 1. и 2. словеначки, 3. црногорски и 4. далматинско-истарски са укупно 1.886 припадника. Због повољнијих услова, бригада је по деловима пребачена у прихватни логор, у Гравини. Ту су формирана још два батаљона, а реорганизован је и састав већ формираних батаљона, тако да су у њима заступљене све националности. Осим тога, формирана је и женска чета са 101 припадником. Бригада је, на крају, имала 2.800 припадника. Извршене су материјалне политичке и извесне војностручне припреме. Одјећна опрема је била енглеска, нова и погодна. Једино је обућа била слаба и неудобна. То су биле ципеле намијењене за афричку пустињу, па су се на киши, снијегу и кршу брзо распадале, а пошто су биле тијесне и уске наносиле су много набоја. Оружје није издато све до пред полазак у домовину, вјероватно због сигурности од евентуалних сукоба са четницима. Због тога није изведена обука са наоружањем.

Од формирања бригаде до одласка у домовину, нарочито је била развијена политичка и спортска активност. Сахрана умрлог совјетског заробљеника на градском гробљу у Барију претворена је у манифестацију слободе. Преко хиљаду интернираца, са пролетерским заставама, прошло је улицама Барија. Упркос интервенцији енглеске војне полиције и хапшења припадника одбора, комитета и штаба бригаде, одржана је 7. новембра прослава 26. годишњице октобарске револуције. Наша ногометна екипа победила је савезничку екипу из гарнизона у Барију.

Најзад, 25. новембра, отпочело је, и до 17. децембра завршено пребацивање бригаде нашим бродовима »Бакар« и »Дарко« и једним савезничким ратним бродом (у девет тура један брод је пребацивао по 120 до 320 бораца). Укрцавање је вршено у луци у Барију, а пловило се ноћу, да би се искрцавање обавило сјутрадан у зору. При укрцавању примили смо

стрелачко наоружање - старе италијанске и француске пушке из 1896. и 1911. године, енглеске аутомате »Стен« и енглеске ручне бомбе. Енглези су хтјели да избегну издавање оружја, говорећи да ће га посебно транспортовати, али ми се нијесмо хтели укрцати на брод, док не примимо оружје. Настојали смо да понесемо што више аутомата, муниције, ручних бомби и нове одјеће.

Бригада се искрцала и размјестила по отоцима: 1, 2. и 3. батаљон на Корчули (Блато, Смоквица и Вела Лука), 4. батаљон на Вису (Комижа) и 5. и 6. батаљон на Хвару (Стари Град и Јелса). Приликом искрцавања на обалу, многи су љубили прву стопу домовине, на коју су ступили. Шта је то за нас значило могу да схвате само они који су чамили у фашистичким затворима, ћелијама и логорским жицама. Становништво и припадници 13. далматинске, такође новоформиране бригаде, дочекали су нас одушевљено.

Због гломазности и одвојености од дјелова искрцаних на Хвару и Вису формирана је 2. прекоморска бригада. Први њен задатак у домовини био је да се обучи да рукује наоружањем и припреми за одбрану отока. Али, то није дуго трајало. Већ 22. децембра, почела је њемачка офанзива за освајање отока, нападом са Пељешца, на Корчулу. Иако неискусни, борили смо се неустрашиво. Вођене су веома тешке и кржаве борбе. Прва прекоморска бригада је имала око 300 мртвих, рањених и несталих и око 60 заробљених бораца. Друга чета 1. батаљона је, у ноћи 22/23. децембра, готово цијела уништена. Спасило се само неколико бораца. Под дјелимичном заштитом савезничке авијације од 25. до 27. децембра, дању и ноћу, заједно са великим бројем становништва, преостале снаге 1. прекоморске бригаде евакуисане су на оток Хвар, а затим на Вис. Двије чете су једанаест дана остале одсјечене на Корчули и, уз помоћ становништва, пребачене на Хвар, па затим у састав бригаде. Борци, које су Немци заробили, интернирани су у Њемачку, гдје су неки дочекали завршетак рата и ослобођење.

Послије прикупљања на Вису, обједињене су снаге 1. прекоморске, дијелом 2. прекоморске бригаде. Укупно 1.650 бораца сачињавали су сада 1. прекоморску бригаду, која је ноћу између 3. и 4. јануара 1944. превезена на Дуги оток, а одатле 7/8. јануара искрцане у Пакоштанима. После искрцавања, бригада је кренула правцем Пакоштане - с. Врана - с. Лишане - с. Ервеник - с. Крупа - В. Попина - с. Калдрма - с. Трубар и стигла у Дрвар 23. јануара. Уз пут је, с незнатним губицима, водила мање борбе.

У Дрвару је бригада, по наређењу Врховног штаба, расформирана и додијељена, као попуна, 1. пролетерској дивизији: Црногорци, којих је било највише, додијељени су 1. пролетерској бригади, а Словенци и Хрвати 13. пролетерској и 3. крајишкој бригади; мањи дио је додијељен 6. личкој дивизији, приштабским јединицама 1. корпуса, инжињеријској бригади и Пратећем батаљону Врховног штаба.

По првобитном наређењу Врховног штаба, требало је да 1. прекоморска бригада иде непосредно у Дрвар. Зато је био одређен за команданта бригаде Миладин Ивановић, који је на обали Макарска - Подгора вршио извиђање и припремао погодне рејоне за искрцавање. Међутим, команда Морнарице је тежила да обезбиједи што јаче снаге за одбрану отока, па је бригада неовлашћено задржана и тек, на ургенцију, после великих губитака, упућена за Дрвар.

Део бригаде (око 375 бораца) који је додијељен за попуњу батаљона 1. пролетерске бригаде наставио је пут правцем Дрвар - Оштрељ - Млиништа (пругом) - с. Медна - Подрашница - Мркоњић-Град - с. Барево, гдје је, по преласку Врбаса, подијељен по групама и упућен у батаљоне. У 1. батаљон, који се налазио у с. Имљанима, југоисточно од Скендер-Вакуфа дошло је око 160 прекомораца, у 2. у Скендер-Вакуфу, око 140, у 3. у селу Булићи, источно од Јајца, око 35, у 4. у село Ободник, јужно од Масловара 15 и у 6. батаљон у село Витовље, сјеверно од Гостиља - 25.

Вриједно је напоменути да су прекоморци били добро обавијештени о 1. пролетерској бригади и да је већина жељела да уће под њену заставу. Примјера ради, једна десетина, која је била одсјечена на Корчули, уз помоћ становништва и других јединица стигла је у састав 1. пролетерске у рејону Котор-Вароши, у фебруару 1944. године.

Осим попуне из састава 1. прекоморске бригаде, у 1. пролетерску је стигло и око 25 прекомораца, који су, у двије групе, дошли из Италије преко Словеније, Баније и Грмеча до Дрвара и, после десанта на Дрвар, ступиле у њен 1. и 2. батаљон, у рејону Млиништа.

Укупно је у 1. пролетерску дошло око 400 прекомораца. Већином су то били младићи између 20 и 25 година - ђаци, земљорадници и радници. Међу њима је било око 50 чланова КПЈ и око 80 чланова СКОЈ-а. Дочек и пријем, иако батаљони нијесу били на окупу, био је другарски и срдчан. Многи су нашли своју браћу, рођаке и познанике из свог краја.

Већина оних који су у 1. прекоморској били старјешине, распоређени су као борци. Слава и легенда 1. пролетерске

бригаде и понос због ступања у њихове редове, чиниле су моралну надокнаду и подстицај да се, у новим окршајима, раме уз раме, са прекаљеним пролетерима, поново докажу и постају руководиоци. И не само они, него и сви остали, су жељели да оправдају ступање у ту легендарну јединицу. То су и остварили. По врлетима и планинама Босне - око Бањалуке, Прњавора, Котор Вароши, Јајца, Мркоњић-Града, на Млинишћима, Вуковском, Зећ-планини погинуло је око 60 прекомораца, у Србији и за ослобођење Београда око 40, на сремском фронту, такође око 40, у пробоју и за коначно ослобођење, нарочито на Плетерници и Врбовцу око 25.

Када се рат завршио, у бригади је било око 80 прекомораца, већином руководилаца. Око 165 погинули су, око 50 су отишли у друге јединице на командне дужности, а други су изостали због рањавања и болести.

Незабораван је примјер прекомораца девет Станишића из околине Будве, од којих су 7 погинули, као и седам Вујовића, из околине Вирпазара, од којих су петорица погинули - сви у 1. батаљону.

Милутин ЛУГОВАЦ

М Н О. К Г. ».
 •мгЛт.иѣж*:««l', ш
 •Г«- 5И-4 ;,,

V <л

^ T j&g. ^ —•

Teleſgаt Косе Ророхпса, котстсктШ 1. когриза, ирисеп ргеко 5.
 когриза зики 1. ргоШегзке сИ^ије, о гаШегуи Угкоупо^
 котапЛама, на с1ап ЛезаШа на Бгуаг, с1а зе пажктје ириН је<1ап
 кашЦоп 1. ргоШегзке к>п%ас1е га перозгес1но оВегке&епје
 Угкоупо^ 51аћа.

З^Аза рда жс љз мш гагаш

„И „
итамг. „
к - . Ц - „ III -
„ 1-0

ИГ-доки »»«ов чмја шз+втлј-g1 је гасЈ т чоМот п357.«пји гикотоЛ.то-
оз 1 оо"дсз ро пзбш 'Ијопша. НвЛотен гжЗ п? *ете Мо јв чгвв
рпви, "е је одгвоио прозеопс ро 'З бева за втш тојпт гикотоН осџта
Хрипта а р 5 бавота розеђпо ро ба-кти. На отт бавотЈша обЈвЛИ!?!о зв »етсНто
12 згаћ тојпји "шадше-ка.

Ц-рвгЈоди оск^тнпја ргоћлета гвнлпозМ ј тЈоло1о1зое5 озебанја
•то5пЈ6ко8 Јл'в и пааш ј Ззпхлв, <врго6& >вр ројабо гад" да о1олпонаји отгћ
•пеоаФ'а'и'ка. Рп1'от лагвап! 1 коп&гсп" ја вџаотлјпв јз чбјв'6и ге3 ро зедтпх-
•сапа, а ри-кет јесНпз-куепо? р1вна ?а ате јез-зпЈев итеаспа оћ"те7п8 ввГвгеЈма
офика,ко3а ве тгзЈа зтркоЈветпо Ђло1 -кеогаЈн! Ш граУппа. Отоше зи с'о(Ја-сј
1 роавћпч р'запз бзот! 5 бланел ро па8!т 15л1:от5га;

Ог'аиригаЦи гдддддд теге и отот незеси розтвбена је розећпа па2пја
5-Ро3-Цп'аи ја јвдбоћчптноа; и -коте гаЈб по тзт је (35и5аата. Тгзлж'Јв ле<35-
шсца шри; га. ћгггг нгћгггг 35Ц41а5га01 јв 5 авт ав јвд5шс виаћЗене 83<-
папн5г ћагја6565иа, ^е зе нггго пре81о па ргакМбпо оћибачвгф. пв.го651;5ћ -егдана
7а га3 по ото' \$гап5. Тззрвј розтдпдМ-по по ототв 2а3от'отјатати65 зи, по за
ргак1;5бпот рипетот и зтокозпетаот гази лош вв >5 је о1'о'село.

[illegible]

8тг1; -Га§57ш - з|оћо3а паго3и'

~~М б д р т с - МАЈОН,~~
убул /

Имеем за да се знае дека во 1945. године, во мају, војно-логистичкиот центар на Југословенската војска, во Београду, се одржале седум совештања, на којима се разговарало за тоа како да се изврши мобилизација на војска и да се изврши мобилизација на народот. Иако не е јасно, но се чини дека тоа се одржале во мају 1945. године.

СПИСАК КОМУНИСТА ПРЕКОМОРАЦА У I- БАТАЉОНИ БРИГ

ВУКЧИВИК **СТАЗО** рђ.у оспв Рлухидв »шттина ЦМни-каивх ерез
тримљен у тартују 15. VI 1939гвд. #д Глухвдвске -'влије вчт. Црмни-ка
са вмадинвм је ?адијв ка терну.

13 VII етучив у ијену чредав ее31 јула па Је чревев некв вријеи кд куче
ча те интернијан за Мталију.
Сада је чан у твлијк б?ј П в?ганигације I «атамаа1 првлв«Вјскв брига»,е
иализи се на ду ности квмеа?а чете.
хк Од двласка у нашу вЈ-ганизацију дг.уг Је нказав дввельну -Јагтинвет НЛЈЗЛИ®
тв Ів зача ена квд аегажартиска вдгввЈНвет ири »ушењу ма какввг задаткх
чвказав је деб?у »данвст , хав бв«ац Је вукв хуават, ка« кемесар СМІЛЪК Је џ
међу друв»имаПІИ има аутвгитета.
Тевртски не стеји двшув има »вљу да ®е уагвиЈа тевриоки твме оклл

а .с.И-та у-ВРАНКО рвђ.у селв Комагм Ц?мничка СВЗ Ба? /3 ІХ=1922г
»Еимљен у »о.ртију јула 1941гвд. ^див у севсквј "артиск®ј вганизацији
в*штт. Црмничке на еектврв вела Квмарив Трневв Дуталв све д® и«ар?ације -Љ
а»нМа евМјв** члан чедије бгеј % вганизације I батаљвна I лтелетереке бр
ИГАДЕ , налази се на ду ности твм» ника квмесара Ј -'втв иствг ватаљсна .
Од деласка у нашу вганизацију дгуг је чвказав Јисвку тартинвст,д®бивене
з-датке је схвата® кае кзмуниета бегД Је *?^® хрваЈ, кав поме ник кемесар
двбар' вшллен ка® ЈукеввДИОЦ , тевриеки нива двбар ,има »Сљу за рад.

БАТРОЗИГ **МИХАИЛО** 1919
^римљен у "артију 18 -Х*- 1941 год. вд виува Зетске челијв трије интернације
радиа у зтсквј чадии, ј једшгац»ма баталлна "ЦарежЕаз" и III батаљвнаДурмитвр:
Квг едредв **лжзвинтернације, жсци у "т-экмерсној бригади сада је на ду ности
в®ди®г делегата а члан је 5 челије вганивачлјв I батаљвнаI трвлетереке бригад
ЛЦ двласка у нашу вЈганигацију каа' иартијац здгевврвн вишлен. међу.др.угвв
врле храбар дициплинвван енергичан тавуиски стеји де\$р® и^а услвва да ее разв:
ија.

-**ЈСИТИШ** **ВИДОУ**вјј. 1914
Іримљен у та»тијуІІХ-ІІ138 ®д етштинеквг би»8а челије Цвклив рад» ^Јије интерв
ције у Давши кав секретарз груте \$ив- је и батаљену *Царев Јлаз"у II еатаљвну
Никиччввг вдредв >вслије двласка палази се у челији брег 3 огганизације I батал
І-р®лелетереке 5 Јгаде, налази се-на ду нвсти ведника.

кав комуниста врлв х'авари дициплиневвн девар- нав *укг.га гпац тевриеки
слаб® ствји.

- **СТУГАР** **ВКЮ** јјеп. 1918г®д,
ПМІМВН у чартиЈу 15 УШ1941 вд етране евкретара зартиоке јединицеРвалжзг рег;
клског одгеда вд дата-КаЈка.Шаф&анца ~риј-а интернације био у јздиници "дајевЈИ
з" суда ов налази у челији <Ј»вј свртаимацијв I батаљвна I -дреле'тзрске оригаде
на „у кости вднаг делегата

Јлав• комуниета врла *храјб&р* и вдан. алзт-ндисциплинвван ради чега је и кжвк
укерам са чмвдвин' вчвмсеивм- твв®иески- ств^и. д®ста дзат®.

КА **КЧ** **КРСИС** §Б:Н322
ТМриНсеп у. тертајјг2< ІХ 1841" вд." 0-К за Ввдгеркцу -р(јз 'пнтзг.вације -зи? у'ј'едиц
•'тит радиу и; теЈвеккаиксгоатаг.вНђ. сада се квдази у челици брег 3 ®.>ганизације
I оаталсна-Хтралетерске бригаде сада је б®рац "у налем бат-лвну
~ззнат је као ХІЗА; ТУ"АЖМТАЛВГАЦ »здан и дициплинвван грлв иартијдн ,
твориски нив- слаб.

ВУЛИСК **ВРАНГО** **1924г**®д'а.тееввв Квлашински
тримљен у вганизацијиІІІ зг.т. I трел. бригаде 18 III 1944' у челији
хравар Јв. а*и-неактивав "артиских казни нема тгеан-у звучен тевриеки ЕЛК®>
ЕТВЈИ. -

35КСВШ тги.ТА-РП^=1920 Слатина В-Ш. Краљека • ерез Андријавица-
Т-имген Д7 ІІІ1944 уергаЕизациј'и I батадена1^|кл - .вриг. у челији «р®ј -3;-
н«лави се кав'дееетар „храбарјч има;уелева да' ее разкија ка® ввјКи-рулр)
едиесц у лривативи • "ивту не'арпи'ан ка квн јв укврзм' гадл' негдиеди'т*Јшв
икесети • те® тиски ел'аше ствји.

ЈАЗОВИЧ **ВУЈА**ДШрвђ. 1921 село Грачаница ПОлвмх-з .ерез Андријевица.

вримљен 17 III 1944 учелији бгеј 3 ерганизације I батадана I тр®л. вЈир®
налази ее кав беЈаЦ. у 'нетвм батаљгну,

' вврап дв«аг-миран и.неантиван дввел«? енеЈГизр^ти-Л."
ради.тега. је ка њен стрвгик увдг,,, ->рји

РШВКЧ ЗКДОЈ^Гл. 192Сг^Д. ЗладиЕоотак /СССР/ ивие уБзЈанам^.
Пимљен у лартију 18 IV 194". .рвд у ј?гг^шиесадни I батаљна у челији ог-зј
3' сада се налави као (Сорац у иотом батглону.
се J18v1JE^{ниста} дисцитлзнован 4амо в 9 а п г а ж » № теориски- ио е "да сз

' ДЧЈаУН- РАЈОА^ гођ. 1920 год, Бууче ош. Нанастирака С'8 Мрански
%имл^ц у жартју 12 III 1944 год. - у тартизку ОЈГанивацију I. »аталона у чвлију
догој \$ налазгг ее на ду иоеми као Зор&ц .

Хабар и дисци-линован уо^штр доволно заријанима усла»а да ез Јазвија
8а доброг жолниког ?уко»одноца тео-иоки доаро стоји .

• РАДЗВШ НС34К сов. I'-23 оокс Мвагалв. от. ткул&г сувв АНДИЈЕВЗДА
П-раљен у чвЛтију 7.М 1942 у Бе-анама чослије интерна аијв дошао у I Оаталхж
I -^оле^ерене бизгадз у челији 5јој 3

"КрДвар ДЈгсцтлинобан одан ради као руководиоц С- ЈГЧЈа ду ност в:-3{ до Јр
има уолова да се ваавија , теориаки ниво- дотта дозар.

РАДЕЗМ ^ДРАПЖА- P07.. 19 15-1ерана
Прим&и у мртију 10 VIII 1941 год у брранској" организацији у иашизм затаљонује

Је у челији 4ро 3 налази ее на ду ности водника .
Хравар је Је и дисигтшоаан 'олев на одно^крама војницима и гато је на њен отомзи
ном од које слазост много »ати ина аттерних ашбиција теоуиски ниво није «исок

ЗПШЗВМ НРКО»оћ 1913год С2Д елнтгашишшок Чзтетвди тошпна Соколска
орев Пејксе .

Примљен од КТС. Петиње 1@41год -тоелије' интврнацијв Лно у трвишорску вунгаху
до'Јао у I батаљонI пролетеЈеке ЗЈгаде у чблији број 3,-

ОЛШЈ! даоцитанновак тослије догарекаг' ивота има видних од»аза на његову ко8
ст^унциЈУ (ниичку кое има) одраза и на"»егов Та^таект ИВОТ, •теоуиски втоји дозЈО'.
Р ИШАКОВИЧ ДУРД цоб" 1917Грд. еекб ГЈађави *ДЯПШНА ЛЬУОПИНЖАХ еЈез Петиас"

•Пимљен у ч^Јтају 27 VII 1944год.. од жартивкв оЈганизациЈе! :<аталона у чалиЈ 4?ој
3 гда се налааи йеада, вуло хрбар ДИВШ^Јанован игду ж* у на^оукма • теоркеки
Ниво није висок.

' ТО^Д03И1 АРС2МЈК ноћ 1925 Двтнае., бак
Примљен у Најтију 27 -VII, 1944 гдд од оргажгаадУвД, тјбл&ИјафПИЈИВ

у, еднИ ОТОУ 3-А:зсар дисцИтлинован и <данм^ад аартијац и мо. е д4: Јеабанја^,
ПРАКОВИ а БУД О ДОНИ 1920 год^ЛПоеи иОштина Л^уббин>скаПејиле^,
^Мян V I Гартју I X 1841 год^од П К" Петиње ратио је у о-цтв^схом битоу^Лубо^Јти>.

каенце у зироу батаљона "13"ју^а и у.вкроу. I I батаљона Ду^ттоског одреда. I аелиг
ије-д мктернације било сеКЈвтај батаљонекг. бирга прекоморске бригаде је на

ду ности сзЈетаЈа елије врој -а-Т <атаљо^а.-1 ДЈв^в^»^«{в. бригадв^ЈЛ0,xј4#ч», ди--
епичлинован,сосједује доста паттиноети и одгоШо^ноети. иначе доз^ко уочава и^нијв
вт«а?и,»ае»ола. в ва доста ^илично.Јмч^вкомваад^едаВЈ6" "Јз" сЈеданЛТагтјеки
курс^као Нартизки -руководиц^дибај и^мо е да зе разтја.

- ЦАРНОВИ ЛЬУО уоћ.9-1 1908 год.седо Бријег очш.цмни чка.еуе® Вауеки.

Примљен у Најтију. -28 -3 , 1944 год.у органиаацији I- батаљона I нуодетвЈеке вригач
У едији бјој 1 наалази ее на ду ности гмјеника командираЈетеДруг је врло 'хја>%
одан и дисцитлиноган како у односу на стајешина тако ието и у одноеу зрема" НаЈОД^
Као лартијац доба* и дра доста до Па^тије носједујв и евоГ »ично »оштеаа што је
ж одраз његове троШлоети,стара^ се да ностигна што више и на ејојеј теоретској
изгЈадни мада му тешко идв.

" ИШОВИ ЛЬУО уоћ. 14 XI 1921 год. село Бријеге онштина Црмничка суз Ба^ски.

Пимљен у органигацуЈИ Прекоморске бригаде на дан 10 I 1944 год, сада у организац
I батаљона I чрол . бригадеу челији број \$ Iвио руководиоц СКОја у чети и емиј«
евеи оа те ду ности.

Дичво храбаг, *о ртвован у личном ивоту нелартиЈ"ан »еједује навесних штетних
в^амбиција ка &е не укором »ада његовог инартаекг ивота, теориеки етоји добро
ВУЈОВМ. ШИШЦ рођ. 26 II1922 год село КомаНО очш. Црлнбска е^ез Вауеки

Пимљен у чартју од *арIске оЈганизације I батаљона I тролетереке бригаде
у^челији @јој I,руководиц је СКОја у чзти. Храбар дисци^линодан миран -омало
Збтвтен/лукав/ нје активан у ваду води да се лостиче на чосао као радник умјешан
мо е добчно да ее -развија, теотвиски стоји чрилично.

ИТАНОВИШ ВлаАН рођ.23 VIII 1909 год. село Подгоу тош. Црмничка е^ез Барски.

Примљен у чаутију од организације I батаљона I тголет. 6?игадеу челиј! бјој I
28 III 1944 год. десетар јв у иетом батаљону.
дравар , осЈечаЈ одговорноети чрилична, има нервозе ио доводи до извеее нетрв
еливоети, као руководица добар, мо е да ев/ разв.чја теориски ниво није висок.

ВУЈОВИЧ__30Ј0;гођ.1 V 1924 год. село Комарно отштина Црмничка @рез Барски.

ГЧПљен у тартју 28 III 1944 од организације I ватамна I*рол. бригаде.челије
6ОЈ I,налази ее на ду ности водног делегата. Вгло хг^а^аг одан доета" тартјзм

' "0 е да ее развија теориеки етоји ^еилично ,та мало ^ије*.

КШРда Крдатођ.7X11 1924 год. еедо Љувотињ ош. Љуботињска-ЛаВекИЛЛН^"-
 бригаде челије број 1 борац је у батаљону.
 Храбар дисциплинован има услова да се правилно развија одговорности
 прилично чистотан, теориски ниво приличан.
 ПРИМЉЕН У ПАРТИЈУ 28 III 1944 год. од организације I батаљона I пролет. бригаде.
 Иорац врло ХЈавај И НО ртвован у ^лики« игитј, на.ЛшЈај
 туно »олетан омилен кд вораца и руногодаца »ноеједује гуно личног тоштеаа, ио е
 жа ее и*г»ади у иршјеуног комуниету, теоуекв угдиаа!№ иде доста тешко.
 ВУЈОВМ №Ш0410h.26 XII 1919 год. Комарно оиштина Црмничка ерез Бајзски.
 Примљен у партију-од ууганивације I батаљона I пролет. бригаде 18 VII 1944 год.
 од челије вуој I.
 ХЈавај» дисциплинован прилично гаји одговорности млад комуниста
 има полета, интегесује се за теориску изградау ма да прилично стоји.
 ВЛАДО ДУЧИЧ
 ПРИМЉЕН У ПАРТИЈУ 15 V 1941 год. у есеој челији села Грбла натом терену
 @ю је на ду ностима комесар неке оштинке чете у Ловченском одреду тоелије
 III офанзиве оетад је на терену у своме мјесту, ту је докучао да се легализуЈв
 гдје је чтјеран у интернацију, дошао је из грекоиорек брига де и налази се на ду
 ност водника,
 Као војник врло хуавар, дисциплинован, *а?тијац да»», одговоран, отвоуен и
 самокритичан, има услова да се развија, теориски ниво приличан.
 ДЕШ РАКОЋзоћ.
 Востао чдан-артије 12 V 1944 год. у оргакизацији I »аталона I пролетерске »ригаде
 чвдији *ЮЈ'4 «о?ац је у иетом батаљону.
 Као *овц ВЛЮ хуавар, дисциплинован, жоеједује дома вг агоштеаа, илад комуниста нИЈ6
 доволк још ее еа ИИЮ ва члтијом, има увлова да се развије у чввстог комунисту,
 нема до*у мвнову »амчваа, то му омета теориској играджи.
 ДУДЕТМ РАКОЋоћ.17 XII 1919 год. оело "ајин=" отат. Будаа ерез Вудва
 Ерта&ен од зартЈехе организације тримОјског батадона Довченоког оареда 15 71843
 •РИМ »уамљен у' органивацији I батаљона челије бррј 2 иналави ез на' ду нвсти
 водног делегата.
 Врло-ХЈабар и дисциплинован &ао комуниста дуилично одговоуан савј-евво врши
 ност делегља има услова да се јзавзијв у доброг вг-ршхшпх политичког ууковод
 иона.
 МАРКОВИЧ ДРАГО-тмА.1 III 1920 г. еело Первице ош. Бааани ерез Никшич
 Примљен од партије организације Бањанско-вучедолеког батааона 157 1941 год.
 Иетив ее еа свајок хравроачу бивши југ. активни иод офицер еада водник
 мо е да св уаввијв у доброг војничког руководиоца ловједујв оејечаје одговорновтк
 теомеки ниво приличан.
 СТАШ-аМЧ ашш-воћ.1 X 1904 село Кајине оаш. Будв« сјез Взтор.
 Примљен од нарикне бЛГанизације I баталона I пролетерске Бригаде челији бјој2
 на ду. ност је водника ее еада налази.
 ВРЛО хра@ар одан и и ртвован иаријан овјча ее одговорн СЈаријег кова човЈ*ек
 али има-личног лоштења које ее оеЈеча у чуној мјери.
 СТАНИШ КРСТО-воћ.1917 год. ЈХајинв ОПШ Вудва ерез КОТОЈ.
 Примљен од гаутнике организације села Кајне 25 V 1941 год. сада је у организацији
 I батаљона чалије 5рој 2 сада Је на ду ност десетара.
 као 'аријац је врло ХЈаар. дисцтлинован као аојник* лични ивот доста добар
 теориски нивонх доста мали.
 СТ.ТОД71 ДУШАН-12ог.15 IX 1923 год. село Иајине о» ш т. ВУДЗА ерез Котор.
 Примљен од иартискв организације I баталона Чалије вро 2 7 *1Ц 1944 год.
 Храбар дисциплинован доелушан миган паих нарави вољен је од другова теориски
 етоји доста елаво.
 бтаниш Јлдо гпћ. 16 II 1923 год. село Л'ајинз отштина Вудва ерев Котор.
 К{МАав*(5ДЛ4ртнке организације I батаљона челије врој 2,
 к-0 војник врло хрбар истче ее као нушкомитра лезац поштен миран комуниста
 нема довољно одговорности, теориски слабо етоји нема услова да се развија.
 ДУКТИЧ СТЕВО-воћ.8 XI 1925 год. Вудва ереу Котор.
 Примљен од партиске организације I батаљона челије број 2 прекоморске бригаде.
 лх IУ43Г0Д еада у организацији I «аталона I пролетерске вуигаде челији «рој У
 доста Л'ине «Ра»»ает жаутнеки ивот вмо сла» теориски твлично втоји
 могао би да се развија.
 СТИЈОВИЧ СПАСОЈЕ-ЈОћ. 14 7 1921 год. еело Наште оишт. Поличка еуез Беранеки
 Примљен од партиске организације I батаљона I пролетерсна *ригаде челије 4рој 5
 25 VII 1944 године Врло храбар и ако млад комуниста оејечај Одг01о?и0етЈ] висок
 има услова да се правилно узвија теориски ниво приличан.

УАРИтаиЧ НИНОДЛј-у 15 год еело Ковијери о*шт .Солодекаерев
Цвти*е. Ц>ом*ек Ић I 1941 ?бХ ?А0!(0тк0 му друг Душан Бауа Ђурко»ич. еада је у о®
ганияацији I <аталона I крол

ОДАН ко ртвoкан мира^ ДОО?а у онште карчијан теоуиеки доета длабо

ј в д ј ЦРШРВИЧујђ. 15 7 1909годеедо>, Дужидо окшт. ЦЈмничка -ереаБа?еки.
Примм* бд жартиске организације I ЧрекОморске вунгаде. сада у I жагтиекој групи
,о?гани»ације I ватаљона I Јодетегске бтигаде. Сада јв »• ду ноети водника.
вјло ХЈа*ај» жвиллгово »артијан лоштен и одговоран теоуиени осгед&е етоји има уелооа

'ШШ&ВИЧ- рођ 14 111821 год. еело Љуботињ Цетаље

Приимљен у картију 9 X 1941 од мјесног комитета Цетиње еада у организацијиХЕХПХХХ
I <ата>ова X »ролетвЈеке вригаде, на ду ноети је водног делегата.

Х?а*ар »оптен картијан жрилично одговоран, омиден од другова,теориеки чрилично
теориски етоји имауелова да ее рагвија.

ЈОВИЧСВИЧ ЕИЛУТI@-рођ.16 XI 1916 еело©1нђон ошт.Ријечка ерег Цетиљски.

Примљен од картиеке организацијв I 8ата?;0на-1 чрол бригаде челије врој 2, вођа
иавиђачке деесетина В-ЈО ио ртвоваи одан Ч-ИЛИКО »агтајан теориски зриличв
жо етој ша уелога да ее развија.

6 VIII 1944 год

».Д. комЛвика ккмееара I »аталона

ЗрГзак котитзШ ргекотогаса и I. ка(aljопи I. ргоШегзке кгг\$асle

*Štab bataljona »Garibaldi« (5. bataljon Prve proleTERSke brigade):
politički komesar Jovan Vujošević, komandant Ilare Mongilardi,
zamenik političkog komesara Mario Gatani Tindari i načelnik štaba
Jovan Pejčović*

*Hirurška ekipa pod vedrim nebom. Na slici: teška operacija ranjene
partizanke, Mliništa, maj 1944, dr Ivo Popović Đani, dr Nando
Trnini i Danica Rosić*

*Kolona boraca brigade prelazi Sarajevska vrata na vrhu Vranice,
20. jun 1944.*

Prenos ranjenika preko reke Čehotine, jul 1944.

Pod bataljonskom zastavom: Drugi bataljon u okolini Pljevalja, jul 1944.

Optimizam i visok moral vladali su pred svaki pokret ili okršaj.

*U Sandžaku, u Ljekovini-Šahoviću, borci pred pokret za Srbiju
igraju kolo, 1944. godine*

*Grupa boraca brigade ti Sandžaku pre prodora za Srbiju, avgust
1944. godine*

*Vlado Šćekić, politički komesar 1. divizije govori u Ljekovini
30. jula 1944. godine na proslavi prilikom dodeljivanja Ordena
narodnog oslobođenja brigadi*

